

GENDER ROVNÉ PŘÍLEŽITOSTI VÝZKUM

WWW.GENDERONLINE.CZ

4/2004

Vážené čtenářky, vážení čtenáři, letošní čtvrté číslo informačního čtvrtletníku Gender, rovné příležitosti, výzkum, který právě vychází, je číslem posledním, neboť výzkumný projekt, jenž jeho vydávání rámoval, končí.¹ Po dobu pěti let jste na stránkách tohoto bulletinu měli/y možnost seznamovat se s genderovými a feministickými východisky, výsledky výzkumů věnovaných genderové problematice, byli/y jste upozorňováni/y na zajímavé publikace ze sledované oblasti. V prvních letech zde pravidelně býval potřebný slovník základních pojmů, které byly u nás doposud málo známy, mnohá čísla obsahovala informace z odborných konferencí či seminářů, upozorňovala Vás na zajímavé akce.

I závěrečné číslo projektu je pestré. V úvodní rubrice Gender je publikována teoretická stať Zuzany Uhde Feministické teorie: spor o pojetí genderu. Následující rubrika Rovné příležitosti přináší příspěvek studentky Magdy Górské pojednávající o diskurzích vážících se k interrupcím, Radka Radimská analyzuje genderové aspekty rozchodu manželství a text Ily Šmídové prezentuje některé ze závěrů analýzy výzkumu pečujících otců. V další rubrice Výzkum je Janou Doválelovou vykreslen mediální obraz mužů na rodičovské dovolené, Jana Patančoková prezentuje teoretický rámec k začínajícímu kvalitativnímu výzkumu reprodukčních strategií dvou generací slovenských žen, Marcel Tomášek v příspěvku Sami, ale ne úplně... podává závěrečnou informaci z výzkumu alternativních forem partnerského soužití v ČR. Na veřejnou sféru jsou naopak orientovány příspěvky Aleny Křížkové o Strategiích vstupu do podnikání z hlediska genderu a text Lenky Václavíkové Helšusové o Ženách v krajské politice. Rubrika Komentáře, workshop obsahuje reflexi významných událostí politiky rovných příležitostí mužů a žen v periodickém tisku od Hany Víznerové a příspěvky ze závěrečného workshopu celého projektu s názvem „Možnosti a otázky aplikace sociologického výzkumu do praxe a politiky rovných příležitostí mužů a žen“, který se konal ve vile Lanna 30. listopadu t. r. Závěrečná rubrika přináší recenzi publikace Aleny Křížkové a Karla Pavlici „Management genderových vztahů“, anotace publikace C. M. Renzetti a D. Curran „Ženy, muži a společnost“, která vyšla v minulém roce v nakladatelství Karolinum, a knihy Aleny a Olgy Vodákových „Rod ženský“, jež vyšla v nakladatelství SLON. Je zde představena rovněž nová ediční řada Gender sondy, která je společným projektem nakladatelství Libri a Sociologického nakladatelství. Doufáme, že i v tomto čísle najdete zajímavou četbu.

¹ Projekt „Aktuální otázky formování politiky rovných příležitostí mužů a žen v souvislosti s přípravou ČR na vstup do EU“ byl podpořen grantem Rady programu podpory cíleného výzkumu a vývoje AV ČR (č. 87028002).

GENDER

FEMINISTICKÉ TEORIE: SPOR O POJETÍ GENDERU

Simone de Beauvoir v roce 1949 napsala, že spor o feminismus je téměř uzavřen a její kniha Druhé pohlaví je pokusem udělat za neko-

nečnou debatou o ženskosti a místě ženy na tomto světě konečnou tečku.¹ Po více než půl století musíme konstatovat, že vztahy mezi mužem a ženou nejsou rovnoprávné a mýty, které oprádně ženu, stále nalézají uplatnění v životě naší západní společnosti. Současná feministická teorie ale není jednotná v názoru, jakým směrem by se mělo úsilí o dosažení genderové rovnosti a odstranění marginalizovaného postavení ženy ve společnosti ubírat. Má se boj za emancipaci zaměřit na univerzalistický ideál rovnosti a ocenění každého jedince jako lidské bytosti nebo je tento univerzalistický princip vždy skrytě androcentrický? Je cestou k odstranění genderové nespravedlnosti dekonstrukce opozice mezi mužstvem a ženstvem, a tudíž rozpuštění skupiny jako takové? Vede k odstranění genderové nerovnosti pozitivní uznání osobitosti žen nebo právě hledání společné ženské zkušenosti a vyzdvižení specifické povahy žen jako sociální skupiny vede k esencIALIZACI a zvěcnění femininity? První významné feministické práce druhé vlny feminizmu rozvíjely zejména egalitární, individualistický feminismus², který se opírá o univerzalistický předpoklad sdílené lidskosti. Jeho cílem je smazání rozdílů a uznání univerzální lidskosti, stejné pro muže i pro ženy. V různých obměnách se pak v rámci feminizmu objevovaly diskuse mezi esencIALIZMEM a antiesencIALIZMEM,

rovností a diferencí, kulturou a politickou ekonomikou. V posledním čtvrtstoletí se debata o pojetí genderové identity a odlišnosti v rovině kulturní analýzy odráží ve sporu mezi antiesencIALIZMICKÝM odmítnutím specificky ženské identity a zdůrazněním ženských zkušeností, hodnot a vlastností v duchu multikulturalismu. V sociálně-politické rovině se feministická debata odráží ve vztahu mezi ekonomikou a kulturou, tedy sociální politikou redistribuce a kulturní politikou uznání. Severoamerická sociálně-politická kritická teoretička Nancy Fraser zastává názor, že spravedlnost dnes vyžaduje jak přerozdělování, tak i uznání a ve své teorii spojuje neesencIALIZMICKOU kulturní politiku uznání s egalitární sociální politikou redistribuce. K těmto sporům o uchopení genderové nespravedlnosti ve společnosti se přidává další problém, neboť komplexní genderové vztahy a genderová odlišnost dnes nemohou být nahlíženy odděleně od dalších vzájemně se protínajících rozdílů jako třída, sexualita, rasa, etnická příslušnost, národnost, věk apod.

Z obsahu čísla:

**Feministické teorie:
spor o pojetí genderu** 1

ZUZANA UHDE

**Interrupce psaná společností,
tělem a individuálním vědomím** 4

MAGDALENA GÓRSKÁ

Rodiny, kde pečují otcové 10

IVA ŠMÍDOVÁ

Sami, ale ne úplně... 16

MARCEL TOMÁŠEK

**Strategie vstupu do podnikání
z hlediska genderu** 19

ALENA KŘÍŽKOVÁ

Ženy v krajské politice 22

LENKA VÁCLAVÍKOVÁ HELŠUSOVÁ

**Výzkum aktuálních
genderových otázek...** 25

MARIE ČERMÁKOVÁ

KULTURNÍ POLITIKA: ÚVAHY O IDENTITĚ

Současná kritika genderové nerovnosti se soustřeďuje především na kulturní zneuznání. Dělicím faktorem je, jak již jsem zmínila výše, přístup k odlišnostem. Před námi zde vyvstává řada otázek, např. jak odlišit odlišnosti zakládající politický požadavek uznání a odlišnosti pro politický diskurs nerelevantní? Nebo na jakém základě lze formulovat politické požadavky žen, je to sdílená životní zkušenost zakládající jejich podřízené postavení ve společnosti nebo je třeba kriticky dekonstruovat historicky se vyvíjející interpretace femininity? Na jedné straně úvah o identitě stojí antiesencialistický směr feministické teorie, který odlišnost chápe jako diskurzivně vytvořený a dominantní mocí vnucený konstrukt. Emancipace žen tak z tohoto úhlu pohledu spočívá v osvobození se od normativní kategorie identity, neboť každá identita a tedy také uznání specifické identity je chápáno jako ve své podstatě podmanění. Na druhé straně stojí multikulturalistický, diferenční směr feministické teorie usilující o uznání odlišností, tedy specifické skupinové identity. Cílem je dosažení tolerantního přístupu k odlišnostem, který by rovnoprávné postavení implicitně nespojoval s přizpůsobením se hegemonním normám dané společnosti. Tento přístup vede k „politice identity“, která ve své extrémní verzi zvěčňuje a naturalizuje kulturní a sociální identitu. Pohlaví a potažmo gender jsou tak chápány jako základní konstitutivní prvky identity, čímž je prakticky uzavřen prostor pro odmýtzování ženy.

DEKONSTRUKCE IDENTITY

Nejdříve se zaměřím na první z těchto přístupů. Antiesencialismus zpochybňuje neměnné jádro genderové identity, neboť ta je zároveň utvářena dalšími prvky, jako jsou třída, rasa, sexualita atd., a je kontextuálně situovaná. Pojetím identity jako výsledku plurality vzájemně se protínajících odlišností překonává politiku identity potvrzující fundamentalistické, naturalizované identity a ústící tak do krajního partikularismu rozdrobením jedinců do stále menších skupin, které požadují uznání svých odlišných a úzce pojatých identit. V protikladu k politice identity je odlišnost antiesencialisty chápána jako diskurzivní konstrukce, performativně vytvářená a udržovaná prostřednictvím opakování norem a pravidel definovaných hegemonní kulturou. Možnost kolektivní identifikace na základě kulturně konstruované identity antiesencialisté chápou jako fikci, která má nevyhnutelně vylučující charakter. Jako metodu odstranění kulturní nespravedlnosti preferují dekonstrukci významů genderových a jiných identit, pomocí níž odhalují represivní mechanismy uzavírající ženy (a rovněž muže) do škatulek naturalizovaných identit definovaných na základě fyziologických odlišností reprodukčních orgánů. Uznání se tedy snaží dosáhnout dekonstrukci binární opozice mezi mužstvem a ženstvím. Cílem je destabilizovat jak genderovou odlišnost, tak na jejím základě konstruovanou genderovou identitu.

Tato východiska sleduje ve své performativní teorii severoamerická kulturní teoretička Judith Butler.³ Genderovou identitu chápe jako soubor performativních aktů, jako sociální konstrukci udržovanou prostřednictvím normativních praktik. Naše pojetí toho, co znamená pojem žena (a muž) se tak odvíjí spíše od zvyků, tradic a norem produkovaných v rámci společenských vztahů než od neměnné biologické přirozenosti. Binární komplementarita systému pohlaví/gender dává dle ní smysl pouze v rámci systému vnucené heterosexuality. Sociálně konstruované genderové odlišnosti jsou tak vždy pod tlakem povinné heterosexuality chápány jako přirozené binární protiklady. Genderové odlišnosti jsou ale naopak performativně vytvářeny prostřednictvím opakování kulturně vyžadovaných praktik a jako takové mohou být také změněny nebo odstraněny. Zároveň tedy reviduje jednostrannou strukturalistickou tezi chápající subjekt jako pouhou konstrukci skrze mocensko-diskurzivní formace. Subjektu naopak přisuzuje schopnost subverzivního jednání, kterým je možné změnit hluboce zakořeněné struktury významů. Butler ovšem zdůrazňuje, že tato subverze identity může být úspěšná pouze v rámci opakujících se praktik. Hlavním nástrojem subverze je podle ní parodie, která může znovu ukázat naturalizovaný a iluzivní charakter genderové identity. Nicméně její

teorii chybí vysvětlení toho, jak subjekt může získat odstup od pravidel, jež ho utvářejí, a schopnost alternativního subverzivního jednání, neboť koncept jednání, kterému je subverze imanentní bez vnějšího zdroje, se v praxi jeví jako nedostatečný.

Nezpochybnitelným přínosem dekonstruktivistické verze antiesencialismu je odhalení diskurzivně konstruované povahy genderových identit a odlišností, které v podmínkách sociální a kulturní nerovnosti zakládají zdánlivě neutrální kolektivní sociální identity, jež ve skutečnosti zpětně podporují kulturní a sociální hegemonii dominantních skupin. Nicméně negativní definice politiky jako dekonstrukce a zároveň černobílé vidění všech identit jako stejně represivních, fiktivních a vylučujících znemožňuje formulovat normativní kulturní politiku, prostřednictvím níž by mohla být dosažena kultura vzájemně se protínajících nehierarchických rozdílů. Butler jednoznačně přecenila emancipační potenciál parodického ztvárnění genderu, a její performativní teorie tak nedostatečně nastiňuje určitá pozitivní opatření a tedy možnosti aplikace teorie na úrovni praktické politiky, jinými slovy osvětlení procesu, kterým může subjekt skrze genderové performance změnit zakořeněné a esencialistické pojetí vlastní identity.

FEMINISMUS DIFERENCE

Opakný postoj k odlišnostem, nejen k genderovým, zastává multikulturalismus, který se stal v 80. letech výrazem „nových sociálních hnutí“ prosazujících politiku difference. Multikulturalismus je myšlenkově spojen s feminismem difference, jehož cílem je především zhodnocení lidské diverzity a partikulární kulturní identity, jinak řečeno odstranění hodnocení genderové odlišnosti na základě univerzální androcentrické normy. V první fázi se diferenční feminismus soustředil na zhodnocení žen jako skupiny v protikladu k mužům. Tento esencialistický přístup k ženám jako k homogenní skupině založené na obecně sdílených charakteristikách, dispozicích, hodnotách či zkušenostech s útlakem může mít za následek buď biologický determinismus, nebo ignorování variability a odlišnosti mezi ženami na základě rasy, etnicity, třídy, věku apod., a tudíž ignorování jejich individuální identity. Snahy oživit ženskou přirozenost a specificky ženské zkušenosti nás tak mohou zavést na falešnou cestu emancipace, jejímž důsledkem bude zvěčnění a mytizace ženskosti jako na kulturně-sociálním kontextu nezávislé konstitutivní složky identity. V duchu multikulturalismu byl proto v rámci feministického diskurzu vznesen požadavek chápat gender jako mnohonásobnou kategorii, v jejímž rámci působí komplexní genderové, rasové a třídní vztahy, jinými slovy pojmut gender jako obecně vztahový koncept. Tento přístup sice umožňuje překonat esencialistický protiklad dvou genderové odlišných způsobů prožívání světa, nicméně na druhou stranu vede do krajního partikularismu nekonečným generováním nových a nových skupin, jejímž členům jsou připisovány společné vlastnosti, což vede jednak k esencializaci těchto sociálně vytvořených charakteristik, jednak k přílišné politické diferenciaci.

Některé argumenty politiky difference založené na uznání rovné hodnoty specifické identity, chápáné jako intersubjektivně konstruované, ale mají své výhody.⁴ Základem nediskriminačního jednání jsou zde právě rozdíly. Princip rovnosti je tak naplňován uznáním kulturních zvláštností, jedinečné identity jednotlivce či skupiny a její ochranou před asimilací identitou dominantní. Identita v tomto pojetí bytostně závisí na dialogických vztazích s druhými, je utvářena ve vztazích vzájemného uznání, a tudíž není jednou provždy daná a neměnná. Politiku difference, kterou klade do protikladu k ideálu asimilace, obhájuje také Iris Marion Young.⁵ Nápravou útlatku je uznání specifčnosti sociálních skupin a každé individuální identity. Identitu ale chápe jako koncept vztahující se výlučně k individu, ne k sociální skupině. Young navrhuje esencializaci žentství, nicméně bez určitého konceptu žen jako sociální skupiny podle ní není možné definovat útlak jako systematický a institucionalizovaný proces a tudíž formulovat určité pozitivní požadavky feministické politiky. Ženy podle ní tvoří nejednotnou skupinu vnitřně diferencovaných sérií, společně jsou jim genderové společenské struktury jako formy útlatku, které jsou jimi ale

odlišně zakoušeny.⁶ Pojetí genderu jako série Young umožňuje chápat ženy jako jakýsi druh sociální jednoty bez toho, aby jim připisovala společně sdílené vlastnosti a zkušenosti zakládající jednotnou ženskou identitu. Gender, který je vytvářen vztahy jednotlivců k historicky konstruovaným materiálním strukturám společnosti, chápe jako širší souvislost spíše než podstatu osobní identity. Ženy tvoří pasivní jednotu, která vzniká na základě organizace sociálních vztahů, zejména strukturálních vztahů vnucené heterosexuality a pohlavní dělby práce. Jejich hlavní snahou je tedy koncipovat ženy jako kolektivitu, aniž by se dostala na půdu esencialismu, a umožnit tak v praxi uplatňovat požadavky feministické politiky. Nicméně teorii „politiky identity“ kritizuje za redukci všech strukturálních společenských nespravedlností na kulturní odlišnost. Sociální kolektivitu totiž nechápe pouze jako kulturní, ale také jako politicko-ekonomický fenomén. Feministická kritika na základě zhodnocení odlišností uvnitř i mezi skupinami, která vezme v úvahu komplexní vztah mezi kulturní odlišností a sociální marginalizací, může fungovat jako nástroj pro kulturní transformaci a odstranění binárního protikladu mužství a ženství, veřejného a soukromého, obecného a zvláštního.⁷

Pokud tedy odlišnost chápeme bez výjimky jako pozitivní a nevztáhneme ji k vztahům sociální nerovnosti, dostáváme se do neudržitelné pozice „politiky identity“, tj. nekritického esencialistického oslavování někdy vzájemně protikladných odlišností a identit. Toto nekritické oceňování odlišností není schopno od sebe oddělit odlišnosti kulturně založené od sociálně-ekonomicky založených, které by v případě rovného přerozdělování zanikly, nebo skupinové identity založené na ovládnutí jiných skupin či naopak skupinové identity vzniklé na základě podmanění. Jednoznačným přínosem multikulturalismu je kritika kulturního imperialismu a zpochybnění jediného způsobu lidské existence, případně jediného způsobu ženské existence. Je ale třeba propojit toto uznání variability kulturních forem s antiesencialistickým pohledem na identity a odlišnosti jako na rysy sociálně konstruované ve vzájemných vztazích a v historickém kontextu.⁸

DVOU-DIMENZIONÁLNÍ PŘÍSTUP NANCY FRASER

Výše prezentovaná pojetí odlišnosti tvoří rámec feministických sporů o koncept genderové identity na úrovni kultury. Nicméně jak argumentuje Fraser, feministická teorie by měla nově propojit otázku kulturní odlišnosti s otázkou sociální rovnosti.⁹ Podle ní znevýhodněné skupiny trpí různými formami nespravedlnosti, které nelze redukovat pouze na sféru socio-ekonomickou, kde by nápravu přinesla hluboká ekonomická restrukturalizace, nebo pouze na sféru kulturní, kde by nápravou byla kulturní změna a restrukturalizace symbolického řádu. Přístupy zaměřující se výhradně na kulturní transformaci, jejichž různé podoby jsem naznačila výše, opomíjejí socio-ekonomické nespravedlnosti, které doprovázejí nespravedlnosti spojené s genderem, rasou, etnickou příslušností, sexuální orientací, věkem a postížením atd. Analogicky k tomu přístupy zaměřující se výlučně na egalitární politiku přerozdělování neberou dostatečně v úvahu kulturní nespravedlnosti, které podporují a spoluvytvářejí ekonomické znevýhodnění. Fraser dělí nespravedlnosti na socioekonomicky založené (uvádí příklad třídy), kulturně založené (to ilustruje na příkladu zneuznaných forem sexuality) a dvou-dimenzionální, bivalentní kategorie, které vyžadují změnu jak socio-ekonomické struktury, tak změnu společensky institucionalizovaného kulturního hodnotového systému.¹⁰ Do této třetí kategorie řadí gender a rasu, které jsou zakotveny v hospodářské struktuře stejně jako ve statusové hierarchii společnosti a kde jsou oba druhy nespravedlnosti samostatné a původní. Gender totiž působí jako základní organizační princip hospodářského systému a má za následek genderové podmíněnou dělbu práce, vykořisťování a ekonomickou marginalizaci, zároveň však také působí jako princip strukturující hodnotící a interpretační schémata kultury a má za následek androcentrismus jako genderově specifickou formu nespravedlnosti. Gender je tedy podle Fraser dvou-dimenzionální sociální rozlišení, které v sobě spojuje jak dimenzi blízkou třídě, jejíž náprava spadá do paradigmatu přerozdělování, tak dimenzi statusu, který je spojen s paradigmatem uznání.

V obecně teoretické rovině Fraser tento přístup k analýze genderu ve svých novějších pracích zasazuje do širšího rámce normativního pojetí participační parity. Tento princip je obecně aplikován jak na přerozdělování, tak na uznání. Spravedlivé uspořádání společnosti podle tohoto principu vyžaduje možnost každého člena společnosti plně participovat na sociálním životě a jednat v sociálních interakcích jako rovný s rovným. Způsob jak překonat genderovou nerovnost Fraser vidí v deinstitucionalizaci sexistické distribuce, tedy změně ekonomické struktury, a deinstitucionalizaci kulturních hodnotových vzorců, tedy změně sociálních institucí. Na rovině kulturní analýzy Fraser kritizuje politiku uznání zaměřenou na rekonstrukci skupinové identity, která byla narušena dominantní kulturou. Zneuznání podle ní nezávisí pouze na symbolických strukturách kultury, ale spíše na institucionálně zakotvených kulturních hodnotových schématech, které systematicky znevýhodňují některé skupiny a odpírají jim rovný status v sociální participaci. Proti identitnímu modelu staví svůj „statusový model“, který nevyžaduje uznání specifické skupinové identity, ale obsahuje požadavek, aby jednotliví členové skupiny byli bráni jako plnohodnotní partneři v sociální interakci. Fraser tak prosazuje spíše uznání rovnosti než odlišnosti, neboť to podle ní lépe vyhovuje politice zacílené na odstranění sociálního podřízení než „politika identity“, která má tendenci zvětšovat skupinovou identitu a podporovat stereotypní představy o různých skupinách.¹¹

Přínosem dvou-dimenzionální teorie spravedlnosti Nancy Fraser je zdůraznění nutnosti vztahovat se nezávisle k strukturám ekonomické nespravedlnosti a strukturám kulturní nespravedlnosti. Fraser ale téměř výhradně upřednostňuje uznání individua na úrovni sociálních institucí jako rovného a umožnění rovné participace na společenském životě na úkor potřeby potvrzení individuální identity na psychologické rovině mimo spojení se sociální, ekonomickou a politickou rovností. Toto její sociologické pojetí umožňuje do určité míry objektivitu, a tudíž rozpoznání nespravedlivého zacházení, které nemusí být obětmi explicitně formulováno, tedy bez odkazu na psychologický pocit újmy, nicméně ze zorného pole by se neměla vytrácet ani kritika takových kulturních a symbolických vzorců hodnocení, které jsou individui pocíťovány právě jako psychologické újmy, neboť i v rámci formálně egalitárních struktur může docházet k zneuznání.¹² Pouze tak lze dosáhnout i Fraser vyvíjeného propojení uznání rovného statusu, ať na politicko-ekonomické nebo kulturní rovině, a subtilněji diferencované antiesencialisticky pojeté uznání skupinové a individuální identity.

Odmítnutí esencialismu ve feministické teorii zproblematizovalo v praxi feministickou politiku. Zatímco dekonstruktivistická strategie se jeví jako vhodná pro podkopání hluboce zakořeněných společenských struktur vnímání a hodnocení genderu jako binární, neměnné a normativní kategorie, pro politické jednání je dekonstruktivistická negativní strategie nedostatečná. Politika difference v podání Young na druhou stranu ženám umožňuje politicky kooperovat, neboť z její perspektivy lze ženy chápat jako vnitřně rozmanitou a odlišně znevýhodněnou skupinu, jež si ale zachovává všeobecný skupinový status na základě společenských očekávání organizujících a utlačujících ženské životy. Podle kritiků ale její pojetí zároveň zcela neodstraňuje problémy spojené s deskriptivní formou esencialismu, neboť předpokládá určité stabilní formy univerzálních norem kladených na všechny ženy, historicky a kulturně se totiž liší nejen obsah, ale i formy strukturálního útlaku. Nevyřešené spory o uznání skupinové odlišnosti nebo naopak její znevýhodnění a odstranění z teoretických i politických úvah o rovném postavení a na druhé straně spory mezi stoupenci/kyněmi paradigmatu přerozdělování a zastánci/kyněmi kulturní politiky uznání vedou feministickou teorii podle Fraser do slepé uličky. Výhradní zaměření se na jeden z aspektů genderové nerovnosti sebou nevyhnutelně nese opominutí druhého z nich/ Nelze vytěsnit rovnost ve jménu difference či naopak, ani ekonomickou nespravedlnost ve jméno kulturní a vice versa. Genderová spravedlnost vyžaduje spojení antiesencialisticky pojeté kritické politiky uznání, jež umožní subtilněji diferencované uznání rozdílu a rovného statusu, a politiky redistribuce, která nebude slepá k dalším rozdílu existujícím vedle třídních.

Literatura:

- 1 Beauvoirová, S., Druhé pohlaví. Praha, Orbis 1966. Beauvoir zde předkládá hlubokou analýzu kořenů podřízeného postavení ženy, vyvrací pojetí věčného žentství na základě fyziologickém, psychologickém či ekonomickém, aniž by popírala určitou biologickou odlišnost mezi pohlavími, na kterou jsou dále nabalovány další rozdílnosti mezi mužem a ženou, jež však spadají do řádu kultury a nikoli přirozenosti. Na tomto základě formuluje z feministické pozice kritiku zneuznání žen, kterým byla sociální řádem připsána podřízená pozice a kterým je žena chápána jako ta Druhá.
- 2 Např. Beauvoirová, S., Druhé pohlaví. op. cit., dále Friedan, B., Feminine Mystique. Praha, Pragma 2002. (V pozdějších pracích se ale Friedan přiklonila k feminizmu difference).
- 3 Performativní teorii Butler rozpracovala zejména v Butler, J., Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity. New York, Routledge 1990. a Butler, J., Bodies That Matter. On the Discursive Limits of "Sex". New York, Routledge 1993.
- 4 K rozvíjení multikulturalistické politiky uznání viz Taylor, Ch., Multikulturalismus. Zkoumání politiky uznání. Praha, Filosofia 2001. a též, Etika autenticity. Praha, Filosofia 2001.
- 5 Viz Young, I. M., Justice and the Politics of Difference. Princeton, Princeton University Press 1990. též, Inclusion and Democracy. Oxford, Oxford University Press 2000.
- 6 K úvahám o ženách jako sociální skupině viz Young, I. M., „Gender as Seriality: Thinking about Women as a Social Collective“. In: Signs: Journal of Women in Culture and Society, Vol. 2, 1994, No. 3, s. 713 – 738. Koncept sociální skupiny jako série přebírá od Sartra.
- 7 Kritika politiky difference I. Young viz Fraser, N., „Culture, Political Economy, and Difference: On Iris Young's Justice and the Politics of Difference. In: Justice Interruptus: Critical Reflexions on the "Postsocialist" Condition. New York, Routledge 1997, s. 189 – 205.
- 8 K debatě esencialismus versus antiessentialismus viz Fraser, N., „Multiculturalism, Antiessentialism, and Radical Democracy“. In: Justice Interruptus: Critical Reflexions on the "Postsocialist" Condition. op. cit., s. 173 – 189. a Stone, E., „Essentialism and Antiessentialism in Feminist Philosophy“. Journal of Moral Philosophy, 1.2, 2004, s. 135 – 153.
- 9 Spojením paradigmatu přerozdělování a paradigmatu uznání se Fraser zabývá zejména v knize Fraser, N., Justice Interruptus. op. cit. a v Fraser, N., Honneth, A., Redistribution or Recognition? a Political-Philosophical Exchange. London, Verso 1998. (česky v tisku v nakladatelství Filosofia).
- 10 K hlubší analýze viz Fraser, N., „Redistribution and Recognition“. In: Justice Interruptus, op. cit., s. 11 – 67.
- 11 Princip participační parity a „statusový model“ uznání. In: Fraser, N., Honneth, A., Redistribution or Recognition? a Political-Philosophical Exchange. op. cit., Fraser, N., „Recognition without Ethics?“. Theory, Culture & Society, Vol. 18, 2001, No. 2-3, s. 21 – 42.
- 12 K filozofické diskusi rovnost versus difference viz Blum, L., „Recognition, Value, and Equality: a Critique of Charles Taylor's and Nancy Fraser's Accounts of Multiculturalism“. Constellations, Vol. 5, 1998, No. 1, p. 51 – 68., Zurn, Ch. F., „Identity or Status? Struggles over 'Recognition'“. In: Fraser, Honneth, and Taylor. Constellations, Vol. 10, 2003, No. 4, p. 519 – 537.

ROVNÉ PŘÍLEŽITOSTI

INTERRUPTCE PSANÁ SPOLEČNOSTÍ, TĚLEM A INDIVIDUÁLNÍM VĚDOMÍM¹

Debaty na téma interrupce se většinou pohybují kolem otázek práva na život (pro-life) a práva na svobodné rozhodnutí ženy (pro-choice). Její podoba je však do značné míry diktována diskurzem hnutí pro-life. Nejvíce zřejmé je to v Polsku, kde se 90 % obyvatelstva považuje za katolíky (Graff 2001), a pro-life diskurz, podporovaný katolickou církví, která interrupci považuje za hřích a vraždu nenarozeného dítěte, má ohromný vliv jak na společnost, tak i na zákonodárství. Nicméně i v Čechách, státě, ve kterém vliv církve je značně slabší, je tón debaty pro-lifeisty také silně ovlivněn. Ale jak debata o interrupcích vypadá a proč? O čem její podoba vypovídá? Jaké formy výpovědi a zkušenosti (ne)umožňuje? Jak zúčastněné skupiny, pro-life a pro-choice, používají jazyk k artikulaci svých premis? Čím se tyto dva diskurzy od sebe liší a co mají společného? Do jakých pozic v rámci debaty o interrupci jsou situované ženy a do jakých mužů? Je v ní místo pro partnerský vztah? Přibližně tyto otázky jsou tématem následující úvahy, jejímž cílem je také poukázat na diskurzivní hranice, kterým podléhá nejen naše jednání, ale také samotné myšlení a veškerá snaha o artikulaci nejen vlastní zkušenosti, ale také pouhého názoru na toto téma. Tvrdím, že interrupce je psaná společností, tělem a individuálním vědomím, ale způsob, jakým ji píše tělo a individuální vědomí, je – při stávající podobě debaty – v moci této debaty, tedy toho, jak je interrupce konceptualizovaná ve společenském diskurzu. Proto se v této úvaze nejprve zaměřuji na jazyk, problémy a kontext, ve kterém se pohybujeme, a teprve potom se snažím problematizovat individuální prožitek, jenž je v tomto rámci uvězněn. V této druhé části se snažím spíše načrtnout otázky než na ně najít odpovědi.

HNUTÍ PRO-LIFE A HNUTÍ PRO-CHOICE

Pro-lifeisté bojují za „ochranu života“, především toho „nenarozeného“. Lidský život má pro ně absolutní hodnotu, začíná „okamžikem

splynutí vajíčka a spermie. **Potrat je tedy vražda**“ (Riebauerová, Bartoníček, 2003). Pro-lifeisté jsou většinou nábožensky založení lidé, nicméně jsou si vědomi toho, že kvůli náboženské a názorové pluralitě dnešní společnosti přesvědčování založené pouze na morálních a náboženských argumentech nestačí, a proto se odvolávají k autoritě biologie jakožto uznávané, neomylné a nepochybnitelné vědy. Právo na život je pro ně základem hodnot západní civilizace a potraty jedním z největších hříchů a zločinů, jaký může být kdy spáchán. Jejich argumentace je často založena na demagogii a emocionálním vydírání. Pro-lifeisté se snaží také reagovat na vývoj ve společenském myšlení, a tak se do svých argumentů snaží inkorporovat i určitou (svou vlastní) interpretaci feminizmu. Tvrdí tak, že ženy, které se vědomě rozhodly podstoupit zákrok, jsou obětmi zbabělých mužů, kteří se snaží uniknout odpovědnosti za své činy. Je sice pravda, že některé ženy se rozhodnou pro interrupci, jelikož ve svém okolí nenačejí dostatek opory, není to ale argument, který lze zobecnit a vztáhnout na všechny ženy podstupující zákrok. V „zastání se“ ženy a v zavrnutí muže feminizmu nespočívá. Tento přístup je naopak **antifeministický**, protože ženám upírá prostor na iniciativu a vědomě jednání, situuje je do pozice pasivní oběti a vnucuje jim své vlastní rigidní a absolutní řešení, ve kterém není prostor pro vlastní volbu.

Činnost hnutí pro-life se neomezuje pouze na odmítání a snahu zakázat interrupční zákroky, je namířená také **proti antikoncepčním metodám, asistované reprodukci a eutanazii**. Své názory šíří jak prostřednictvím veřejných akcí, happeningů a profesionálně připravených internetových stránek, tak formou politického lobbingu.

Na druhé straně velmi polarizované diskuse stojí jednotlivci a organizace označované jako **pro-choice**. Jsou to skupiny, které **usilují o to, aby žena měla právo autonomně rozhodovat o svém životě a těle**. Na rozdíl od organizací pro-life, které jako preventivní metody navrhuji především sexuální zdrženlivost a tím sexualitu ustanovují jako „podezřelou“, jako cosi, co vyžaduje kontrolu a restrikci a jehož existence je ospravedlněná pouze reprodukcí lidského druhu, skupiny pro-choice se skutečně snaží řešit otázku konstruktivně a realisticky. **Ukazují význam preventivních metod**, jako je sexuální výchova, antikoncepce nebo plánované rodičovství, a sexualitu považují za přirozenou součást života. Místo restrikcí se snaží nacházet alternativní řešení. **Upozorňují na negativní důsledky zákazu interrupcí**, jako je přesouvání lékařských zákroků do ilegality, zhoršení kvality lékařských zákroků a s tím spojeného rizika zdravotních komplikací, na růst „černého trhu“ s potraty a zvyšování jejich ceny, na tzv. potratovou turistiku. Zdůrazňují, že zákaz „odsouvá tuto problematiku mimo veřejnou debatu. Pokud interrupce oficiálně neexistují, není ani o čem diskutovat a není proč hledat jiná a efektivnější řešení, jak interrupcím předcházet“ (Gender Studies o. p. s., 2004).

Zákaz potratů má ale i další sociální následky, které už tak často zdůrazňovány nebývají. Ženy, především ze sociálně slabších vrstev, když je potrat nelegální a tedy i drahý, jsou často (pokud se nerozhodnou přerušit těhotenství samy, domácími a velmi riskantními metodami, které ohrožují jak jejich zdraví a život, tak i fertilitu) nuceny dítě donosit a pak je buď odkládají do ústavů (což vede k výšení počtu „nechtěných“ dětí, které později mohou trpět značným emocionálním deficitem), nebo je ze zoufalství zabíjejí či se jich brzy po narození zbavují jiným způsobem. Takové jednání ale není důkazem jejich „zvrhlosti“, „nelidskosti“ nebo „krutosti“, **příčinou je především restriktivní potratový zákon, resp. stát, vláda a církve, které manipulují s ženou a jejím tělem dle vlastních potřeb**, způsobující jí tím vážné psychické následky, které jí v důsledku dovedou k zoufalým činům, jež by jí v jiné situaci byly absolutně cizí a pro ni naprosto nepředstavitelné.

PROBLÉM JAZYKA

Agnieszka Graff ve své esejí „Znikající žena – czyli polskie rozmowy o prawie do aborcji“ (Mizející žena – polské rozhovory o právu na interrupci) říká, že v Polsku je lidem, kteří i přes negativní postoj katolické církve vůči interrupcím podporují legalitu tohoto zákroku, **odebrán**

jazyk, kterým by mohli vyjádřit svůj názor a pocity. Je to opravdu důležitý postřeh, jelikož jazyk formuje způsob našeho myšlení a to, jak o věcech (ne)můžeme mluvit, jakým způsobem formulujeme problémy, jaké máme hodnoty a jak v důsledku toho i jednáme. **Pokud ve veřejné diskusi dominuje jeden názor, určuje on jazyk, hodnoty, způsob a tón, jakým se o problému (ne)mluví. Jazyk je proto jedním z mocenských nástrojů.** Dominance jednoho diskurzu staví jeho oponenty do znevýhodněné pozice, ve které se jen těžko mohou k věci vyjadřovat bez toho, že by jejich stanoviska byla druhými předem interpretována skrze již dříve nastavený (a po nějaké době i nevědomě internalizovaný) filtr převládajícího diskurzu. Jak a co mohou říci, jak to bude přijato, je tak omezeno a ovlivněno tím, kdo „křičí nejčastěji a nejhlasitěji“; jeho jazyk se stává platným pro všechny.

Velmi podařenou ukázkou diskurzivní dominance a jejího mocenského charakteru je i debata o interrupcích. Je to téma, které existuje ve všech zemích světa. Někde je diskuse více otevřená, někde naopak „neexistuje“, nicméně toto téma je vždy alespoň implicitně přítomné v rozličných diskurzích té které země. Je to **prostředek pro populační politiku vlády**, kde cílem je buď zvýšení populace (zákaz potratu) nebo naopak její snížení (povolení potratu nebo i nucená sterilizace některých žen). Většina komunistických režimů například interrupci povolovala, pokud ale docházelo k poklesu populačního růstu, neváhala ji zakázat. Prosazování nebo zakazování interrupce je jak prostředkem k ovládnutí populačního růstu, tak agitačním trikem, který může zvýšit oblíbenost dané politické strany. **Zacházení s interrupcí, a tedy i s ženami, je často inkorporováno do ideologie, a tedy i do samotné podstaty různých politických systémů.** Slouží jako nástroj realizace jejich cílů a myšlenek. Tak například ve nacistickém Německu pro árijské ženy existoval velmi přísný zákaz interrupce, ten se ale nevztahoval na ženy neárijské, které byly k těmto zákrokům a sterilizacím nuceny. Sice v trochu jiném kontextu, ale v praktické rovině tomu bylo podobně i v Československu, kde se tímto způsobem řešila tzv. „romská problematika“. **Interrupční legislativa je tedy jedním z nástrojů moci, jejímž prostředníkem je tělo ženy, která je redukována na pouhé reprodukční funkce.**

Diskurzů zabývajících se interrupcí je mnoho, je to například diskurz medicíny, státu (legislativy, administrativy atp.), politiků, médií, církve a pro-life a pro-choice hnutí. Co většinu z nich spojuje, je snaha vládnout ženskému tělu, mít je ve své moci. **Tyto diskurzy ale nejsou rovnocenné a v dnešní době centrální a zastřešující, úlohu hrají pouze zmíněné poslední dva, tj. pro-life a pro-choice, ty pak využívají ostatních diskurzů k legitimizaci svých argumentů.** Výjimkou, o které se domnívám, že nemá zmíněný mocenský charakter, je **diskurz pro-choice, který naopak považují za velmi decentralizovaný, protože každému jednotlivci dává právo vlastní volby, a tím se vzdává možnosti kontroly a ovládnutí ženského těla.**

POLSKO

Jak již bylo řečeno dříve, většina, tj. 90 % Poláků se definuje jako věřící (Graff, 2001) a katolická církev zde má ohromný vliv, nejen morální, ale i politický.² **Církev se prezentuje nejen jako zrcadlo hodnot většiny společnosti, ale zdůrazňuje také svou schopnost Poláky ovlivňovat. Z toho důvodu si nárokuje právo na určitou moc a vliv na rozhodování o veřejných a soukromých věcech.** Často zasahuje do politických rozhodnutí a jako nátlakový prostředek používá proklamované působení na Poláky (např. podpořila vstup Polska do Evropské unie za podmínky, že ta na oplátku nebude zasahovat nebo snažit se ovlivnit polský protipotratový zákon). Tímto způsobem se jí daří **velmi úspěšně prosazovat své zájmy.** Svou moc uplatňuje samozřejmě také v otázce legálnosti interrupčních zákroků. Zde nachází oporu ve velmi rozvinutém pro-life hnutí, které k šíření protipotratové propagandy využívá širokou škálu prostředků, od lobbyingu v politických kuloárech až po fyzické útoky. Nejradikálnější část tvoří konzervativně nacionalistická *Liga Polskich Rodzin* (Liga polských rodin) a krajně nacionalistická mládežnická organizace *Młodzież Wszechpolska* (Celopolská mládež). Členové těchto organizací často

pořádají nenávistné útoky proti ženským a feministickým organizacím, proti homosexuálům, zastáncům interrupce, ženám, které tento zákrok podstupují, a lékařům a klinikám, které je provádí.

I přes to, že církev a pro-life hnutí má v polském parlamentu obrovský vliv a svou aktivitou a autoritou vytváří dojem, že reprezentuje názory většiny národa, každodenní realita je jiná. **Většině polských žen záleží na možnosti volby, bez ohledu na to, zda jsou věřící.** Jak uvádí Graff, přístup polských žen k interrupci se neliší v otázce světonázoru, ale v tloušťce jejich peněženky. Ty, které si soukromou a ilegální interrupci můžou dovolit, už téma potratů omrzelo, neboť i přes restriktivní zákon mají nakonec možnost autonomní volby. Protipotratové právo se proto týká především těch žen, které si drahý zákrok v soukromé ordinaci dovolit nemůžou, těch, které nemají možnost svobodné volby, těch, jejichž život, zdraví a fertilita jsou v případě podomácku nebo neprofesionálně provedeného potratu ohroženy. Pro dokreslení obrazu je nutno dodat, že pouze 26 % polských žen je proti právu na interrupci (a pouze 10 % je pro jejich naprostý zákaz), většina těchto žen je buďto starší 66 let nebo mladší 20 let, jsou to tedy ženy, kterých se tento problém týká nejméně (Graff, 2001).

KAM SE PODĚLY ŽENY? PROHRANÁ VÁLKA O JAZYK

Jak již bylo několikrát řečeno, **polskému hnutí pro-life a církvi se díky jejich intenzivní aktivitě podařilo veřejnou diskusi ovládnout a nastolit pojmy, východiska a jazyk celé debaty. V důsledku toho došlo ke změně její podoby.** V Polsku během několika posledních let diskuse o potratech získala velmi religiózní charakter. Z veřejného diskurzu vymizela slova jako „plod“, „těhotná žena“, „těhotenství“, „interrupce“ a nahradily je výrazy jako „nenarozené dítě“, „matky“, „ochrana nenarozeného života“ a „vražda“ (Graff, 2001). Vytvořila se dichotomie „pro-life“ vs. „pro-potraty“, „pro-vraždu“. Je to jazyk, ve kterém je prakticky **nemožné mluvit o právu na autonomní volbu, plánování rodiny, o antikoncepci, sexualitě, sexuální výchově nebo o dopadech protipotratového zákona. Práva ženy zde nemají místo a slovo „žena“ zde už prakticky přestalo existovat, vše je podřízeno právu „nenarozeného dítěte“.** Žena tak přestává být autonomním subjektem a stává se pouhou „nádobou“, objektem nutným k přivedení nového člověka na svět, její práva jsou mu naprosto podřízená, a žena se tak stává otrokem plodu, který se v ní vyvíjí.

Jak uvádí Graff, **mizení ženy z polského interrupčního diskurzu není fenoménem, který se objevuje pouze v textech psaných z pozice pro-life.** Tento trend lze pozorovat také v běžných, zdálo by se neutrálních novinových článcích. V nadpisech se objevují především slova jako je „interrupce“ a její „zákaz“, „usilování o zákrok“, „liberalizace“, „tahanice o břicho“, „práva přírody“, „Bůh“, „zdraví“, „život“, „dítě“ a stále méně „plod“. Nicméně slovo „žena“ se objevuje výjimečně nejen v nadpisech článků, ale i v jejich obsahu. Změna v nastavení tématu interrupce je patrná i v zákonodárcské rétorice, kde jsou její důsledky mnohem větší, stávají se totiž normou i pro ty, kteří s touto rétorikou nesouhlasí. V Polsku tak v důsledku dominance pro-life diskurzu došlo v roce 1999 k úpravám trestního zákona a slovo „plod“ bylo nahrazeno „počatým dítětem“ (Graff, 2001). Takovéto změny jsou velmi děsivým důkazem toho, jak velký vliv má církev a hnutí pro-life na polské zákonodárství, a také ukázkou toho, jak důležitou úlohu v debatě sehrává používaný jazyk. V další diskusi při takto nastaveném pojmosloví se dá mnohem hůř argumentovat a debatovat o tom, že potrat není vražda.

V 60. letech švédský fotograf Lennart Nilsson zveřejnil své černobílé fotografie zaměřené na prenatální vývoj člověka. Jeho práce se skládala ze dvou částí. První zaznamenávala okamžik zplodění a první dny vývoje plodu, druhá zobrazovala každodenní život ženy, která dítě nosila. Poté, co se v roce 1965 v časopise „Life“ objevila pouze první část, věnovaná vývoji plodu, z druhé části projektu v obecném povědomí nezbyla takřka ani stopa (Graff 2001). Zatímco v 60. letech se Nilsson pokoušel ukázat komplexní obraz těhotenství, který se věnoval jak plodu, tak i ženě, dnes je tento přístup velmi neobvyklý.

Vytěsnění ženy přesně ukazuje způsob, jakým je dnešní veřejný diskurz o interrupcích nastaven. Není to pole, na kterém by se mohly rovnoprávně střetávat různé názory a kde by mohla probíhat rovnocenná diskuse, jak by se na první pohled mohlo zdát. Je to pole, jehož rétorika a rozsah jsou určeny skupinami pro-life. Stejně jako ony ve velmi omezené míře reflektují těhotenství jako proces týkající se ženy, jejího života, těla a myšlení, podobným způsobem se k tomu staví i média a zákonodárci. **Vydělením problému interrupce z kontextu individuálního příběhu každé ženy a každého muže, z kontextu partnerského vztahu, celé rodiny a jejich životních podmínek se potrat stal samostatně stojícím morálním problémem, jehož obsahem je život nebo smrt plodu, resp. nenarozeného dítěte. Toto osamostatnění a zaměření pozornosti na plod je pro tento diskurz velmi důležité, jelikož problém odosobňuje, hypostazuje a tím ho i mění s cílem ho pak opět „zosobnit“, ale tentokrát už jiným způsobem. Proměna problému tak umožňuje i transformaci celého veřejného diskurzu, zákonodárství a především myšlení lidí.** Jakmile je člověk naučený myslet v určitých pojmech, velmi těžko z nich vystupuje. Proto, pokud dojde k transformaci způsobu mluvení o potratech, je možné, aby i lidé o nich začali uvažovat jinak a v důsledku toho i změnili své hodnoty a jednání. Interrupce se podstupuje mnohem hůře, když ze všech stran slyšíte, že jste matka, nosíte v sobě nový lidský život, svoje dítě, a to, k čemu se chystáte, je vražda. A přesně o to hnutí pro-life usiluje, snaží se vnést vlastní názor na podstatu problému, odosobnit ho, změnit jazyk, jakým se o něm mluví a znovu ho zosobnit, ale tentokrát dle vlastních cílů.

KAM SE PODĚLI MUŽI A PARTNERSKÉ VZTAHY?

Oběma zastřešujícím diskurzům je společná absence zkušenosti mužů. Skupiny pro-life, jak již bylo zmíněno, o mužích hovoří pouze jako o „pachateli zla“, těch, kteří ženy dohání k „vraždění“. Skupiny pro-choice naopak hovoří o plánovaném rodičovství a antikoncepci. Tato dvě témata sice v sobě více nebo méně implicitně existenci muže obsahují, nicméně implicitní přítomnost nestačí. **Zkušenost mužů nebyla zatím artikulovaná také proto, že muži trpí jistým diskurzivním „deficitem“, nemají k dispozici diskurz, kterým by toto téma mohli přímo uchopit. Nemají diskurzivní potenciál k smysluplnému, efektivnímu a autentickému vyjádření problému, který zasahuje tělo, psychiku a existenciální rozpoložení jak jejich partnerky, tak psychiku a existenci jich samotných. Nemají jazyk, s jehož pomocí by se s problémem mohli vyrovnat.**

I přes to, že je to vždy žena, kdo nakonec nese všechny konsekvence početí, je to její tělo, ve kterém zárodek roste, je to ona, kdo prochází hormonálními změnami spojenými s těhotenstvím, které můžou být psychicky a fyzicky velmi náročné, je to ona, kdo definitivně rozhodne o podstoupení interrupčního zákroku, přes to všechno je i muž aktérem v tomto problému. Těhotenství nebo interrupce se sice neodehrává na jeho těle a psychicky to určitě vnímá jinak než žena, přesto i **on by měl být zahrnut do diskuse, měl by mít možnost artikulovat svoji zkušenost.**

Pokud vycházíme z předpokladu, že rodičovství a péče o rodinu je problémem páru, nejenom ženy, pokud hovoříme o rovnoprávnosti, pak se také musíme zabývat tím, jak interrupce zasahuje muže. Proč tedy v debatě o zákazu nebo povolení interrupce nikdo nemluví o tom, jaké důsledky může mít pro muže narození neplánovaného dítěte nebo naopak interrupce? Proč se nehovoří o tom, jakým způsobem interrupce zasahuje muže? Jak to ovlivňuje jeho život, pokud s potratem souhlasil, a jak, když nesouhlasil? Jaké to je nemít možnost věc ovlivnit, nemoci o věci, která se jedinec týká, rozhodnout? Trpí i muž „post-interrupčním syndromem“?³ Co pro něj znamená vychovávat neplánované dítě, jak ho to omezuje a co mu to může přinést? A pokud muž nebude chtít vzít na sebe odpovědnost a od problému uteče, jaké to je žít s vědomím takového útěku? Je pak interrupce skutečně ryze ženskou záležitostí?

Muži by měli dostat prostor k tomu, aby své názory, zkušenosti a pocity popsali a hovořili o nich, aby se jejich individuální zkušenost

stala součástí debaty o interrupcích. To, na co bych v tuto chvíli chtěla upozornit, je, že vstup mužů do diskuse ji může obohatit a také ukázat, že žena „v tom“ není sama. Určitě by se mohly ozvat hlasy, které by, podobně jako aktivisté pro-life, odpovědnost za potraty dávali mužům nebo by tvrdili, že jelikož stále žijeme v patriarchátu, vstup mužů do diskuse odebere ženám hlas, muži ji ovládnou a odvrátí pozornost od žen, které důsledky nechtěného početí nesou nejvíce. Nicméně jak už bylo řečeno, v této debatě ženy stejně hlas nemají, hlas má pouze „nenarozené nevinné dítě“. **Ženy, muži a pro-choice skupiny by proto měli „rozpoutat válku“ o jazyk, ve které by „bojovali“ o prostor, v němž by mohli hovořit o svých zkušenostech. V takto vytvořeném prostoru by muži neměli být obávaní a ostrakizováni, protože jejich hlas přinese další (je otázkou nakolik odlišný) úhel pohledu, další výpovědi a zkušenosti, které zatím nebyly vyřčeny, a tak nemohly být ani vyslyšeny.** Pokud usilujeme o faktickou genderovou rovnoprávnost, měli bychom dát zaznít také mužskému hlasu, protože toto téma se týká i mužů.

JAK LZE INTERPRETOVAT INTERRUPCI SKRZE ZKUŠENOST TĚLA A INDIVIDUÁLNÍ VĚDOMÍ?

Každá zkušenost interrupce, ať z pohledu ženy nebo muže, je uvězněna v jazyce, jakým je debata vedena. Je to prostor, který je vymezený dvěma vzájemně se odmítajícími diskurzemi, z nichž každý mluví jiným jazykem a jejichž prolnutí je prakticky nemožné. Nechci ale říci, že bychom měli usilovat o jejich „usmíření“. Chci pouze poukázat na to, jak moc je tato diskuse vyhraněna a že tato vyhraněnost může s sebou přinášet určité problémy. Jedinec je totiž **uvězněn ve střetu těchto dvou diskurzů**, kde každý z nich mu umožňuje myslet, hodnotit a jednat pouze dle vlastních pravidel. Tato dichotomie ho staví do situace, kde si musí vybrat mezi jedním nebo druhým stanoviskem. Co se ale stane, když žádný z diskurzů nedokáže jedinci poskytnout nástroje k zodpovězení určitých otázek nebo pomoci najít řešení nějakých problémů či nejistot? Co když ani v jednom z nich nelze najít potřebnou jistotu a především sebe sama?

Pravidla pro-lifeistického diskurzu jsou jasná. Argumentaci opírá o autoritu náboženství nebo vědy, klade důraz na morální zásady a tím, že prohlašuje život za nejvyšší hodnotu, odebírá prostor pro jakoukoli polemiku. Pokud má někdo nějaké pochybnosti, hned mu připomene, že ve hře je „lidský život“, nejvyšší hodnota, které by se vše mělo podřídit. Diskuse je u konce.

Diskurz pro-choice je mnohem méně autoritativní. V podstatě zde o autoritativnosti ani nelze hovořit, jelikož aktivisté usilují o právo ženy svobodně disponovat svým tělem a životem, o její právo volby. Interrupci nikomu nevnučují. Sice její relevanci veřejně obhajují, přesto ve srovnání s jistotou, jakou se ženám snaží poskytnout hnutí pro-life, to bohužel nestačí.

Tím, že hnutí pro-life vnutilo svůj jazyk celé společnosti, i žena, která si logicky a morálně obhájí své rozhodnutí, musí čelit tématům a dilematům, které s sebou tento jazyk přináší. I přes to, že ví, že její rozhodnutí je správné, stále na rétoriku pro-life naráží a stále je s ní konfrontována. **Naše myšlení tento jazyk internalizovalo do té míry, že i přes silné přesvědčení o správnosti volby a přes vědomí manipulativnosti pro-life rétoriky se vkrádá do našeho vědomí a my s těmito postoji musíme neustále bojovat.** Není to ale žádný „post-interrupční“ syndrom nebo „svědomí“, jak by řekli zastánci zákazu potratu, je to pouze jejich jazyk, kterým se snaží zahlušit všechny ostatní argumenty.

V rovině individuálního vědomí je tak podporování nebo podstoupení interrupce spojeno s každodenními a nevyhnutelnými střety s dominujícím diskurzem; v rovině tělesné zkušenosti je tento problém ještě složitější. Žena najednou musí čelit rozličným pocitům, které ne vždycky dokáže uspořádat, popsat a interpretovat. **Naše zakoušení těla totiž také podléhá diskurzivní disciplinaci, a tedy i to, jak ho sami vnímáme a jak chápeme jeho projevy, není otázkou „přirozené**

zkušenosti“, ale našich vlastních interpretací, které vycházejí z toho, jaké podmínky pro ně vytváří dominující diskurz. Proto, myslím, je dobré si opět klást otázky: Co pro naše tělo a vědomí interrupce znamená? Jak je vnímána? Jakým způsobem se s ní v obou rovinách vypořádáváme? Jak máme rozlišit to, co nám říká tělo, od toho, jakou interpretaci těchto promluv nám vnucuje převládající diskurz, hnutí pro-life? S kým o svých psychických a fyzických problémech máme mluvit? S rodinou, přáteli, s odborníky? Jak čelit strachu z douzení? Co máme dělat, když na jednu stranu cítíme nutkovou potřebu o své zkušenosti se všemi mluvit, a na druhou o ní mluvit nechceme? Co si máme počít se spoustou rozporů, které v nás interrupce a nechtěné těhotenství vyvolávají? A jakou úlohu v této situaci hraje partnerský vztah? Jak se vyrovnat s tím, že muž interrupci nikdy neprožije tak jako my? Jak se vyrovnat s tím, že se to odehrává pouze na našem těle? Změní nás zkušenost interrupce, a pokud ano, jak?

Východiskem z této situace a způsobem jak osvobodit ženy a muže z nemožnosti promluvit je **odmítnutí pro-lifeistické rétoriky, poukazování na protimluvy a trhliny v jejich argumentaci, vytváření jazyka, který není tak fundamentalistický, který umožňuje diskusi a pojmenovávání nových problémů. Je nutné začít mluvit i o individuálních zkušenostech, ale ne pouze v rovině boje o právo na interrupci, ale i v rovině toho, jak je tento zákrok prožíván jednotlivými lidmi.** Jak se s ním vypořádávají v rovině vědomí, a jak v rovině těla. Jelikož téma interrupce s sebou přináší jak celou řadu otázek, individuálních dilemat a problémů, tak i nespočet možných odpovědí, každý z nás by měl mít možnost si svoji otázku a její odpověď najít sám, jednat podle kontextu, ve kterém se nachází, podle svého vědomí a pocitů a dle svého konečného rozhodnutí, bez omezování ze strany státu, církve nebo jiných organizací, institucí či jednotlivců.

Magdalena Górska
studentka FHS UK

Literatura:

- Gender Studies o. p. s., Výzva – Pro svobodnou volbu v otázce interrupcí, 2004 (zdroj: www.feminismus.cz).
Graff A., Znikající kobieta – czyli polskie rozmowy o aborcji. In: Świat bez kobiet. Pleć w polskim życiu publicznym, Warszawa 2001.
Hnutí pro život, Stanoviska občanského sdružení hnutí pro život ČR (zdroj: www.prolife.cz).
Nowicka W., ve jménu Federací na rzezc Kobiet i Planowania Rodziny, List otwarty do władz publicznych, 10. 5. 2004.
Riebaueroová M., Bartoniček R., Zákaz? Bitva o potraty začíná. Mí Dnes 2003 (zdroj: www.feminismus.cz).
Roszkowská P., O interrupcích v Polsku (publikováno v Demografii, 2003, roč. 45, č. 4, k nalezení také na www.feminismus.cz).
Sokolová V., Gender a sexualita v totalitních režimech 20. stol., přednášky na FHS UK, LS 2004.
Willke B., J. Willke, Potrat – Otázky a odpovědi, český překlad 1993 (zdroj: www.prolife.cz).

Poznámky:

- Článek je zkrácenou verzí studentské práce (o poznámky k některým argumentům hnutí pro-life).
- Polsko spolu s Irskem a Maltou má nejpřísnější protiinterrupční zákon v Evropě (Roszkowská, 2003).
- Tzv. „post-interrupční syndrom“ je velmi kontroverzním tématem. Je to termín, kterým operuje především hnutí pro-life tvrdící, že po potratu žena má často deprese, lituje toho, co udělala a má z toho obrovské trauma. Existují ale názory, že je to pouze trik, který si hnutí pro-life vymyslelo, aby mohlo ženy lépe manipulovat; svědectví mnoha žen totiž ukazují, že značná část z nich cítí spíše úlevu, než aby se utápěly v depresích. Nicméně nesporné je, že každý potřebuje reflektovat své jednání a ve věci interrupce tuto potřebu má jak žena, tak i muž, který se jí snaží být oporou a cítí spoluzodpovědnost. I pro něj interrupce může být traumatem, ponaučením do budoucna nebo velkou úlevou.

ŽENY A ZDRAVÍ: PŘEDMENSTRUACNÍ SYNDROM, MENSTRUACE A MENOPAUAZ JAKO SOCIÁLNÍ KONSTRUKTY V MODERNÍ ZÁPADNÍ SPOLEČNOSTI

Lidské zdraví jako sociální fenomén je genderovaný společenský konstrukt. To znamená, že se konstrukce mužského a ženského zdraví liší, což nezřídka přispívá k reprodukci nerovného postavení žen ve společnosti. Gender ovlivňuje lidské zdraví prostřednictvím odlišných podmínek, které ženám a mužům nabízí trh práce, skrze rozdílné životní šance, prostřednictvím sociální interakce žen a mužů s rodinou, přáteli a kontaktem s lékaři. Ve spojení s dalšími sociálně

konstruovanými kategoriemi, mezi které patří např. rasa, etnická příslušnost nebo sexuální orientace jedinců, se gender podílí na vytváření odlišných rizik a výhod pro fyzické zdraví, zapřičiňuje odlišné chování nemocných a ovlivňuje sociální hodnotu pacientů a priority výzkumu a jeho financování (Lorber 2000: 5-6). Jako jeden z nejvýznamnějších společenských statutů proniká gender do takových sociálních organizací, jakými jsou ekonomie, rodina, politika nebo medicína, a má tak hlavní vliv na to, jak se zachází s muži a ženami rozdílných sociálních skupin ve všech oblastech jejich životů včetně zdraví, nemoci, narození nebo umírání.

TRANSFORMACE FYZICKÉHO TĚLA NA TĚLO SOCIÁLNÍ

Gender patří také mezi nejvýznamnější faktory v transformaci fyzických těl jedinců na těla sociální. Fyzické tělo každého jedince je konstruované na základě času a prostoru, ve kterém se během svého života nachází. Tento čas a prostor jej vždy zasazuje do určitého sociálního, morálního a kulturního kontextu, který determinuje chování jedinců včetně vztahu, který mají ke svému fyzickému tělu. Tento kontext zároveň ovlivňuje vztah, který k jejich tělu mají ostatní členové společnosti. Kultura ovlivňuje nejen způsob, jakým naše tělo vnímáme, jak ho hodnotíme, jak se cítíme ve „vlastní kůži“, ale i náš vzhled, protože v každé společnosti panuje určitý ideál, jak by mělo ženské a mužské tělo vypadat. **Prostřednictvím norem kulturního života dochází k transformaci našich fyzických těl na těla sociální,** která vydávají svoji energii na plnění požadavků přicházejících k nim zvenci a která podléhají podmanění, transformaci a nekonečné snaze o sebezdokonalování. V tomto procesu hraje důležitou roli sociální kontrola a moc, jejímž nástrojem i cílem se fyzická těla během svých sociálních životů stávají.

Mluvme-li o konstrukci lidského zdraví a s ní související transformaci fyzického těla na tělo sociální, nelze nezmínit M. Foucaulta, který mluví o poslušných, učenlivých tělech jedinců (*docile body*), která jsou prostřednictvím organizování a regulování času, prostoru a chodu jejich každodenních životů (u žen k těmto organizačním principům patří např. diety, způsoby oblékání a líčení, operace na zvětšení prsou nebo vyhlazení vrásek; u mužů to mohu být vlasové nebo svalové implantáty) cvičena, formována a ovlivňována převládajícími historickými formami maskulinity a feminity.

LÉKAŘSKÁ VĚDA A BIOMEDICÍNSKÝ MODEL V SOUČASNÝCH ZÁPADNÍCH SPOLEČNOSTECH

V souvislosti se sociální konstrukcí těl a zdraví je důležité si uvědomit, jaký model nemocí nalézáme v základu lékařské vědy. V současných západních moderních společnostech využívá lékařská věda jako svůj vědecký základ **biomedicínský model nemocí**, který nakládá s emocí jako s odchylkou od normálního biologického fungování. Podle tohoto modelu má každá nemoc specifické příčiny lokalizovatelné v těle nemocného člověka. Biomedicínský model také předpokládá stejné příznaky a projevy nemocí v každé sociální situaci a medicínu považuje za sociálně neutrální vědu.

Kritici tohoto modelu poukazují na skutečnost, že to, co se na poli lékařské vědy považuje za „normální“, se odvozuje od toho, kdo je s kým srovnáván, a že mnoho nemocí má sociální příčiny. Dále tomuto modelu vytýkají, že hodnoty, které leží v základu medicínského výzkumu, činnosti, teorií a znalostí, jsou hluboce ovlivněné situací, ve které k „nemocím“ dochází, a sociálními charakteristikami dominantní skupiny lékařských profesionálů-doktorů (Lorber 2000: 2).

V knize *Gender and the Social Construction of Illness* J. Lorber uvádí, že některé feministky ve svých pracích upozorňují na to, že **medicínské normy vychází z těl bílých mužů středních vrstev**, a tak všechny ženy, které menstrují, jsou těhotné nebo se nachází v období menopauzy, jsou v optice západní medicíny považované za nemocné. O této skutečnosti píše mj. i M. Lenderová v knize *K hříchu i k modlitbě*: „Podle představ lékařů i veřejnosti byla žena po celý svůj život

v podstatě nemocná. Její bytí plynulo mezi menstruací, těhotenstvím a porody, mezi pubertou a menopauzou“ (Lenderová 1999: 129).

Stejně jako věda obecně není „neutrální,“ tak ani medicína není „neutrální vědou“. Ve společnosti dochází k manipulaci s názory, které se týkají zdraví a nemoci, a „rozhodování o tom, kdo je zdravý a kdo nemocný, je často subjektivní a společnost při jeho formulování sleduje vlastní cíle“ (Wolf 2000: 251). Na tuto skutečnost upozorňuje i S. Sontag, která uvádí, že společnost označuje ženy za nemocné, aby je podržela své kontrole.

V souvislosti s ženským zdravím se v naší společnosti hovoří a píše o mnoha tématech, z nichž některá velmi dobře odrážejí stereotypy, které se váží k dominantním obrazům ženství konstruovaným v našem kulturním kontextu. Např. v seriálu příloh nazvaných „Žena a zdraví“, které nedávno vycházely na stránkách MF Dnes, se v souvislosti s ženským zdravím objevila témata jako sexualita, mateřství, láska nebo hubnutí. Dalším tématem, o kterém se v rámci ženského zdraví mluví, je krása, resp. dominantní patriarchální ideál ženské krásy. Snaha o jeho dosažení vede v současné době k poruchám příjmu potravy a k rozkvetu průmyslu estetické chirurgie, farmaceutického průmyslu nebo kosmetického průmyslu. Pod diktátem tohoto ideálu dochází od 70. let k medikalizaci zdravé tukové tkáně dospělé ženy (viz celulitida). Dalším tématem, které se vztahuje k ženskému zdraví a u něhož se setkáváme s různými názory na jeho prospěšnost pro životy žen, je **hormonální antikoncepce**. Díky hormonální antikoncepci ženy sice získávají plnou kontrolu nad tím, kdy chtějí nebo nechťejí otěhotnět, na druhou stranu však užívání „prášků“ (a jejich vysazení) přináší řadu zdravotních rizik, o kterých se v naší společnosti příliš nemluví. Mezi další témata spojená s ženským zdravím patří předmenstruační syndrom, menstruace a menopauza. Prožívání těchto biologických procesů, které až na výjimky zakouší ženy na celém světě, determinuje společenské prostředí, ve kterém tyto ženy žijí.

Dále se budu zabývat tím, jak lékařská ideologie v současných západních společnostech transformovala tyto normální fyziologické funkce těl žen, tj. předmenstruační napětí, menstruaci a menopauzu, do lékařských syndromů a **jaké následky má tato medikalizace na status žen ve společnosti**.

MENSTRUACE A PŘEDMENSTURUAČNÍ SYNDROM

Pohled na menstrující ženy se mění nejen napříč kulturami a národy, ale i v rámci historie jedné společnosti. Na to, jak se v rámci naší společnosti může změnit pohled na menstruační cyklus žen během velmi krátkého období, upozorňuje např. E. Martin, jenž uvádí, že ti samí „vědci“, kteří podávali „vědecké důkazy“ o nezpůsobilosti žen pracovat během období ekonomické krize díky jejich menstruačnímu cyklu, docházeli během druhé světové války, kdy byl nedostatek pracovních sil, k závěrům, že ženám menstruace v účasti na trhu práce vůbec nebrání.

V současné době považuje naše západní společnost jemně i výrazné fyzické a emocionální změny, ke kterým dochází u některých žen během jejich menstruačního cyklu a které jsou jeho přirozenou součástí, za abnormální a za sociální problém. Západní medicína zdůrazňuje negativní vlivy menstruačního cyklu, aniž by se zajímala o jeho pozitivní dopady, o kterých se zmiňují ženy v různých výzkumných šetřeních. Fyzické a emocionální změny, se kterými se ženy během menstruačního cyklu setkávají, přetransformovala biomedicína na konci 20. století do lékařsky rozpoznatelných tělesných a duševních syndromů. Západní medicína pracuje s menstruačním cyklem jako s hormonálním procesem, který začíná v pubertě a souvisí s přípravou dělohy na těhotenství. Dojde-li v současné době během ženina cyklu k něčemu neobvyklému, pokládá se za samozřejmé, že vyhledá lékařskou pomoc. C. K. Riesmann nás ale upozorňuje, že díváme-li se na tuto situaci ze sociálního úhlu pohledu, pak tento postup znečišťuje status ženství očekáváním pravidelně se opakující nemoci. Co tedy dělá v očích

společnosti ženy skutečně ženou, tj. její menstruační cyklus, ji staví do role nespolehlivého zaměstnance, myslitele nebo vedoucího pracovníka.

I s obdobím, které předchází samotnou menstruaci a pro které lékařská medicína používá termín předmenstruační syndrom (PMS) nebo předmenstruační napětí, se pracuje na základě pravidel biomedicínského modelu. Lékaři se zabývají především psychologickými aspekty PMS, který má stejně jako menstruace hormonální příčinu. O ženách trpících tímto syndromem se stereotypně uvažuje jako o potrhých, podrážděných, hysterických bytostech se sklonem k násilnickým činům, které jsou mimo kontrolu, což opět snižuje status žen ve společnosti. S. Laws píše: „Symptomy“ [PMS], o které projevují lékaři největší zájem – deprese, úzkost, atd. – jsou mentální stavy, které nekorespondují s kulturně utvářenou představou žen jako milých, hodných, jemných atd. S „měsíčními změnami“ jako takovými se pracuje jako se symptomem, což ukazuje, že změna jako taková není kulturně přijatelná... [v této společnosti] není místo pro ženy, které prožívají intenzivní pocity, jež jsou v rozporu s tím, co by cítit měly“ (Laws 1985: 35).

MENOPAUA

Názory na stárnutí a nevyhnutelné biologické procesy s ním spojené determinuje společenský kontext, ve kterém lidé své stáří prožívají. Tento kontext také určuje, co je ve spojení s rostoucím věkem „přirozené“ a „normální“. V západní společnosti dochází v současné době k medikalizaci stárnutí. V rámci tohoto procesu se západní medicína zabývá především fyzickými procesy, které doprovází zvyšující se věk. Tento trend se odráží i ve způsobu, jakým je konstruována menopauza.

Způsob, jakým ženy prožívají menopauzu, která je přirozeným důsledkem stárnutí, je utvářen představami o ženském těle a funkci, která je tělu žen připisovaná v té které společnosti. Od toho se odvíjí status připisovaný starším ženám ve společnosti, obraz jejich sexuality a také místo, které by ženy měly v okruhu jejich rodiny a přátel zaujímat. Vzhledem k odlišnému chápání funkce žen ve společnosti, se subjektivní zkušenosti žen, které vychází z kulturních očekávání, znalostí, praktik a fyzického vnímání těla a jeho změn na konci menstruačního cyklu, napříč společnostmi liší, což dokládá i řada výzkumů (např. Lock, 1998).

Vzhledem k tomu, že je status žen v naší společnosti spojen především s jejich mateřskou úlohou a s jejich těly, znamená menopauza konec ženství. Z tohoto důvodu není překvapující, že je tento biologický proces doprovázen strachem ze stárnutí, ze ztráty sexuality, strachem z depresí a ztráty zdraví. Žena, jejíž menstruační cyklus skončil, se v rámci naší kultury považuje za anomální, což dokládá i drtivá část literatury západní medicíny, která v souvislosti s menopauzou pojednává o patologii a senilitě. Dominantní lékařský diskurz se zabývá především ztrátou, úpadkem, poruchou a senilitou (Martin, 1989). S menopauzou se nezachází jako s přirozeným procesem, ale jako s onemocněním, jež má své řešení v hormonální léčbě, která má docílit, aby se hladina ženských hormonů vrátila na úroveň hormonální hladiny mladých, plodných žen, jejichž těla se berou za standard k poměrování těl žen všeho věku. V současné době popisuje bohužel velká část lékařské literatury hormonální terapii nejen jako ochrannou léčbu před negativními dopady „selhání vaječníků“, ale dokonce jako pozitivní zlepšení kvality života a jeho délky (Utian and Jacobowitz, 1990).

Sociální konstrukce menopauzy a PMS ovlivňuje i způsob, jakým je v naší společnosti konstruován status starších žen jako plnohodnotných lidských bytostí, nehledě k rozšířenému předepisování hormonálních léků, jejichž užívání může ženám způsobit nemálo zdravotních komplikací.

Lenka Ševítová
studentka FSV UK Praha

Použitá literatura:

- Beauvoirová, S. 1966. Druhé pohlaví. Praha: Orbis.
Bordo, S. 1995. Unbearable Weight, Feminism, Western Culture, and the Body. Berkeley: University of California Press.
Foucault, M. 2000. Dohlížet a trestat. Praha: Dauphin.
Fournier, V. 2002. „Fleshing out Gender: Crafting Gender Identity on Women's Bodies“. Body and Society. Vol. 8. No. 2.
Laws S., Hey V., Egan A. 1985. Seeing Red: The Politics of Premenstrual Tension. London: Hutchinson.
Lipovetsky, G. 2000. Třetí žena. Neměnnost a proměny ženství. Praha: Prostor.
Lock, M. 1998. „Anomalous Ageing: Managing the Postmenopausal Body“. Body and Society. Vol. 4. No. 1.
Lorber, J. 2000. Gender and the Social Construction of Illness. New York: AltaMira Press.
Martin, E. 1989. The Womas in the Body: a Cultural Analysis of Reproduction. Boston, MA: Beacon Press.
Riessman, C. K. 1983. Women and Medicalization: a New Perspective. Social Policy, Summer.
Utian, W. H. a R. S. Jacobowitz (1990). Managing your Menopause. New York: Prentice-Hall.
Wolf, N. 2000. Mýtus krásy. Bratislava: Aspekt.

GENDEROVÉ ASPEKTY ROZCHODU MANŽELSTVÍ

Stejně jako ve většině oblastí sociálního života, i v případě rozpadu manželství či partnerství (zvláště jedná-li se o pár s dětmi) se muži a ženy potýkají s odlišnou situací. Rozvod má jiné důsledky pro jedno či druhé pohlaví a přináší každému specifické problémy a otázky, které je nutno řešit.

DĚLBA PRÁCE A SPOKOJENOST

Je to dáno především tím, že partnerství a manželství je stále ve většině případů založeno na předpokladu genderových odlišností a na existenci mnoha genderových nerovností uvnitř partnerského páru, v rámci rodiny a rodičovství [viz Radimská 2003a, b]. Rozdělení rodinných rolí a dělba práce v rodině stále předpokládá, že úkolem muže je finanční zajištění a úkolem ženy je péče o děti, muže a domácnost. V roce 2003 si stále 91 % mužů a 89 % žen v České republice myslelo, že hlavním úkolem muže je finančně zabezpečit svoji rodinu, a 79 % mužů a 78 % žen se domnívalo, že péče o malé děti je převážně záležitostí ženy [Naše společnost 2003]. Soudobá pozice žen v partnerském soužití je zvláště obtížná – právě od nich se očekává, že v případě neslučitelnosti individuálních zájmů obou partnerů ustoupí a „obětují se“, a pokud to odmítnou učinit, stabilita vztahu je narušena. Proto mnoho mladých žen přijímá ve vztahu víceméně tradiční pozici, ovšem domnívá se při tom, že je to výsledek jejich osobní svobodné volby a domluvy mezi partnery [Singly 1993: 58]. Muži, přestože v teoretické rovině přijímají nutnost ženské emancipace a rovnost pohlaví, stále nejsou ochotni chovat se podle těchto hodnot. Aby ospravedlnili rozdíly mezi svými slovy a skutky, využívají nejčastěji argumentu biologické odlišnosti pohlaví, a schopnost žen rodit děti pro ně ihned znamená i jejich odpovědnost za to děti vychovávat, pečovat o domácnost a zůstat v podřízené pozici [Beck, Beck-Gernsheim 1995: 22-27].

Vzhledem k odlišným zkušenostem a nárokům, které partnerský vztah klade na obě pohlaví můžeme říci, že neexistuje jen jedno manželství – vždy vedle sebe stojí „její“ a „jeho“ zkušenosti manželství [viz Arendell 1995: 37]. Jeden z důsledků těchto rozdílů se odráží ve výzkumech spokojenosti s manželským životem: ženy jsou konstantně spokojeny se svým manželstvím méně než muži [Riessman 1990: 206]. Ženám obecně přináší manželský vztah méně emocionálního uspokojení než mužům, stěžují si na uzavřenost a odměřenost svých partnerů, méně často než muži je pokládají za své důvěrníky a nejlepší přátele. Osobní pohoda žen je přitom více než u mužů spojena s emocionálním zázemím manželství. [Walker 1989: 846].

To je jeden z důvodů, proč ženy častěji než muži podávají žádost o rozvod. Výzkumy obyvatelstva České republiky potvrzují, že ženy jsou v manželství častěji nespokojené a jsou shovívavější k rozvodu jako řešení situace, kdy pár není schopen řešit své manželské problémy [Čermáková 1997].

EKONOMICKÉ SOUVISLOSTI ROZCHODU

Manželství má rozdílné dopady na profesionální život mužů a profesionální život žen. Zatímco ženatým mužům vynáší dosažené vzdělání více než svobodným (z hlediska dosažené socioprofesionální pozice při stejném věku a vzdělání), vdaným ženám přináší méně než ženám svobodným. Rodičovství znamená urychlení profesní kariéry u mužů a její zpomalení u žen [Singly 1987]. Vzhledem k tomu, že péče o děti a o domácnost spočívá stále ve většině českých rodin na ženě, mnoho z nich rozděluje svůj čas mezi povinnosti profesního a rodinného života. „Rodinná kariéra“ znamená pro ženu ve většině případů menší investice do profesního života a zároveň negativní očekávání zaměstnavatelů, reagujících menší ochotou zaměstnávat a povyšovat vdané ženy. Ženy často podřizují nejen čas strávený prací, ale i geografické místo práce svým dětem a svému manželovi. Během let trvání manželství mají sice ženy přístup k peněžním a symbolickým zdrojům svého manžela, během rozvodu ale nezískávají zpět to, co investovaly – čas a energii strávené péčí o rodinu a emocionální a jinou podporou svých mužů.

Při partnerském rozvodu pak dochází nejčastěji k přechodu z modelu dvoupříjmové rodiny, kde žena vydělávala méně než její manžel a vedle své profesionální aktivity pečovala o děti a domácnost, na model rodiny s jedním příjmem, kde navíc jedna osoba živí rodinu a zároveň na jejích bedrech spočívá celá péče o děti. Vzhledem ke svému pohlaví je žena navíc různými způsoby znevýhodněna na pracovním trhu. Výzkumy ukazují, že ženy rozvodem ekonomicky ztrácejí, zatímco muži postupem času na rozvodu vydělávají, i když mají nadále subjektivní dojem ekonomické ztráty [Arendell 1995]. V důsledku toho se rozvedené matky se závislými dětmi stávají skupinou významně ohroženou chudobou a nízkou životní úrovní. Zhruba polovina neúplných rodin v čele s rozvedenou matkou se pohybuje pod hranicí 1,5 násobku životního minima. Skupina nekvalifikovaných a izolovaných osamělých matek se dostává do ještě větší izolace a nedokáže svou situaci ani dlouhodobě významně zlepšit. Výsledkem je tzv. feminizace chudoby: stále větší podíl obyvatel žijících pod hranicí chudoby tvoří ženy a děti.

Muži si oproti tomu ponechávají profesionální status, který získali v průběhu manželství, a často se ztrátou rodiny získávají větší časový prostor, jež mohou investovat do své práce. Přes povinnost platit výživné na závislé děti disponují po rozvodu větší částí svých příjmů pro své osobní potřeby, než tomu bylo před rozvodem. Jinou kapitolou je ale v české společnosti bydlení - v mnoha případech manželka zůstává s dětmi v rodinném bytě s regulovaným nájemným, zatímco muž je nucen si hledat náhradní bydlení, za které platí značnou cenu. Na druhou stranu, mnoho rozvedených otců odmítá či alespoň zpochybňuje povinnost platit pravidelné výživné na své děti, zejména v případě, že rozvod iniciovala manželka. Kvalitativní výzkum ukazuje, že nechtě platit výživné pramení zejména z pocitu ztráty kontroly nad vlastními příjmy – zatímco dříve byly investice do výchovy dětí rodinnými, společnými investicemi, nyní má muž pocit, že přenechává kontrolu nad svými penězi bývalé manželce. Mnoho mužů by proto preferovalo jinou, hmatatelnější a kontrolovatelnější formu materiální podpory svých dětí.

PÉČE O DĚTI

Přes formální rovnost soudy stále preferují svěřování dětí po rozvodu manželů do výhradní péče matkám. Pramení to z faktu, že v úplných rodinách jsou to většinou právě matky, které zastávají každodenní úkony spojené s péčí o děti, jsou dětem spíše k dispozici a reprezentují před nimi rodičovský pár jako celek. Soudci předpokládají, že po rozvodu mohou proto právě matky zajistit dětem kontinuitu. Tato nerovnost již však dnes není zakódována v samotných zákonech, ve kterých se o pohlaví rodiče vůbec nehovoří. Rozvod ale znamená v drtivé většině případů narušení či oslabení kontaktu mezi otcem a jeho dětmi.

Novela zákona o rodině z roku 1998 přinesla možnost alternativního uspořádání porozvodové péče, a sice instituci společné a střídavé péče. Již ze samotného zákona o rodině a souvisejících předpisů ovšem vyplývá značně podezřívavý přístup k těmto institutům. V posledních deseti letech bylo každý rok 90 % dětí svěřeno do výhradní péče matky a 8 % do výhradní péče otce. Zbytek připadá na svěřeni jiné osobě a v posledních letech jen v minimální míře na svěřeni do společné či střídavé výchovy. Masivní a často automatické svěřování dětí matkám vyplývá z převládajících stereotypů a tradičních představ o mateřské a otcovské roli, které sdílejí soudci a soudkyně zabývající se rodinným právem, sociální pracovníci a pracovnice rozhodující o zájmu dítěte a v neposlední řadě i sami rodiče, jak matky, tak otcové, kteří s velkou pravděpodobností ve shodě s těmito stereotypy ani neuvažují o možnosti jiného uspořádání, i když subjektivně trpí omezením kontaktů se svým dítětem. Přestože ale určitá skupina mužů prožívá a prezentuje tuto situaci jako diskriminační, realita je jen velmi obtížně hodnotitelná. Mnoho mužů nežádá o výhradní či střídavou výchovu svých dětí prostě proto, že nevědí, že taková možnost existuje, nebo nevěří, že mají nějakou šanci uspět. Na druhou stranu, dosti velké procento otců, kteří o takovéto uspořádání výchovy žádají, u soudu uspěje. To ovšem může být dáno tím, že se jedná o muže, kteří vědí, že mají vzhledem k okolnostem reálnou šanci dítě do vlastní výchovy získat.

Zásadním způsobem jsou ale znevýhodněni muži, jejichž bývalá manželka odmítá kontakt dítěte s otcem a aktivně mu brání, přestože neexistuje žádný důvod, proč by se kontakt neměl realizovat. Český právní systém nedokáže takovéto případy řešit, soudní jednání jsou těžkopádná a časově náročná a postihy matek bránících kontaktu jsou nevykonávané a mnohdy i nevykonatelné.

Rozchod manželství, ve kterém jsou přítomny závislé děti, má tedy rozdílné dopady na každého z partnerů. Zatímco muži jsou mnohdy zvyhodněni ekonomicky, ženy jsou zpravidla zvyhodňovány v oblasti porozvodové péče o děti. V obou případech je ale tato výhoda relativní: pro muže se sice z příjmů dříve chápaných jako rodinné stávají příjmy osobní, zároveň ale ztrácejí rodinu a subjektivní pocit domova. Ženy si sice uchovávají každodenní kontakt se svými dětmi, ale dostávají se do obtížné materiální situace a v některých případech se ocitají bez jakékoli podpory ze strany otce svých dětí.

Radka Dudová

Literatura:

- Arendell, T. 1995. *Fathers and Divorce*. Thousand Oaks: Sage.
 Beck, U., E. Beck-Gernsheim, 1995. *The Normal Chaos of Love*. Cambridge: Polity Press.
 Čermáková M. 1997. *Rodina a měnící se gender role – sociální analýza české rodiny*. WP 97-8. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
 Naše společnost 2003. *Výzkum realizovaný Sociologickým ústavem AV ČR*.
 Radimská R. 2003a. „Moc a individuální zájmy v partnerských vztazích.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum 3-4*: 4-5.
 Radimská, R. 2003b. „Sladování soukromé a veřejné sféry: partnerské vztahy a pracovní uplatnění mužů a žen.“ s. 89-101. In: *Rovné příležitosti mužů a žen při sladování práce a rodiny? Praha: Sociologický ústav AV ČR*.
 Riessman, C. K. 1990. *Divorce Talk: Women and Men Make Sense of Personal Relationships*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
 Singly, F. de 1987. *Fortune et infortune de la femme mariée*. Paris: PUF.
 Singly, F. de 1993. „Les habits neufs de la domination masculine“. *Esprit* 196: 54-64.
 Walker, A. J. 1989. „Gender in Families: Women and Men in Marriage, Work and Parenthood.“ *Journal of Marriage and Family* 51/4: 845-871.

RODINY, KDE PEČUJÍ OTCOVÉ¹

Jen na stránkách tohoto periodika byl věnován příspěvek mužům pečujícím o malé děti od konce roku 2002 v každém čísle. Otcové na rodičovské dovolené, tedy muži aktivní v soukromé sféře, se jeví jako téma rovných příležitostí žen a mužů nezbytně komplementární k problematice žen na trhu práce a jinde ve veřejné sféře.²

Tento text prezentuje některé závěry analýzy kvalitativního výzkumu *Pečující otcové*. Jeho cílem bylo zmapovat partnerské strategie rodin s malými dětmi, v nichž se jako odpověď na otázku, kdo bude s dítětem doma na rodičovské dovolené, objevila volba: „Otec“; na rozdíl od jiných možností, jako by byla babička (nebo jiný rodinný příslušník), chůva nebo jesle, když pomínu standardní odpovědi:

„Matka.“ Participanty našeho výzkumu bylo pět rodičovských párů. V předjaří 2004 proběhly individuální hloubkové rozhovory v těchto rodinách (za přítomnosti obou partnerů), v říjnu 2004 pak titíž účastníci přijeli do Brna na skupinové interview, kde v jednom dni v samostatných blocích hovořili společně otcové (sešli se 3) a ve druhém matky (přijely 4).

Jako jedno z výrazných témat v analýze našich výzkumných rozhovorů vystoupil vztah genderovaných individuálních rolí [Šmausová 2002] v těchto rodinách, který na první pohled odkazuje k převrácení konvenčního vzorce pečovatele a chlebodáře. Zajímalo nás, jak svá místa v rodinné struktuře tyto otcové a matky legitimizují a jak v těchto konkrétních případech rodinné uspořádání podle výpovědí našich participantů realizují. Analýzou v prostředí ATLAS/ti a především v týmových konzultacích a konfrontacích dílčích interpretací zřetelně vystoupilo několik témat³, jimiž prolínaly dvě dimenze: „jak kdy“ – tedy kontextová vázanost definic a redefinic strategií rodinného uspořádání, navíc výzkumem zachycená ve dvou časových obdobích. Všemi tématy také postupovala na jednu stranu snaha jasně vymezit „nový“ obsah otcovství pro tyto muže, na stranu druhou splynuly pečovatelské/chlebodářovské povinnosti s patřičným (předem) genderovaným prostředím bez ohledu na to, zda je nakonec vykonávala žena nebo muž. Právě druhému aspektu věnuji následující řádky.

NOVÉ ROLE NEBO NOVÉ OSOBY A OBSAZENÍ?

Rodiny z naší výzkumné studie „šly do toho“, vstoupily na neprobádanou půdu, partneri dali pečovatelskou příležitost otcům. Tato situace vyvolala určité nejistoty jak na straně matek, tak otců. Muži v nekonvenční roli pečujícího otce museli doma zvládnout denní rutinu, jež byla pro čerstvě zaangažované otce většinou novou zkušeností.⁴ Rutinou překonali počáteční pocit nejistoty, zvládli (zjistili, že zvládnou) „každodenní maličkosti“ – krmení, přebalování, oblékání na procházky apod., eventuálně i domácí práce. Tím znovu nabyli pocit jistoty a bezpečí [Giddens 1990]. Někdy otcové převzali i kontrolu nad tím, zda je pro dítě vykonáno vše tak, jak má být (O4⁵ kontroluje dětské věci sbalené na cestu matkou; O3 rozhoduje, kdy už je stav dítěte natolik vážný, že s ním půjdou k lékaři).

Podobně vzdát se „mateřské moci“ také vyvolalo obavy. A tak podobné pocity nejistoty zažívaly i matky z rodin, kde o děti začal pečovat otec. Ohrožení dosavadní identity ženy tu vzniklo „předáním“ části mateřského prostoru.⁶ Matky ztrácejí jistou moc a zároveň mají obavy z reakcí okolí. Objevily se situace, kdy si matka „držela monopol“ na určité oblasti znalostí a kompetencí, k nimž prý otec není/muži nejsou disponování, má „exkluzivní nárok na pravdu a poslední slovo“ v tématu mateřství a rodičovství (jen ona, M2, pozná fixované dítě a jen ona a ne otec rozpozná afektivní křeč). Jindy sem patří více či méně legitimní kritizování otcova přístupu k péči o děti jako „podle matky“ nedostatečného (M1). Někdy ale svoji verzi rodinného modelu mateřství rámuje matka přímo do identifikace s modelem „špatné matky“. Redefinice jejich „dobrého“ mateřství byla obvykle založena na tom, že jakmile přišly z práce domů, maximálně se zapojily do péče o děti a domácnost. Tomu, aby byly vystaveny hodnocení z kolí, se vyhýbají mimo jiné tím, že moc s nikým nemluví o své práci [Janoušková 2004: 35].

Naši participanty na jednu stranu dokázali jasně vymezit obsahy tzv. ženské a mužské role ve společnosti, tedy jejich normativní obrazy. Tato vyprávění jim však nebránila v tom, aby při popisu vlastní zkušenosti a individuálně zvolených rodinných strategií líčili situace, které v podstatě těmto normativním definicím protičeří. Na podobný rozpor mezi rodičovskou (otcovskou) praxí a vyprávěním, do kterých je otcovství (mateřství) rámováno, upozorňuje nejen náš výzkum [Madsen 2004]. Tedy kromě snahy „definovat nové role“ se v rovině individuálních genderových identit budovaných v našich výzkumných rodinách objevovalo splyvání „vlastností“ a činností žen a mužů. Ty pak šly snáze uchopit pomocí charakteristik spojených s péčí o děti a/nebo domácnost a s profesní realizací; tedy s genderovaností

prostředí, v nichž osoba činnost vykonává a přejímá pak rutinní „atributy“, spíše než spojovat je s vazbou na konkrétní ženy a muže.

Změny v definici individuálních rodinných rolí znamenaly rozostření jasných hranic rolí, „gender blending“ – kolážované identity [Šmausová 2004], jejich přizpůsobení a změnu kritérií pro jejich posuzování. Někdy muž legitimizuje své místo v rodině tím, že „musel být v minulém životě ženou“, že mu takové rozdělení „nebylo proti srsti“ (O3). Partnerská vstřícnost a absence rigidních představ o genderových vztazích jim nakonec nebránily v „pragmatickém“ řešení. Z toho, jak popisovali každodenní rutinu, vypovídá, že je to do značné míry samo pečovatelská a/nebo starost o domácnost, které vyžaduje a formuje určitý druh aktivit pečující osoby, než charakteristiky osob, které by těmito činnostem dávaly genderovaný ráz:

O4: to jsem se musel naučit. Že tedka už jdu, a někdy si myslím, že třeba už jsem trapný, jo, že Dana dopije kávu a já ten hrnek odnesu a jdu to umýt, ne?

M4: Ale ne –

O4: Nebo že fakt, každý večer říkám, ráno bude umyté nádobí. a každý večer ho meu, protože nechci –

M4: – To jsem takhle dělávala já.

O4: No, protože nechci vstávat prostě do nepořádné kuchyně. a takové fakt jako, že někdy si říkám, že to, to vidím na sobě, že to jsem se naučil.

Navzdory jistému splynutí páry prezentovaly odlišná kritéria k posuzování i očekávání obsahu rodičovské role, když pečuje matka a otec: Otec může být hrdý, že to zvládá, a je chválen, když pečuje, bez ohledu na to, jestli převezme i domácí práce (někdy to udělá, jindy ne). Zvládnout péči i domácí práci není předmětem očekávání kladených na otcovskou přítomnost v domácnosti. Podrobnější pohled na domácí práce naznačí, že v těchto rodinách jsou oba partneři intenzivně zapojeni (jakkoli si někdy drží některé „tradiční“ činnosti), a tím opravdu vzniká otčům v domácnosti prostor a čas pro realizaci vlastních koníčků. „Volno“ v dětské péči, které otcové mají, když dítě spí nebo po příchodu partnerky z práce, není vždy naplněno domácími povinnostmi. Takto vzniklý prostor je zřejmě oběma partnery uznaný prostor, který může muž využít ke svým zálibám. Nikde nepadlo, že by měla podobný prostor žena (M3: „žádné takové: já jdu někam, jako se pobavit, jo, to ne – snažila jsem se opravdu.“)

DOMÁCÍ ÚSPĚCH A VEŘEJNÁ ODVAHA

Pečující otcové byli nuceni vyjít se svým „domácím úspěchem“ i na veřejnost; přiznat okolí svoji „odmužštěnost“/„ženskost“. Tady se znovu objevil pocit nejistoty (i studu). Reakce příbuzných i lidí ve veřejném prostoru („zesměšňující“ líčení situace, kdy čekal O4 s kočárkem na svoji ženu vracující se z práce) představovaly další pole, se kterým se musely tyto rodiny vyrovnat. Zde vystupuje odlišný přístup k interpretaci rodinného uspořádání v konkrétní rodině (participantů výzkumu) a na obecnější společenské úrovni. Podle Giddense [1990] aktéři reálný sociální svět vnímají rozdvojeně a přikládají různé významy jednání podle toho, jestli je posuzováno v konkrétní situaci (např. jejich rodiny) nebo z hlediska kupříkladu společenských „rolí“.

Hraniční a přechodové oblasti mezi genderovanými prostředními soukromé a veřejné sféry představují zajímavé pole i z hlediska dočasnosti legitimacy mužské pečovatelské aktivity v těchto rodinách. Individuální páry zvládly své rodinné strategie v období s malými dětmi zdůvodnit a realizovat. Genderované symbolické univerzum [Harding 1986] však vstoupilo do jejich úvah formou obav o ztrátu těchto v soukromí nabytých, ustavených a fungujících jistot při „návratu“ mužů do veřejné sféry, kam se po uplynutí rodičovské dovolené v určitém věku dítěte vracejí. Identita „pečujícího otce“, tedy muže v pečovatelské rodinné roli, pro tyto rodiny problematická není, ale možnost „nezaměstnaného muže“ vnímají především jejich partnerky se zřetelnou obavou. Nejistota, jestli se jejich muži budou schopni znovu zapojit na trh práce, a tím (opět) převzít svoji (mužskou, veřejnou) zodpovědnost, či doznát, tedy najít si řádné zaměstnání, naznačuje, že „pečující

otec“ je jednoznačně přechodným stavem, po němž má následovat přizpůsobení konvenčnímu obrazu mužství.

Genderovanost sociální struktury se projevuje ve výpovědích participantů tím, že jakkoliv se v obdobné situaci ocitají i ženy/matky při návratu na pracovní trh, očekávání spojená s jejich přechodem se netýkají toho, že se mají „vrátit ke své hlavní roli“; mají se připojit k muži vnímanému jako chlebovárci. Takže pokud se jim to nezdaří, stále zůstávají matkami, eventuálně ženami v domácnosti, což je vnímáno jako legitimní status; tedy pozice konvenující s androcentrickým pohledem zdánlivě přirozeného uspořádání společnosti mužské nadvlády [Bourdieu 1998]. Zdá se, že tento status zůstává legitimní navzdory běžné praxi, kdy v České republice žena i muž přispívají do rodinné kasy ze svých aktivit na trhu práce po většinu produktivního věku a kdy se žena i muž starají svým dílem o chod domácnosti a péči o děti. S výše zmíněnou genderovaností veřejné a soukromé sféry se musely rodiny, kde pečuje otec, průkopnický vyrovnat. Průlom zvládly v rovině individuálních genderových rolí [Šmausová 2002] ve svých rodinách, v praxi sféry soukromé. Pokud jde o redefinice ženských a mužských prostorů, činností i slovních termínů vhodných k jejich charakteristice, vyprávění participantů zůstala v rovině stereotypnějšího zobrazení ženského a mužského světa – veřejné reprezentace genderu zpochybněny nebyly. Zařazení soukromých praxí do veřejného vyprávění zůstává v rámci hierarchického, normativního genderového obrazu světa.

TO LEPŠÍ Z OBOU SVĚTŮ?

Názky toho, že by partnerky pečujících otců měly „to lepší z obou světů“⁷, se příliš neobjevovaly. Citát je parafrází na tezi Hochschild a Machung [1990] týkající se Nových otců. Ve dvoukariérových manželstvích, v nichž manžel ženě pomáhá, má on to nejlepší z obou světů. Neztrácí kontakt se svou profesí, kde se realizuje, a ve své druhé směně doma si užívá s dětmi, zatímco na ženě stále leží nejen zodpovědnost za běžný chod domácnosti, ale i vykonání většiny s tím souvisejících úkonů.

Matky v našich rozhovorech spíše prezentovaly názor, že samy po práci buď úplně převezmou „domácí“ směnu a muž, pečující otec, má volno k „seberealizaci“, nebo se rovnocenně k partnerovi připojí a tím mu ulehčí celodenní pobyt doma. Tím naznačují, že se snaží maximalizovat ideální podmínky pro své ojedinelé partnery, což má dopady v podobě stížností matek na vyčerpanost, nevyspání, absenci času pro sebe. Pečující muži v námi zkoumaných rodinách měli vždy čas na své koníčky nebo dílčí pracovní aktivity, měli „opušťáky“ (termín O3, když přirovnával tzv. rodičovskou dovolenou ke tvrdé vojně).

Zdá se, že jsou to opět muži, kdo si to uměli lépe zařídit.⁸ Nemůžeme tedy hovořit, alespoň ne na základě námi zkoumaného úseku rodinné dráhy participantů, o výměně rolí. Otcové nepřevzali s péčí o dítě i kompletní starost o domácnost, nejde tak o prostou výměnu rodinných rolí, ale o redefinice jejich vztahu. Jejím významným znakem je důraz na „prostor pro sebe“. Snad se tu v některých případech objevuje náznak zneužití výjimečné (nadřazené?) mužské role, který se mohl projevit v tendencích k minimalizaci nejen „potřeby“ domácích prací ale i v minimalizaci péče o dítě (O1 definoval „úkol otce“ jako snahu zabránit dítěti, aby otravovalo matku, která pracovala doma, třeba tím, že sám zalehl dveře k její pracovně a četl si). Na druhou stranu navzdory mužům přisuzované neochotě k domácím pracím někteří otcové neměli problém s „typicky ženským“ zehlením či lpením na sterilitu čistotě kuchyně.

Pole rodičovství, jeho sdílené formy a etablojící se otcovská pečovatelská role nabízejí prostor pro redefinice genderových vztahů ve společnosti. Zdá se však, že hranice domácích úspěchů ze soukromé sféry je těžko převoditelná do veřejné sféry pouze dostatkem odvahy, kterou tyto partnerské páry ke své strategii navzdory konvencím našly.

Iva Šmídová
autorka vyučuje na katedře sociologie FSS MU v Brně

Literatura:

- Badinter, Elisabeth: XY identita mužskosti. (Orig.: XY - de l'identite masculine. Editions Odile Jacobs, Paříž 1992), ASPEKT, Bratislava 1999.
- Bourdieu, Pierre: Nadvláda mužů (orig. La domination masculine, Editions du Seuil 1998). Karolinum Praha 2000.
- Giddens, Anthony: Důsledky modernity (orig. The Consequences of Modernity, Polity Press, Cambridge 1990). SLON Praha 1998.
- Harding, Sandra: The Science Question in Feminism. Ithaca London 1986.
- Hochschild, Arlie, Machung, Anne.: The Second Shift - Working Parents and the Revolution at Home. London 1990.
- Hřlter, Rýstein G.: Can Men Do It? Men and Gender Equality - The Nordic Experience. Temanord 2003: 510, Nordic Council of Ministers. Copenhagen 2003.
- Janoušková, Klára: Krkavčí matky? Magisterská diplomová práce. FSS MU v Brně 2004.
- ed. Kimmel, Michael S.: Changing Men - New Directions in Research on Men and Masculinity. Sage Focus Edition. USA 1987.
- Madsen, Svend A.: a New Fatherhood Emerging. Power-Pointové podklady k přednášce na FSS MU v Brně 4. 11. 2004.
- Segal, Lynne: Slow Motion - Changing Masculinities, Changing Men. Virago. London 1990.
- Statham, J.: Daughters and Sons - Experiences of Non-sexist Childraising. Blackwell. Oxford a California USA 1986.
- Šmausová, Gerlinda: Proti tvrdošijné představě o ontické povaze gender a pohlaví. In: Sociální studia 7, FSS MU Brno 2002, s. 15-27
- Šmausová, Gerlinda: Normativní heterosexualita bez nátlaku k prokreaci?. In: Gender, rovné příležitosti, výzkum 2-3/2004, Gender & sociologie SoÚ AV ČR Praha 2004, s. 1-4

Poznámky:

- 1 Tato studie vznikla s podporou výzkumného záměru MŠMT „Mládež, děti a rodina“. Výzkumný tým projektu „Pečující otcové“: Pavla Ducháčková, Lucie Jarkovská, Klára Janoušková, Klára Kubíčková, David Navrátil, Lukáš Sedláček a Iva Šmidová (řešitelka).
- 2 Nadále však zůstáváme v tematické oblasti životních strategií (heterosexuálních) lidí, kteří mají děti. Jakkoliv je tento model životní dráhy stále dominantní, je třeba brát zřetel na jeho dílčí vypoovídací schopnost vzhledem k tématu genderových identit a genderovaných společenských struktur.
- 3 Analýza těchto témat bude předmětem jiného textu.
- 4 I pro všechny pečující matky je jejich první (ale i všechna další) mateřství „nové“ a jakkoliv vstupují do konvenční, očekávané role, rozhodně nemají pocit, že vědí, jak na ni.
- 5 Šifra v textu odkazuje na otce (O) nebo matku (M) v rodinách 1-5, tzn. (O4) vyjadřuje výrok otce ze čtvrté zkoumané rodiny. V citacích uvedená jména byla změněna.
- 6 Některé aspekty situace partnerek pečujících otců byly autorkou již prezentovány na konferenci „Stěry ženy“ v květnu 2004 v Banské Bystrici. Text má vyjít v konferenčním sborníku začátkem roku 2005.
- 7 Podobnou situaci popisují Segal [1990], Statham [1986], Badinter [1992] nebo autoři v Kimmelově sborníku [1987]. Analýzou toho, kdo se dostává do „vítězné“ situace („win-win situation“) se zabývá řada skandinávských genderových studií, např. Hřlter [2003].
- 8 Zevrubnější analýzu by si zasloužily socializační faktory, jež ovlivňují to, že ženy/matky pociťují potřebu své stále přítomnosti v rodině výrazně silněji než pečující otcové. Ženy shledávají rozhodnutí vymezit si čas jen pro sebe jako velmi obtížné.

VÝZKUM

MAMINKA + TATÍNEK = MAMÍNEK MEDIÁLNÍ OBRAZ MUŽŮ NA RODIČOVSKÉ DOVOLENÉ

Následující řádky jsou zkrácenou verzí bakalářské práce, obhájené na FSV UK v červnu roku 2004. Práce je zaměřena na proměnu významu „otcovství“ ve vztahu k tradičnímu chápání maskulinity, příčinách a důsledcích této proměny v širších sociálních souvislostech s důrazem na anticipaci posunu v tištěných a elektronických médiích. Svou pozornost jsem přitom zaměřila na relativně nový fenomén otců na rodičovské dovolené, neboť tento jev nabourává klasické představy o rozdělení mužských a ženských rolí, a zároveň instituce rodičovské dovolené je jedním ze zásadních bodů v prosazování rovných příležitostí mužů a žen ve společnosti.

TEORIE MUŽŮ A MASKULINIT

Hlavním konceptem, od kterého se odvíjí celá práce, je gender. Maskulinní a femininní vzorce nejsou optikou genderu chápány jako vrozené, lidé je aktivně vytvářejí svým jednáním. Zároveň ale existují i v „kolektivním vědomí“, v institucích a v neformálních skupinách, vtěleny jsou i v kultuře (videohry, sport atd.) [Connell, 2000]. Oprávněnost konceptu maskulinity tak vychází z předpokladu, že gender je sice utvářen prostřednictvím individuálních interakcí, ty jsou ale založeny na normativních požadavcích dané společnosti, na tom, které vzorce chování, jednání jsou chápány jako maskulinní či femininní. Maskulinita je vztahová, nelze ji zkoumat samu o sobě, ale vždy pouze ve vztahu k feminitě či ostatním maskulinitám [Connell, 1995: 68].¹ Důležitým je v této souvislosti pojem „hegemonická maskulinita“, který se vztahuje k mocenské dynamice genderových

vztahů. Jde o to, že v každé době je ve společnosti jedna forma maskulinity v dominantním postavení. Není přitom podstatné, kolik mužů lze do této kategorie zařadit, nýbrž skutečnost, že většina mužů z definice hegemonické maskulinity těžší [Connell, 1995: 77]. Hegemonická maskulinita může být ve skutečnosti jakýmsi kulturním ideálem, který může být odlišný pro různé společenské vrstvy a který ani není pro většinu mužů dosažitelný. Podstatné však je, že hegemonická maskulinita si udržuje dominantní postavení jak vůči ženám, tak vůči ostatním, subordinovaným maskulinitám.

V tomto smyslu je v současné literatuře chápána tradiční maskulinita jako hegemonní, dominantní ženám i ostatním typům maskulinit. Šmidová² uvádí 4 dimenze tradičního mužství dle Šťastné: 1. orientace na úspěch a výkon, pěstuje agresivitu a soutěživost, 2. důraz na samostatnost, soběstačnost, nezávislost, 3. aktivita a dominance v lidských vztazích, racionálnost, autorita, 4. pěstovaná neschopnost ke všem ženským aktivitám, vyhýbání se ženskému chování. K tradiční maskulinitě je vztahován jako alternativa tzv. „nový muž“, který je charakterizován jemností a důrazem na mezosobní vztahy. [ibid]

RODINA A OTCOVSTVÍ

Rodina coby instituce je produkována a reprodukována na základě vztahu mezi dvěma základními „sociálními“ rody – „rodem ženským“ a „rodem mužským“, je genderovými vztahy utvářena a funguje jejich prostřednictvím. [Maříková, 1999: 10]

Po dlouhá staletí byla rodina založena na **komplementaritě** mužských a ženských rolí. Ta v tradiční společnosti znemožňovala vztahy v rodině hierarchizovat, určit, která práce je důležitější a která méně důležitá. [Možný, 1999: 120] Výrazné rozdělení společnosti na sféru soukromou a veřejnou v 19. století vedlo k výrazné genderové segregaci. V moderní společnosti je sféra veřejná hodnocena výše než sféra soukromá, což je zakořeněno v nižším statusu domácích prací, které byly a dodnes jsou neplacené, tedy „méně hodnotné“. Mužská identita tak byla podle Williams [1998: 65] konstruována podle toho, co je muži chápáno jako přirozené – tedy jít do práce, vydělat peníze, podržet si moc nad rodinou. Williams tvrdí, že tyto dimenze jsou centrálním bodem pojetí otcovství dodnes (přestože jeho forma se v průběhu 20. století měnila od patriarchální autority po rodinného muže).

V 60. a 70. letech 20. století se situace změnila. Ženám byla dána možnost kontrolovat mateřství, masově nastupovaly do zaměstnání, muži nad nimi začali ztrácet kontrolu, přestávali být výhradními živiteli rodin. Změny v chápání feminity s sebou nesly nutnou redefinici maskulinity, změny ve sféře soukromé následovaly proměny sféry veřejné. V tomto okamžiku se společně s rozvojem mužských studií začíná mluvit o „krizi mužství“³. Objevily se hlasy volající po novém muži (new man), novém otci (new father)⁴ [Seidler, 1997: 10]. Nový muž/otec je více zainteresovaný v každodenní péči o dítě, je ve své roli angažovaný, aktivní. V odborné literatuře se objevuje významný posun. Mnohé studie dokládají, že otec je stejně kompetentní v péči o dítě jako matka. Rodiče se rodičovské roli učí v průběhu každodenní interakce s dítětem [Badinter 1999, Brandth and Kvanne 1998]. Otcovství začíná být tematizováno ve vztahu k maskulinitám. Jak poznamenává Williams [1998: 69], otcové začínají být posuzováni optikou, která byla dříve použita na „mateřství“, jako „dobří“, zainteresovaní v péči o děti a „špatní“.⁵ Změny ovšem probíhají pomalu, je nutná proměna současné podoby hegemonické maskulinity, neboť „...mnoho znaků hegemonické maskulinity, jako je *potlačování emocí či snaha vždy dominovat, jsou extrémně nevhodné pro péči o malé děti*.“ [Connell, 1993: 72] Podobně i Hearn tvrdí, že „vyhýbání se pečovatelskému“ je v dnešní době stále chápáno jako znak „být mužem“. Williams [1998: 76] v této souvislosti uvádí, že tato nová forma otcovské maskulinity (identity) je založená spíše na významu péče jako morální autority, ale skutečné náklady a časové investice jsou stále na ženě/matce. V tomto smyslu se tedy zdá, že nedochází k výrazné změně dělbý práce. Podobnou kritiku uvádí i McMahon.

Podle ní žurnalisté, psychologové a ostatní akademici sice neustále hovoří o „novém muži“ a „novém otci“, ale jedná se spíše o fantazii, nikterak podloženou skutečnou materiální praxí.

Reflexi této kritiky jsem zaznamenala v Blankenhornově typologii otců [Witt]. Podle něj současný diskurz okolo otcovství zaznamenává 8 (samozřejmě ideálních) typů otců:

1. Starý otec (The Old Father) – orientovaný na práci, autorita nad dětmi.
2. Nový otec (The New Father) – je v podstatě matkou, pouze s jiným biologickým vybavením. Přebírá mateřskou formu péče beze zbytku.
3. Chybějící otec (The Deadbeat Dad) – nežije v rodině s dětmi, nepřispívá na ně a ani se o ně nezajímá.
4. Navštěvující otec (Visiting Father) – nežije s dětmi v rodině, ale přispívá na ně, zajímá se o jejich život a ony jsou naopak součástí jeho života.
5. Biologický otec – „dárce“ (Sperm Father).
6. Nevlastní otec (Stepfather).
7. Chlapík od vedle (Nearby Guy).
8. Rodinný muž (The Good Family Man) – na tento typ se Blankenhorn zaměřuje nejvíce. Podle něj by měl být současnou kulturní normou „ideálního, správného otce“. Rodinný muž chápe sám sebe jako chlebodárci, ale zároveň je aktivním otcem, je morální autoritou svých dětí a milujícím partnerem jejich matky, tráví čas s rodinou, dělí se s partnerkou o domácí práce. Důležité je, že rodinný muž (na rozdíl od nového otce) se nemění za hranice své mužské role.

METODOLOGIE

Celkově bylo analyzováno 30 článků. Vzhledem ke způsobu sběru dat⁶ si troufám tvrdit, že představují naprostou většinu textů, které byly v letech 2001 – 2004 na toto téma v médiích zveřejněny.

Při analýze textů vyšlo najevo, že je nutno kategorizovat články podle jejich struktury a stylu, kterým byly napsány, a to na: „informační texty“ a texty, ve kterých se objevuje kategorie „vypovídajícího otce“, jenž buď hovoří ústy autora (což byla častější situace), nebo sám za sebe (články, které obsahovaly přímo rozhovory s otci na rodičovské dovolené).

ANALÝZA DAT

a) Stereotypy

Tištěná a elektronická média odrážejí četné **stereotypy** týkající se rodičovského chování žen a mužů. Na jedné straně slouží jako obrazy „zastaralého způsobu myšlení“, od něhož bychom se měli distancovat, indikují změnu v myšlení. „Ježišmarjá, chlapovi svěřit miminko? Vždyť ani neví, jak ho pochovat, ještě mu ublíží,“ panuje mezi našimi babičkami zakořeněný názor. (10)

Na straně druhé jsou implicitně reprodukovány v samotných textech, což ukazuje, jak hluboko jsou ve společnosti zakořeněny. *Důvody, proč se otcové rozhodují zůstat doma s dítětem místo svých manželek, jsou různé.* (8)

Nejsilnějším se v tomto smyslu jeví stereotyp „krkavčí matky“. Ve společnosti stále existují velmi silná očekávání ohledně instituce mateřství. V textech jsou často ústy otců interpretovány pocity matek, jejichž mužové jsou na rodičovské dovolené. Skutečnost, že nenaštoupily na rodičovskou dovolenou ony, je ospravedlňována. *David vůbec nepochybuje, že ty první roky života, strávené s rodičem, jsou pro vývoj dítěte i vztahy v rodině nenahraditelné... Zároveň ale ví, že jeho ženě to chybí. Chrání si alespoň společné víkendy a dovolené.* (15)

b) Vnímání změny

V médiích je ve vztahu k genderovým rolím zdůrazňován motiv změny v myšlení lidí: „*Tatam je doba, kdy utírání miminkovských*

zadečků a míchání kašiček bylo výlučně v rukou žen...“ (10), jako nositel změny je vnímána mladá generace. *Výměna rolí, kdy se muž stará o dítě a žena pracuje, není u nás běžná, ale mladá generace to brzy změní. Mladá generace bourá předsudky, že o dítě a domácnost se stará žena, zatímco muž vydělává.* (12)

c) Vnímání rodičovské dovolené samotnými otci

Z výzkumů otců na rodičovské dovolené vychází mimo jiné najevo, že otcové balancují „zisky“ a „ztráty“ svého pobytu na rodičovské, a většina otců je překvapena, jak namáhavá je péče o děti, a cítí se být stresována povinnostmi [Cobb]. V analyzovaných textech v tomto bodě dochází k jistému rozštěpení.

V článcích, kde otcové vypovídají ústy autorů, jsou témata ztráty, obtíží a problémů otců na mateřské dovolené zatím, jak se zdá, až na drobné výjimky nepřijatelná. *Rodičovská dovolená je prezentována jako normální, neproblematická záležitost. Vyrážíme spolu, s kočárkem a jeho dcerou Eliškou ... rázným krokem směr pískoviště. Na lavičkách kolem sedí asi dvacet maminek, kousek dál postává ještě jeden tatínek a dědeček. Nepřipadáte si tady příliš nápadný a osamocený? „Ne, já jsem úplně v pohodě, vůbec to nevímám... Jsem s Eliškou strašně rád, celé ty dny s ní mě velice obohacují, moc jsem si jí přálí.“* (10)

Jiřina Šiklová v rozhovoru pro Hospodářské noviny tvrdí, že vžití (tradiční) role nezmění politické rozhodnutí nebo zákon. *„Je potřeba usilovat o formu zažité změny, která by se opakovala, jinými slovy vzory, které je možné napodobovat.“* [Líkařová, 2001] V tomto smyslu se nabízí otázka, zda média uměle nevytváří takové „vzory hodné napodobování“, neboť otcové na rodičovské dovolené jsou vykreslováni zásadně pozitivně, připouští se pouze diskuse kladných stránek.

Pokud je někdo problematizován, což se objevuje zřídka, pak nikoliv otcové, ale matky. *Výměna rolí mezi partnery samozřejmě neprobíhá bezproblémově. Řada žen má vyšší nároky na údržbu domácnosti než její partner a špatně snáší fakt, že děti mají intimnější vztah k otci než k nim.* (2)

V otištěných rozhovorech, kde muži vypovídají sami za sebe, jsou již reflektována negativa i pozitiva rodičovské dovolené. Zdá se, že negativa a problémy mužů na rodičovské dovolené jsou v mnoha článcích určitým způsobem „cenzurována“.

Ot: *Co tě napadá, když Eva (manželka otce na rodičovské dovolené – pozn. autorky) odchází do práce? Od: Trochu jí závidím. Mám dojem, že nejhorší slíznu já. Když jsi v práci, tak máš vlastně volnost od dětí, můžeš si přečíst noviny, ale doma jsou na tobě neustále nalepené a jsi pořád s nimi. Eva třeba chodí víc do hospody, stýká se s více lidmi, musí si schůzky domlouvat ve městě ... Snažím se s tím vyrovnat, ale nejde mi to, takže to беру jako fakt.* (5) Dále v textu: *Často se cítím osamělý, citově strádám, tedy to samé, co říkají ženy.* (5)

Otázku, kdo vlastně prezentuje „pozitivní obraz muže na rodičovské dovolené“, zda média či samotní otcové, nebylo možné zatím uspokojivě zodpovědět.

d) „Ekonomika vděku“

Při analýze článků se zřetelně vynořil jev, který Hochschild nazývá „ekonomikou vděku“ („economy of gratitude“). Tento koncept je založen na několika základních předpokladech. Prvním je, že přestože je mateřská péče jakýmsi standardem, vůči němuž je péče o děti poměřována, ve výzkumech se zjistilo, že matky (a hodlám ukázat, že i média a jejich prostřednictvím otcové) dávají otcovskému způsobu péče vyšší status. Paralelně je snižován význam činností, které jsou charakterizovány jako „ženské“. Už tím, že si otcové vymění místa s matkami a zůstanou na rodičovské dovolené, získávají určitý status a matky jim vyjadřují svůj vděk, prostřednictvím vytváření

jakéhosi „mýtu rovnosti“ v rozdělení domácích prací a péče o děti. Nejjasněji lze tento koncept ilustrovat slovy otce z jednoho novinového článku, který ovšem nespadá do analyzovaných textů.⁷

Přiznává (David – pozn. autorky), že špatně nese, když jeho žena bere pomoc doma a s dítětem jako samozřejmost. „Já to udělám rád, ale mám pocit, že by mi měla dát nějak najevo vděk. Takoví přece nejsou všichni muži,“ soudí. [Wallerová, MF 2004]

V analyzovaných textech se tento mechanismus projevuje dvěma způsoby:

1) Vyzdvihováním rozdílů mezi mateřskou a otcovskou péčí, přičemž je zdůrazňován význam otcovské péče, a rozdílů v pojetí mateřské dovolené ze strany mužů a žen. Je zdůrazňováno, že muži zvládají při rodičovské dovolené i další činnosti, přestože výzkumy ukazují, že většina mužů žádné vlastní plány nerealizuje. *Jedním dechem však dodává, že muži na mateřské jsou ve výhodě: na rozdíl od žen neutírají tak úzkostlivě usmrkané nosánky, dokážou však vypnout a zajít si třeba s kamarády na pivo. Prostě berou své mateřství tak nějak po chlapsku. (10) David je sice tatínek na plný úvazek, ale čas na své záliby si najde. Na rozdíl od mnoha žen, které tvrdí, že se s dítětem nedá nic stihnout. (15)*

2) Matky dostávají v médiích prostor pro vyjádření vděku, přičemž skutečnost, že by měly být vděčné, je jim předkládána jako fakt. *Pedagogové i dětské psychologové jim v duchu tleskají a poukazují na pozitivní důsledky péče tatínků – navázání úzkého citového vztahu s dítětem i odlišný způsob mužské výchovy. Zatímco maminka chrání a učí pořádku, tatka si hraje a vede ratolet k samostatnosti. ... V neposlední řadě si ženy váží skutečnosti, že neztratí kontakt se svou profesí a nemusejí být na manželovi ekonomicky závislé. Na druhou stranu dokáží ocenit obětavost a vstřícnost partnera. (13)*

e) Reprodukce konceptu maskulinity

Tímto mechanismem je vlastně reprodukován samotný koncept tradiční maskulinity.

Muži sami ho pak posilují dalšími způsoby, které lze v člancích vysledovat:

1) **Distancí mužů od domácích prací.** Podle Brandth a Kvande [1998], muži dokáží péči o děti včlenit do své maskulinní identity, ale domácí práce již nikoliv. Odstupem od domácích prací vlastně vyjadřují svůj odstup od „mateřství“ a reprodukují dále nižší status ženských prací a svou vlastní dominanci. Matky si zároveň dávají pozor, aby neměly v této oblasti příliš vysoké nároky. Je potřeba si navíc uvědomit, že nejde pouze o to, kdo v rodině vykonává určitou činnost častěji, ale kdo za ni nese zodpovědnost. a to je ve valné většině případů žena. [Maříková, 1999: 58] *„Trochu uklízím, ale neperu, nevěším prádlo a nežehlím. Tam je spousta dodatečných ručních činností, které nezvládám. Dvě ponožky pověším, jiné dvě spadnou, a to bych do toho kopl.“ (28)*

2) **Mužské činnosti s dětmi jsou zaměřeny ven,** do veřejné sféry. Jedním z atributů maskulinity je nezávislost. Muži dávají dětem mnohem více prostoru a tolik se o ně nestarají. Jejich způsob interakce by se dal charakterizovat jako side-by-side aktivita. Berou děti mimo dům, podnikají s nimi různé výlety, jejich přístup je více aktivní. Muži jsou více spojeni s veřejnou sférou, „berou“ tam tedy své děti s sebou [Brandth, Kvande, 1998]. *Dokonce i když si chce od všeho odpočinout, bere si malou Vandu s sebou. „Když se to všechno naválí a potřebuju se odreagovat, vezmu malou a jedeme na celý den třeba někde na výlet,“ říká. (12)*

A v neposlední řadě je koncept tradiční maskulinity posilován **reakcemi okolí.**

Otcové, kteří zůstávají na rodičovské dovolené, jsou obdivováni kolegy i přáteli. Umět se postarat o malé děti je chápáno jako žádoucí,

„v módě“ („cool“). [Brandth, Kvande, 1998] *...prakticky nikdo z nich (přátel – pozn. autorky) se nepozastavil nad tím, že zůstává doma s dítětem, všichni to brali jako samozřejmost. U žen se dokonce setkal i s jakýmsi druhem obdivu. (19) Média hovoří podobným jazykem. Rozšířit skupinku pozoruhodných mužů na rodičovské dovolené... (22)*

Nelze tedy říci, že by muži na rodičovské dovolené byli prezentováni jako alternativní maskulinita vůči tradiční maskulinitě.⁸ Spíše soudím, že pečovatelská role bude postupně včleněna do hegemonické maskulinity. Bengtsson a Frykman [cit. dle Brandth, Kvande, 1998] tvrdí, že „nový muž“ již nedosáhne větších úspěchů ve veřejných arénách. Úspěchu dosáhne spíše „prostřednictvím každodenního kontaktu se svou nejbližší rodinou. Péče a intimita spojená se starostí o děti mohou být nahliženy jako nová území, které je možno dobýt.“ Být schopen zvládnout nové výzvy, dokonce i pokud se jedná o péči o děti, začíná být chápáno jako důležitý atribut maskulinity [ibid]. Tato rétorika se zřetelně objevuje v článku, kde novinářka zpovídá svého vlastního muže, který je na rodičovské dovolené. *Myslím, že jemu i všem jeho „spolubojovníkům“ patří medaile za odvalu. Muže, který se nebojí držet na klíně plačící miminko při očkování, posadit se mezi ženské na dětském hřišti a před kamarády říct: „Já jsem doma s dětmi“, to je přece chlap jako řemen! (28)*

Jana Doválová
studentka FSV UK

Literatura:

- Badinter, E. (1999) XY Identita muže. Bratislava: Aspekt.
Brandth, B, Kvande, E. (1998) „Masculinity and Childcare: The Reconstruction of Fathering.“ Sociological Review, Vol 46, Issue 2.
Cobb, L. „Doing Gender in the Primary Caregiving Father Family.“ http://slowlane.com/research/doing_gender.html
Connell, R. W. (1993) „Men and the women's movement.“ Social Policy, Vol 23, Issue 4.
Connell, R. W. (1995) Masculinities. Cambridge: Polity Press.
Connell, R. W. (2000) „Understanding Men: Gendered Sociology and the New International Research on Masculinities.“
Hearn, J. a kol. „Critical Studies on Men in ten European Countries: (4) Newspaper and Media Representations.“ www.cromenet.org
Líkařová, Z. (2001) „Začíná století žen.“ Hospodářské noviny: 9. 3. 2001.
Maříková, H. (1999) „Muž v rodině. Demokratizace sféry soukromé.“ In Working Papers. Praha: SoÚ AV ČR.
Možný, I. (1999) Moderní rodina (mýty a skutečnosti). Brno: Blok.
Seidler, J. V. (1997) Men Enough. Embodying Masculinities. London: Sage Publications.
Šmídová, I. (2003) „Matkové.“ In Modernizace a česká rodina, ed. by Mareš, P., Potočný, T. Brno: Barrister & Principal.
Wallerová, R. (2004) „Jsou na tom muži hůř než dřív?“ MF Dnes: 3. 5. 2004.
William, F. (1998) „Troubled Masculinities in Social Policy Discourses.“ In Men, Gender Division and Welfare., ed. by Popay, J., Hearn, J., Edwards, J. London: Routledge.
Witt, D. D. „History & Development of the Father Role“ The University of Acron. <http://www3.uakron.edu/hefe/father/fanote2.htm>

Ukázky z analyzovaných textů:

- (2) Průřková, L. (2004) „Muži na rodičovské dovolené aneb 'Byl to ten nejobtížnější job.'“ www.ceskenoviny.cz
(5) Vinická, M., Mrázek, R. (2002) „Táta na 'mateřské.'“ www.rodina.cz
(8) Wilková, S. (2001) „Když matku dělá muž.“ MF Dnes – Víkend: 11. 8. 2001.
(10) Hájková, J. (2001) „Muž na mateřské? Pohoda!“ Květy: 14. 6. 2001.
(12) Machálková, J., Grohová, J. (2003) „Muž na mateřské? Proč ne.“ MF Dnes – Z. domova: 4. 1. 2003.
(13) Koubová, A. (2002) „Maminka + tatínek = mamínek.“ Květy: 31. 10. 2002.
(15) Matušková, M. (2002) „Ema má tátu.“ Vlasta: 10. 4. 2002.
(19) Kučerová, B. (2001) „Otcové na mateřské“ Literární noviny: 5. 9. 2001.
(22) Sklářová, S. (2002) „Dělají mámu v kalhotách.“ Kutnohorský deník: 17. 1. 2002.
(28) Treflová, L. (2003) „Můj manžel je na mateřské.“ Marianne: 10/2003.

Poznámky:

- 1 V dnešní teorii se tento pojem téměř výhradně používá v plurálu, tedy „maskulinity“. (Maskulinita není pouze jedna, ale existuje více maskulinit, a to nejen v různých kulturách a různém historickém čase, ale i v rámci jedné kultury a životního cyklu jednoho muže.)
2 Šmídová in Mareš, 2003: 159-160.
3 Např. Seidler [Seidler, 1997].
4 Badinter hovoří o „revoluci otců.“ [1999:172]
5 Což podle Williams vede ke zjednodušeným dichotomiím, a tím mnohdy k rasové a třídní stereotypizaci.
6 Sběr dat probíhal trojím způsobem: 1. použitím databáze tištěných médií NEWTON, 2. obesláním redakcí nejčtenějších life-stylových mužských a ženských časopisů, které v databázi NEWTON nejsou, 3. vyhledáváním prostřednictvím vyhledávačů nejnavštěvovanějších českých zpravodajských severů na internetu + serverů vztahujících se tematicky k rodině a dětem + life-stylových serverů.
7 Netýká se otců na rodičovské dovolené.
8 Podobná zjištění již na semináři o výzkumu „Jiní mužové“, který se konal v dubnu roku 2004 v NKC přednesla Iva Šmídová. „Jinými muži“ byli nazýváni v tomto případě muži ve středních letech, kteří pracovali v profesích spojených s ekologií, environmentalistikou, ochranným či ekologickým výchovou [Šmídová, 2002], u kterých existoval předpoklad, že by mohli být alternativním mužstvím - výzvou tradiční maskulinitě. Nakonec se ukázalo, že tomu tak není, Šmídová je na semináři pojmenovala „alternativními supermuži“.

REPRODUKČNÉ STRATÉGIE A SOCIÁLNE VPLYVY NA ROZHODOVANIE O MATERSTVE V TRANSFORMUJÚCEJ SA SPOLOČNOSTI: TEORETICKÝ RÁMEC K ZAČÍNAJÚCEMU VÝSKUMU

Po roku 1990 došlo k výraznému poklesu plodnosti českých a slovenských žien, ktorých intenzita úhrnnej plodnosti je v súčasnosti najnižšia v Európe a je označovaná ako lowest-low fertility. Za touto zmenou stojí nepochybne zmena reprodukčného správania, ktorej súčasťou je odkladanie uzavretia manželstva a narodenia dieťaťa do vyššieho veku. Táto zmena sa dotýka v rôznej miere jednotlivých generácií žien. Jedná sa najmä o generácie žien narodené v priebehu 70-tych rokov, ktoré boli transformačnými procesmi prinútené hľadať odlišné reprodukčné stratégie, než ich predchodkyne.

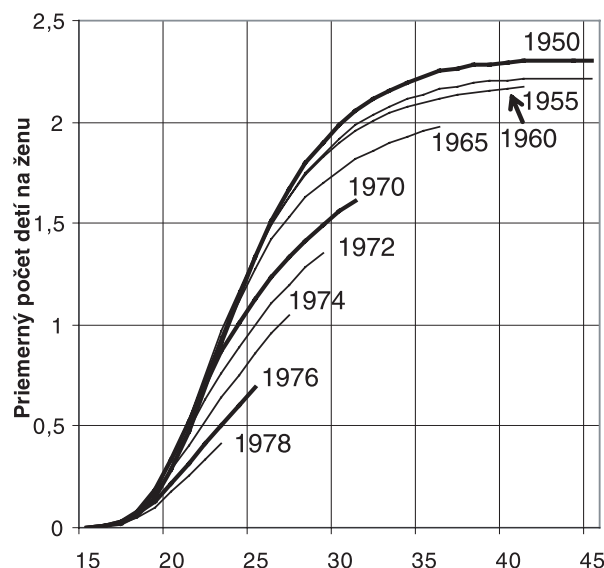
Cieľom výskumného projektu je porovnať reprodukčné histórie dvoch generácií žien zo SR – dcér a matiek a pokúsiť sa definovať sociálne mechanizmy, ktoré rozhodovanie o plodnosti a budovanie reprodukčných stratégií ovplyvňujú. V súčasnosti je naše poznanie reprodukčných stratégií a rozhodovacích procesov vo sfére plodnosti veľmi slabé a ťažko zodpovedateľné aplikovaním klasických metód demografickej analýzy. Preto som sa rozhodla použiť kvalitatívny prístup, doposiaľ zriedkavý v demografii.

ČO NAZNAČUJÚ „TVRDÉ“ DÁTA?

Predovšetkým výrazný pokles úhrnnej plodnosti až pod 1,2 dieťaťa na ženu (hodnoty nižšie než 1,3 dieťaťa sú označované ako lowest-low fertility). Intenzita plodnosti poklesla vo všetkých vekových skupinách, do veku 25 rokov najvýraznejšie (Potančoková, 2004). Pokles transverzálnych mier je spojený s odkladaním dieťaťa do vyššieho veku. Rok 2003 a prvý polrok 2004 už naznačujú mierny nárast úhrnnej plodnosti súvisiaci so začínajúcim realizovaním odkladaných pôrodov.

Zmena reprodukčného správania žien, ktoré si zakladali rodinu a rodili deti počas predošlého režimu a po jeho zmene je zjavná z generáčnych (kohortných) mier plodnosti podľa veku (graf 1). Pre ženy narodené v 50tych rokoch je typický nízky vek pri prvom pôrode, kumulácia pôrodov do úzkeho vekového intervalu (takmer 90 % žien malo ukončenú reprodukciu vo veku 30 rokov), orientácia na dvojdetnú rodinu a veľmi nízka bezdetnosť (tab. 1). Konečná plodnosť žien bola na úrovni 2,2 – 2,3 dieťaťa, čiže mierne nad hranicou jednoduchej reprodukcie. Tieto ženy sú zväčša matkami generácií narodených v priebehu 70tych rokov. U týchto kohort vidíme smerom k mladším generáciám prehĺbenie poklesu plodnosti v nízkom veku. Keďže sa jedná o mladé ženy, ktorých podstatná časť bude svoje reprodukčné plány realizovať v budúcnosti, je zložité odhadnúť konečnú mieru bezdetnosti a plodnosti. Očakávame však nárast bezdetnosti, vrátane dobrovoľnej, až na dvojnásobok (22 % pre generáciu 1975, Sobotka 2004) spojený s poklesom konečnej plodnosti pod hodnotu 2 detí na ženu. V súčasnosti je už evidentný posun časovania pôrodov, ktorý naznačuje zmenu rozhodovacích procesov a reprodukčných stratégií mladých žien.

Graf 1: Kumulovaná generáčna plodnosť žien, SR, vybrané generácie

Zdroj dát: ODE, odvodené výpočty autorka

EXPLANÁCIA POZOROVANÝCH ZMIEN ÚSTAMI DEMOGRAFOV

Príčiny uvedených procesov treba hľadať v premenách ekonomiky a spoločnosti po roku 1990. Demografi sa pritom najčastejšie uchylujú k dvom uhlom pohľadu: teória „krízového správania“ obyvateľstva vyzdvihuje ekonomickú stránku a hlavnú príčinu vidí v zložitej ekonomickej situácii, nedostatku dostupného bývania a v podstate neexistujúcej vhodnej rodinnej a sociálnej politiky (Rychtaříková, 1996); druhý tábor zdôrazňuje premenu spoločnosti, životných štýlov a hodnôt, vrátane hodnoty dieťaťa (Rabušic, 1997). Nepochybne ide o súhrn oboch faktorov. Oba prístupy majú však spoločnú jednu zásadnú črtu: z explanácií, ktoré bežne čítame v demografických časopisoch získame dojem, že žena sa rozhoduje v určitom ekonomickom a sociálnom kontexte sama, nanajvýš s príspevom partnera. Ženy a ich rozhodnutia zostávajú vytrhnuté z kontextu bežných medziľudských vzťahov sféry súkromnej (priatelia, rodina) či verejnej (kolegovia v práci, médiá atď.). A v duchu pozitivistickej tradície demografického výskumu sú to jedine vedci, ktorí dokážu popísať objektívne príčiny a motivácie určitého správania na základe analýzy „tvrdých“ dát. Dokonca ani posledné veľké šetrenie FFS nezahrnulo priame otázky na príčiny a motivácie vedúce k takým udalostiam ako vstup do manželstva, zotrvanie v kohabitácii, narodenie prvého či ďalšieho dieťaťa a pod. Akoby sme sa báli spýtať priamo aktérov, obávajúc sa, že ich odpoveď nebude objektívna či pravdivá.

Generácia	Priemerný počet detí na ženu vo veku			Konečná plodnosť	Priemerný vek matky pri	
	25 rokov	30 rokov	35 rokov		Pôrode	1. pôrode
1950	1,14	1,90	2,20	2,30	25,38	22,88
1955*	1,15	1,84	2,11	2,22	25,18	22,82
1970*	1,01	1,50	x	x	x	x
1975*	0,68	x	x	x	x	x
Generácia	% žien podľa počtu detí			Realizovaná reprodukcia v %***		
	Bezdetné	1 dieťa	2 deti	25 rokov	30 rokov	35 rokov
1950	10,0	10,3	41,4	58	86	97
1955*	10,3	11,1	44,2	60	87	96
1970*	13,8**	x	x	x	x	x
1975*	22,0**	x	x	x	x	x

Tab. 1: Charakteristiky generáčnej plodnosti žien, SR, vybrané generácie

* ženy s neukončenou plodnosťou: 46, 31, 26 rokov

zdroj dát: miery plodnosti ODE 2001, odvodené výpočty autorka

** zdroj: Sobotka (2004), projekcia

*** podiel plodnosti realizovanej do daného veku na konečnej plodnosti

SKÚMANIE REPRODUKČIE V SOCIÁLNOHOM KONTEXTE

Vsadenie výskumu demografických udalostí do sociálneho kontextu a štúdiom vplyvu interakcií jedinca s ostatnými sociálnymi aktérmi je jednou z výziev súčasného demografického výskumu. V kvantitatívnom prístupe je výskumník pri konštruovaní štatistického modelu nútený redukovať sociálnu realitu do niekoľkých ukazovateľov a výsledkom je vyčíslenie efektov jednotlivých faktorov a ich interpretácia. Naproti tomu kvalitatívny prístup umožňuje pohľad na realitu očami respondenta a analýzu výpovede v kontexte siete vzťahov a širšieho spoločenského rámca.

V oblasti vplyvu sociálnych mechanizmov a procesov učenia formujúcich demografické správanie neexistujú popri zriedkavých teoretických modeloch takmer žiadne empirické poznatky. Za priekopníčku možno v tejto sfére označiť prácu Laury Bernardi (2003), ktorá zároveň definuje sociálne vplyvy ako „procesy, pomocou ktorých sú postoje, hodnoty alebo správanie jednotlivca determinované postojmi, hodnotami alebo správaním iných osôb, s ktorými je jedinec v interakcii“. Jej kvalitatívna štúdia založená na analýze rozhovorov so ženami v Lombardii umožnila identifikovať 4 typy týchto vplyvov, ktoré pôsobia predovšetkým bez priameho uvedomenia alebo pocitu priameho vplyvu na konanie jedinca.

Sociálne učenie je produktom výmeny informácií počas sociálnej interakcie, ktorá poskytne novú informáciu majúcu vplyv na rozhodovací proces. Nejedná sa pritom výhradne o verbálnu komunikáciu, takouto informáciou môže byť napríklad pozorovaná skúsenosť alebo správanie iných osôb. Bernardi ďalej argumentuje, že hlavným zdrojom sociálneho učenia je širšia skupina vrstovníkov (peers).

Zdrojom *sociálneho tlaku* sú častejšie očakávania alebo inak prejavované snahy rodinných príslušníkov ovplyvniť rozhodnutia jedinca. Nie sú to však len negatívne, ale aj pozitívne sankcie, ktoré motivujú jedinca správať sa určitým a nie iným spôsobom.

Tretí typ je možné preložiť ako *osobná láskavosť* (subjective obligation), pri ktorej sa jedinec rozhodne konať určitým spôsobom na základe uvedomenia si očakávania iných. V štúdiu je tento typ doložený výpoveďou ženy, ktorá sa rozhodla po dlhšej kohabitácii vydať v dobe, kedy umierala jej matka, ktorá si vydaj svojej dcéry veľmi želala.

Tendencia ku konformite v rámci skupiny je zdrojom ďalšieho vplyvu pomenovaného *nákazlivosť* (contagion). Príkladom sú situácie, kedy sa v krátkom čase zosobášia niekoľko blízkych párov v skupine s intenzívnymi vzťahmi, pričom jedinci často svoje konanie odôvodnia reakciou „všetci to tak robia, tak prečo nie aj my“. Takéto rozhodnutia ťažko zaradiť do konceptu racionálnej voľby. Naopak, ich zdrojom sú často veľmi emotívne zážitky a reakcie.

Autorka štúdie zároveň upozorňuje, že takto definované typy sociálnych vplyvov je často veľmi ťažké jednoznačne rozlíšiť. Napríklad hranica medzi konformitou vyvolanou nákazlivosťou (imitáciou) a konformitou vyvolanou sociálnym tlakom v skupine osôb prepojených blízkymi vzťahmi (close-knit group) je ťažko definovateľná. Efekt jednotlivých vplyvov je zároveň závislý od typu potenciálne ovplyvňujúceho vzťahu. Bernardi zároveň argumentuje, že „vplyv vrstovníkov na reprodukčné správanie je v mnohých ohľadoch relevantnejší než vplyv rodiny“. Zároveň si tiež uvedomuje genderovú nevyváženosť svojej štúdie spôsobenú načúvaním výhradne ženám, štúdia sa tak vyhýba skúmaniu procesov rozhodovania medzi partnermi.

NECHAJME PREHOVORIŤ ŽENY – OBJEKT NÁŠHO VÝSKUMU

Okrem citovanej štúdie existujú aj iné: V súčasnosti už začali prebiehať podobné kvalitatívne výskumy v Poľsku, Maďarsku, Bulharsku a Nemecku a pripravujú sa aj v iných európskych krajinách. Z môjho

pohľadu je zvýšený záujem o kvalitatívny výskum v demografii pozitívnym signálom.

Vo vlastnom výskumnom projekte, ktorý v súčasnosti riešim v spolupráci s výskumnou skupinou Laury Bernardi, by som rada poodhalila mechanizmy stojace za zmenou reprodukčného správania generácií žien narodených v polovici 70tych rokov. V zmenenom sociálnom a ekonomickom kontexte museli tieto ženy nevyhnutne zmeniť svoje reprodukčné stratégie a často odložiť svoje reprodukčné plány na „vhodnejší čas“. Svojím správaním a životnou skúsenosťou sa tak výrazne odlišili od svojich matiek. Otázka znie, ako tieto ženy vnímajú túto odlišnosť. Konfrontujú sa nejakým spôsobom so svojimi matkami? Aké rozhodnutia viedli ku konkrétnemu reprodukčnému správaniu oboch generácií a čím/kým boli ovplyvnené? Otázkou ležiacou v pozadí týchto procesov je tiež vplyv sociálneho prostredia, v ktorom je plodnosť veľmi nízka na rozhodnutie o odkladaní resp. ukončení odkladania reprodukcie na „vhodnú dobu“ (tj. do vyššieho veku). Na rozdiel od citovanej práce je tento výskum hlbšou sondou do vzťahov matiek a dcér a celkovo vplyvu rodinného prostredia než výskum Bernardi zameraný hlavne na tzv. important others.

Z pohľadu metodického je mojou predstavou uskutočnenie približne 20 hlbkových biografických rozhovorov s matkami a dcérami (spolu 40 interview). Do vzorky nebudú zahrnuté bezdetné ženy a výskum sa uskutoční v priebehu roku 2005 v hlavnom meste Bratislave. Dôvodom pre výber práve tohto regiónu bol fakt, že od roku 1998 do roku 2003 bola Bratislava regiónom s úhrnnou plodnosťou pod hranicou 1 dieťaťa na ženu a dlhodobo je regiónom s najnižšou intenzitou plodnosti v rámci Slovenska. Podobne proces odkladania pôrodov do vyššieho veku bol v Bratislave intenzívnejší než v iných regiónoch.

Uvedené poňatie výskumu plodnosti je podmienené mojím prevedčením, že rozhodovanie o demografických udalostiach často nie je výsledkom racionálnej kalkulácie, ale práve súhrou videného, vnímaného a komunikovaného v rámci vzťahov, v ktorých sa jedinec pohybuje. K rozhodnutiu mať dieťa často prispieje návšteva u kamarátky s novorodeniatkom a na základe tejto emocionálnej skúsenosti si partneri povedia „a prečo nie?“ a takéto dôvody sa však ťažko zmestia do dotazníkových kolóniek.

Michaela Potančoková
doktorandka na katedre demografie a geodemografie UK

Literatúra:

- Bernardi, L. 2003. "Channels of social influence on reproduction". Population Research and Policy Review 22(5-6), 527-555.
Potančoková, M. 2004. „Zmena prokreatívneho správania slovenských žien po roku 1990 v transverzálnom a longitudinálnom pohľade“. Demografie 46 (3): 177-185.
Rabušic, L. 1997. „Polemicky k současným změnám charakteru reprodukce v ČR (sociologická perspektiva v demografii)“. Demografie 39(2): 114-119.
Rychtaříková, J. 1996. „Současné změny charakteru reprodukce v České republice a mezinárodní situace“. Demografie 38 (2): 77-89.
Sobotka, T. 2004. Postponement of childbearing and low fertility in Europe. Doctoral thesis, University of Groningen. Amsterdam: Dutch University Press.

SAMI, ALE NE ÚPLNĚ: NOVÉ VZTAHY - VZNIK ALTERNATIVNÍCH FOREM K TRADIČNÍM VZTAHŮM V ČR

Z kvalitatívneho výskumu zaměřeného na motivace, racionalizaci a charakteristické životní strategie singles' vyvstává do popředí skutečnost, že o výrazné části respondentů, kteří byli vyhledáni na základě kritérií „ekonomicky samostatný(á) bez partnera“, vyšlo najevo, že udržují nějakou formu pravidelných a často i dlouhodobých vztahů (ačkoli sebe charakterizují jako single). Jaké jsou formy a způsoby uskutečňování těchto alternativních vztahů, jejich racionalizace aktéry a role, kterou sehrávají v životě aktérů?

Tento tematický okruh byl již reflektován v zahraniční literatuře - problematika 'nových vztahů' byla exponována ve francouzském

kontextu kvalitativní studií nesezdaných žen (J. C. Kaufman, 1999), v níž je fenomén 'nových vztahů' popsán jako 'sdílená autonomie' (l' autonomie accompagnée). Podobně restrukturalizace partnerských vztahů jako důsledek „rozporů požadavků pracovního trhu a požadavků daných mezilidskými vztahy“ byla rozsáhleji rozebrána Beckem a Beck-Gernsheimovou (1995). Výzkum nových vztahů lze bezpečně zařadit do referenčního rámce již existující zahraniční literatury.

Na základě analýzy nestandardizovaných rozhovorů uskutečněných v období od března 2003 do září 2004 (37 rozhovorů) jsem se pokusil vymezit a charakterizovat klíčové typy alternativních vztahů, tak jak se objevují v aktuálním českém kontextu.

ŽENATÍ MILENCI A MILENKY

Vzhledem k tomu, že se vstupně výzkum zaměřil na doposud nesezdané a že jeho objektem byli převážně mladí lidé žijící sami, kteří dosáhli ekonomické nezávislosti, a většina respondentů náležela do věkové kategorie 23 až 32 let, překvapivě rozsáhlým typem se ukázal vztah s ženatým milencem. Rozsáhlá škála těchto vztahů se objevuje u jedné z respondentek: „*Tak dlouhodobě milence mám, příležitostně pravidelné milence taky, příležitostně milence mám taky. Jedná se o různé lidi různého věku.*“, která tyto vztahy racionalizuje jako nezbytnost pro bezproblémové profesní uplatnění: „*...abych mohla profesně fungovat, což je v současné době moje priorita, víš, aby mně to jako myslelo, nemusela se tím nějak zabývat. Tak já si tak vždycky někoho najdu, s kým spím. No a až to prostě přestane fungovat, tak si prostě řekneme sbohem.*“ (26, asistentka správce konkurzní podstaty).

Na jedné straně se setkáváme s relativně nestabilními vztahy, ale zároveň tento typ alternativních vztahů nevyklučuje dlouhodobost: „*Mám ženaté milence, s jedním z nich udržuju vztah přes 11 let, akorát když mam s někým vztah, tak on ví, že můžeme jít jenom na kafe, protože jsem věrna ve vztahu. Takže jako až ten vztah nemám, tak se zase ozvu, a oni se všichni rádi vrátí do starých kolejí ... Mám takový vesměs stálý partner, no a sem tam se najde někdo nově. To teďka trvá třeba nějaká taková moje... lehký pomatení myslí, třeba měsíc dva... Pak zase rychle vystřízlivím.*“ (28, kadeřnice a majitelka kadeřnictví).

Nevyhraněnost a nejasnost perspektiv těchto vztahů indikuje další z respondentek: „*Říká se tomu vztah se ženatým pánem... asi tak nějak, takže já jsem sama. Prostě to jsou takový občasný, že tak občas se jako s ním vidím. Takhle to funguje nějak. Ale to jako nepočítám, že by to znamenalo ... jako pro mě to nemá perspektivu žádnou tady ten vztah. Jako já vím, že to nedopadne žádným rozvodem nebo šťastným koncem, prostě jako to máme absolutně vyjasněný, oba dva, jak to mezi námi je.*“ (31, nákupčí sítě supermarketů).

Charakter těchto alternativních vztahů se odráží i v očekávání ohledně případného dlouhodobého stabilního vztahu: „*Plány? No tak jako, vzhledem k tomu, že už mi je 28, docela bych uvítala stabilního partnera. Něco takového, aby se mohlo začít budovat nějaký ten domov, nebo nějaký takový to celkový zázemí, prostě nějaký ten vztah. Časem třeba i ty děti, ale rozhodně potřebuju chlapa, kterej bude třeba jezdit někam služebně nebo tak, protože jsem zvyklá vždycky mít nějaký takovej trošku prostor pro sebe ... většinou jsem měla, i když jsem měla třeba vztah, kterej trval třeba rok a půl, nebo dva, tak vždycky to byli lidi, který prostě tak nějak sem tam pracovně někam odjížděl, nebo takhle.*“ (28, kadeřnice a majitelka kadeřnictví). Tato očekávání nejsou chápána respondentkou jako v rozporu s jejím tradičním pojetím dlouhodobého a stabilního rodinného vztahu („*No tak já nepatřím k nějakým feministkám velkým, nebo samozřejmě do jisté míry a prostě zastávám názor, že v podstatě o větší výdaje v manželství nebo v žití společným by se měl postarat muž. Koupit dům, koupit auto, zaplatit dovolenou a pak ta ženská ... jako nemohla bych být tak, že bych byla úplně bez svých ...*“).

'VÍKENDOVÉ MANŽELSTVÍ', 'APART BUT TOGETHER'

Idea 'prostoru pro sebe' je ovšem základním definičním znakem alternativní formy, která bývá v literatuře označována 'apart but together' - tj. 'odděleně, ale spolu'. Lapidárně to vyjádřila jedna z respondentek: „*...bych potřebovala takový víkendový manželství. To jako pro mne je to někdy docela ideální představa, jako být s tím partnerem třeba 4 dny v týdnu, třeba s ním sdílet i tu domácnost, ale mít tu možnost být sama*“ a osvětlila, jak je 'víkendové manželství' praktikováno: „*... tak jsem to plácla, ale myslím, že takhle třeba funguje i dost vztahů teďka, že oni jako spolu sice bydlej, ale ještě mají zároveň jeden ten byt, kterej je takovým prostředím toho úniku, nebo... znám takový lidi, který opravdu jakoby... každé z té dvojice má svůj byt, ale zároveň jakoby v podstatě ten jeden jakoby víc zařizujou, jsou tak jakoby víc spolu, ale ten druhý je pořád jako zadní vrátka, nebo já nevím prostě.*“ (26, překladatelka, dokončující vysokoškolské studium).

DISTANČNÍ VZTAHY A 'NÁRAZOVKY'

V angličtině bychom použili ustálených termínů 'long-distance relationships' a 'one night stands'. Přestože se jedná o dvě výrazně odlišné formy vztahů, z rozhovorů vyplývá, že tyto formy jsou často kombinovány. Takto pro jednoho z dvacetišestiletých respondentů distanční vztah reprezentoval doposud nejvážnější vztah: „*Takže jako 2 měsíce kontakt po mailu, velice intenzivní, v červnu jsem ji viděl jedno dopoledne, tam jsme to jako dali dohromady a pak jsem vlastně přijel z Paříže na jeden víkend, pak jsme se viděli jedno odpoledne v Paříži, když přijela, a když přijela pak v říjnu zase ona, tak to jsme byli víkend spolu, to bylo super, ale pak to prostě ona utnula, protože byla taková hodně ambiciózní, nebo ne ambiciózní, ona byla super, jako na jednu stranu strašně skvěle rodinně založená holka, ale měla prostě strašně zdravou ambici, chtěla prostě... jo byla... studovala antropologii, jezdila do Španělska do Pyrenejí dělat výzkumy o pastevcích.*“ (26, manager dokončující studium).

Se zvětšujícím se množstvím příležitostí uplatnění se v zahraničí a s tím spojenými důsledky pro partnerské vztahy byla konfrontována jedna z respondentek: „*A pak ve finále to byl zase zásah do černého, protože vlastně měsíc jsem viděla za tím vztah, kterej měl nějakou budoucnost, a on potom odjel vlastně na měsíc a něco do Thajska, pak odjel na rok do Ameriky, a teda jsme se viděli po té době s tím, že pochopitelně ten rok tam nebyl sám, našel si někoho... a když jsme se viděli a třeba skončili jsme spolu třeba zase v posteli, tak stejně je to takový, že cejtíš sám, že někoho má...*“ Respondentka naznačila i rozporuplnost této alternativní formy vztahu: „*Kdyby on sám chtěl ...není to sto procentní od něj, že by na tebe čekal, tak je to taky vztah o ničem. Takže to jsou takový samý dobrý vztahy, který tak stále jdou, jdou, a říkáš si, že už potřebuješ něco lepšího. a který tě občas otupěj v tom hledání, zas na druhou stranu víš, že prostě nechceš bejt sám.*“ (28, účetní).

V této souvislosti v rozhovorech vyvstalo zřetelně téma jednorázových vztahů: „*sbalit někde někoho, když se někde chlastá, jako mám z toho výčitky svědomí a mám z toho prostě strach, ale jako dělám to. Nemůžu, nedělám to tak často, nejsem zase takovej ranař, že bych měl někde nějaký brutální úspěchy a mohl tímhle tím zaplácnout prostě partnerku, to ani náhodou.*“ (26, manager dokončující studium). Takto bezprostředně během rozhovorů se objevila otázka akceptace a oprávněnosti toho, co jedna z respondentek označila jako 'nárazovky': „*Tak jako každé normální člověk nechce bejt sám, občas někoho potřebuješ, tak prostě třeba zkraje jseš rád, že někoho máš, jenže pak zjistíš, že třeba jako v podstatě o co mu jde, a pak už tě to přestane bavit ten vztah. Nebo to není vztah, že jo, sejít se s někým jednou za čas, jinak tě ten člověk nezajímá, tak to je takový o ničem. Já nevím, to máš asi stejně jako ty. Ty musíš mít taky nějaký nárazovky?*“ (28, účetní).

OTEVŘENÉ VZTAHY

Jednou z klíčových forem alternativního pojetí partnerských vztahů jsou tzv. otevřené vztahy. Zde je nutné rozlišit vztahy, které získávají charakter vztahů otevřených během vývoje klasického dlouhodobého vztahu a ty, které jsou oboustranně deklarativně otevřené od počátku.

K prvnímu typu patří následující charakteristika vztahu respondentkou: „u nás to vypadalo tak, že jsem ty kompromisy dělala pořád já, a pořád jsem měla pocit, že Jiřímu nemůžu úplně věřit, jakože tam bylo něco, co ve mě nezbuzovalo důvěru, ať už z jeho minulých vztahů, o kterých jsem věděla, nebo jak se choval, když byl ve společnosti jiných lidí nebo jiných žen, no a pak začalo docházet k takovým těm přestávkám, kdy on si našel někou přítelkyni, do které on se jako zamíloval, ten vztah se úplně rozsekal, rozpadl, ale zároveň tam byl jako takový ten pocit, že to není definitivní. No, a tak vlastně to byl takový neustálý koloběh, že nakonec jsme se vždycky po tom nějakém jeho vztahu k sobě vrátili, takovým tím pomalým přibližováním a že jsem si vždycky říkala, že teď už to bude, teď už fakt ví, že jsem lepší než ta, co třeba byla předtím, a po delší době se ukázalo, většinou to byly takový ty roční pauzy, jako že teda ve mně našel tu jistotu a oporu a že poznal, že jsem to nějak překousla, i když to není úplně pravda. No a zase to celé začalo znova, takže to byl takový cyklus rozhodů, že Jiří si vždycky našel někou přítelkyni, a tak se to nějak vyvíjelo.“ (30, překladatelka, učitelka jazyků).

Druhý typ byl popsán respondentkou, když referovala o přístupu svého přítele a své dřívější zkušenosti s tímto typem vztahu: „A obecně... on má ten termín (tj. 'otevřený vztah') no tak, jak tomu říká, a já se bojím, že to není jenom jeho vynález, že je to asi možná ... ten termín fakt něco znamená i kulturně proti monogamii, ale zároveň takový to, že to se stereotypně tak čeká, že jako bys čekal, i když jako víš, že lidi nejsou zlí hajzlové, který píchaj okolo a je jim úplně jedno koho a co, tak stejně bys čekal, že člověk s takovým přístupem bude mít jako... bude si stavět kolem sebe nějakou bariéru takový to jako 'dobrý, já s tebou spím, já si s tebou povídám, chodím s tebou na večere, do kina, je nám fajn a to je všechno. Nepustím tě za nějakou hranici...' Ale tak to právě není, protože ty lidi si pouštěj ty lidi blízko a to právě mluvím o 'těch lidech', tak mluvím o tom klukovi ... kterej byl takovej... měl to trochu posunutý, ve smyslu, to když jsme byli spolu, tak mě vnímal jako primární vztah, který by chtěl mít strašně dlouho, nejlíp celý život, ale zároveň tam byla ta otevřenost od začátku a do jistý míry jsme ji oba využívali, ale myslím, že jsme se milovali natolik a ten vztah netrval zas tak dlouho, abysme mohli furt spát s jinějma lidma a tak ... a my jsme to měli nastavený tak, že to je všechno možný do té míry, dokud se to bude říkat tomu primárnímu partnerovi jako 'OK, spal jsem s tou a tou holkou' v případě tady toho sexuálního setkání, protože to není věc k nějaký žárlivosti, ale to je věc k posílení a zlepšení vlastního sexuálního vztahu, kterou máme spolu, takže to bylo hrozně dobré.“ (28, studentka).

Míra otevřenosti ve vztahu může nabírat různých forem a nemusí být vyhocena do této míry. Lze poté spíše než o otevřených vztazích mluvit o 'tolerantních vztazích': „Nejsem přehnaně žárlivěj, když jde slečna někam ven, neptám se jí, s kým jde, v kolik přijde, kde bude. Takže myslím si, že to může fungovat i ve vážném vztahu i v manželství.“ (25, student DAMU, práce v reklamě).

'PŘÍTEL/KYNĚ DO NEPOHODY'

Mnohdy je samotné ujasnění si své role a pozic aktérů v alternativním vztahu nejednoznačným procesem, který získává jasné kontury teprve ve zpětném pohledu: „Já jsem k tomu došla jednoduše, že to je člověk, s kterým si neumím představit, že bych měla rodinu, že bych s ním třeba i bydlela - my jsme spolu nikdy za těch 5 let nebydleli, kromě pár týdnů, kdy to bylo nezbytně nutný. A v tu chvíli mám pocit, že to naprosto nemá smysl takovej vztah ... myslím, že to bylo z mojí strany hrozně sobecký, protože jsem se jakoby vyhejbalá situacím, který by to možná rozseky daleko dřív, ten, nebo by určitě

ten výsledek, kam se ten vztah bude ubírat. To prostě nejde, že nemůžou dva spolu bydlet a skončilo by to daleko dřív. a takhle to fungovalo jako na takový přátelský bázi. Je to člověk, s kterým si jako docela rozumím, docela dost, takže ... jako teď, když to vidím zpětně, tak mi to přijde, že jsme byli vlastně takový přátel, který spojovalo jen o něco víc, než je poji třeba s různějma jinějma známejma a přáteli.“ (23, novinářka).

Přesto přítel - dočasný milenec jako 'náhražka' dlouhodobého vztahu vystupuje nejen v retrospektivních úvahách: „No to je právě o tom, že přestože bys velmi ten vztah chtěl a máš pocit, že ho potřebuješ, už jenom proto, abys vlastně naplnil sám sebe, tak bys to mohl řešit právě buď tím, že bys měl třeba milence nebo byl s někým, o kom bys věděl, že vlastně s ním jseš, ale hledáš někoho dalšího. a to nepovažuju za svůj cíl... Může to být třeba chvilkový řešení nějaký jako z velky nouze, ale není to nějak můj životní postoj.“ (21 studentka, práce v redakci).

U mužů se tento typ alternativního vztahu zdá být pojmán ještě praktičtěji: „... mám ... asi dvě takové ty přítelkyně do nepohody, takže když už fakt jako... jakože velmi dobré kamarádky... Nevím, tak jako známe se moc dlouho asi, ale ne, nevím, nějak tam není asi ta společná nějaká potřeba plně sdílet všechno spolu a takhle, to tam asi není, ale nějakým způsobem je tam nějaká fyzická přitažlivost řekněme a ... jako rádi se vidíme, samozřejmě není to tak, že vždycky, když se spolu vidíme, tak se spolu vyspíme“ (27, student DAMU). Přesto dlouhodobý vztah výrazně soustředěný na sexuální sféru nalézáme i u jedné z respondentek: „To bude znít tedka divně, ale já mám takový... já mám partnera, dlouhodobýho, sexuálního, takže po téhle stránce jsem zabezpečena. Vztahový partner to není, on je teda taky svobodný, ale tak nějak to funguje takhle.“ (32, svobodná matka, asistentka- sekretářka).

'HRA NA DOKAZOVÁNÍ SI'

Alternativní formu, která se objevila v jednom z rozhovorů, je možné charakterizovat jako 'hru na dokazování si': „Mám pocit, že jako u mne to singlovství zavinilo to, že mám neustálou potřebu si dokazovat, že mě někdo chce a že kdybych ten vztah já chtěla, tak že by byl. Takže myslím, že mě posléze někdo zabije, protože prostě to rozpoutám na mnoha frontách a prostě čekám, jestli se chytanou, a to mi ale úplně v tu chvíli stačí. Jistě, že ne, určitě ne každě kluk, po kterým vyjedu, znamená to, že bych s ním chtěla chodit, většinou je to, že si prostě potřebuju dokázat, jako chtěl by mě. a pak začne volat a to už vím... což je velmi ode mě ošklivé no. Ale myslím, že to je projev toho singlovství, že si prostě potřebuješ dokazovat věci, který ti jinak v normálním vztahu nahrazuje ten partner, že.“ (23, práce v nakladatelství).

ROZVÍJENÍ VZTAHŮ S RODINNÝMI PŘÍSLUŠNÍKY

Chybějící partnerské vztahy bývají mnohdy kompenzovány rozvíjením vztahů s rodinou. Jedna z respondentek v této souvislosti uvedla: „Já asi dávám svým synovcům. ... To se specifikovat nedá jako, já ... že jo, takhle bych se prostě snažila být s tím partnerem, takhle se snažím být s nima. Jo já jsem s nima strašně ráda, přes týden teď ne, protože nebydlí v Brně, ale dost často o víkendu, ráda je někam vezmu. ... Jednomu je 6 a druhému 2 roky. Takže ... spíš teda s tím starším, protože to už je taková jako komunikace trochu jiná, ale oba dva jako, já jsem s nima hrozně ráda. Takže já si to tak nějak vyhrazuju na nich.“ (29, administrativní práce ve firmě).

Nebezpečí kompenzování si chybějícího partnerského vztahu na své dceři si uvědomuje i další respondentka: „No já si myslím, že ... nebo takhle to řeknu: z čeho mám strach, čeho se trochu bojím a snažím se na to si dávat pozor, abych se na tu svoji dceru neupnula, abych jí prostě nezačala brát skutečně jako kompenzaci nějakýho partnerskýho vztahu, tak tohle asi.“ (32, svobodná matka, asistentka-sekretářka).

Pochopitelně vedle těchto alternativních forem vztahů lze identifikovat celou řadu zástupných činností a aktivit kompenzujících chybějící partnerské vztahy. Specificky se tyto projevují např. v uměleckých oblastech: „*Já jsem dělal muziku a ta projekce byla přes ty tóny, tak tam jsem se snažil nějak seberealizovat, to prostě fungovalo tak, že čím víc je člověk v prdeli, tím víc pak dělá. Ono to neplatí úplně, ale spíš z tebe valej věci, který ještě oslověj někoho dalšího, protože někdo to má podobně. Jako to není přímo vyřčený v té muzice nebo to není úplně na první pád slyšet, ale dá se s tím pracovat, ta deprivace je transformovaná do něčeho jiného... to šlo spravovat třeba formou té muziky, takže já jsem to řešil takhle, a to pomohlo, protože to bylo ... to šlo ven.*“ (29, právník, hudebník, neziskový sektor). I další z respondentů (36, výtvarník, prodej knih) se vypořádával s problematickými fázemi ve svých partnerských vztazích prostřednictvím svých výtvarných projevů. Také tvůrčí kolektiv pomáhá jednomu z respondentů vypořádat se s chybějícími partnerskými vztahy (27, student DAMU). Tento trend se objevuje ale obecněji („*Že tedka třeba tím, že jsem sama, tak mám potřebu se plně zaměstnávat.*“ 21, studentka, práce v redakci). Vypořádávání se se skutečností neexistujícího vztahu ovšem často nabývá únikových forem: „*Todleto mi dost vadí, když prostě mám nějaký špatný období a padne na mě nějak depka, prostě, že jsem sám, tak tohle bytí sám na mě hodně dopadá... Řeším to bohužel tak, že i když vím, že bych jako měl ten večer něco udělat, ať už do školy, nebo něco jiného a nebo támhle s tou knížkou jsem dlouho nepohnul, tak se velice lehce nechám zlanřit, že s někým jdu do hospody, což minimálně 2krát týdně vždycky se stane, i 3krát.*“ (26, manažer dokončující studium).

Předestřené typy alternativních vztahů vedou k otázce, do jaké míry tyto formy uspořádání a realizování partnerských vztahů mohou pokrývat funkce spojené s tradičními vztahy (kohabitanace, manželství), a tedy jak dalece mohou být šířeji stabilní formou partnerských vztahů a náhradou za tyto tradiční formy partnerských vztahů. V této souvislosti je nutné zaznamenat v západní literatuře se objevující indikaci vyčlenění nové životní fáze, která bývá označována jako ‚pozdní dospělost‘, ‚mladá dospělost‘ nebo ‚post-adolescence‘ (Heath, Cleaver 2003, 37-38) a která je charakteristická tím, že v životě dnešních dvacátníků, dvacátnic, třicátníků a třicátnic vybírá něco z definičních charakteristik tak, jak jsou spojovány se stádiem dospělosti. Objevuje se nová životní etapa, která tlačí fázi mládí hluboko do fáze dospělosti a ukusuje takto z této životní fáze, jež do nedávna byla součástí dospělého života pro většinu populace (Biose-Reymond 1998, 84).

Jde tedy o to, jestli zjištěné alternativní formy vztahů jsou typem vztahů charakteristickým pro tuto nově vymezenou životní etapu ‚post-adolescence‘, která prodlužuje životní fázi mládí - tedy jde o pouhé odložení manželství/kohabitanace a rodičovství, či se jedná o více permanentní alternativy k těmto tradičním vztahům uplatňující se i mimo tuto mládí prodlužující fázi ‚post-adolescence‘. Nezvratnou skutečností zůstává, že proces individualizace je inherentní součástí restrukturalizace současných ekonomických a společenských struktur vedoucí k ‚plně mobilní společnosti singlů‘ (Beck 1992, 122) a že výjimečná dynamika této změny pro český kontext po r. 1989 vychází zároveň z kulturních a ekonomických zdrojů.

Marcel Tomášek
autor vyučuje na katedře sociologie FSS MU

Zdroje:

- Beck, U. (1992) Risk Society; towards a New Modernity. Cambridge: Polity Press.
Beck, U., Beck-Gernsheim E. (1995) The Normal Chaos of Love. Cambridge, Oxford: Polity Press.
du Bois-Reymond, M. (1998) ‚I don't want to commit myself yet‘: young peoples's life concepts, Journal of Youth Studies, 1(1), 63-79.
Heath, S., Cleaver, E. (2003) Young, Free and Single? Twenty-somethings and Household Change. New York: Palgrave.
Kaufmann, J. C. (1999) La Femme Seule et Le Prince Charmant. Paris: Nathan.

Poznámky:

- 1 Singles v České republice – o aktuálně probíhajícím výzkumu, GRPV 3-4/2003. Výzkum byl realizován v rámci Výzkumného záměru Mládež, děti a rodina v transformaci na FSS MU, s jehož podporou vznikl i tento text.

STRATEGIE VSTUPU DO PODNIKÁNÍ Z HLEDISKA GENDERU¹

Soukromé podnikání představuje v české společnosti fenomén, který vznikl a rozvíjel se spolu s transformací společnosti od začátku 90. let 20. století. Jde tedy na jedné straně o nový typ životní strategie, který se dynamicky rozvíjí v závislosti na transformačních změnách, na straně druhé jde o typ pracovního uplatnění, do kterého se promítá struktura trhu práce jako celku a který tuto strukturu do značné míry kopíruje. Projekt „Životní strategie v české podnikatelské sféře“ navazuje na dlouhodobé zkoumání genderové struktury trhu práce a postavení žen v jeho různých segmentech. Studium genderových aspektů podnikání – významu podnikání a podnikatelských strategií mužů a žen – vychází v zásadě ze studia trhu práce a specificky pak ze sociologického studia managementu a postavení mužů a žen v řízení.

Cílem tohoto textu je zmapovat téma motivace vstupu do podnikání z genderového hlediska na základě výsledků kvalitativního výzkumu životních drah podnikatelek a podnikatelů v rámci projektu „Životní strategie v české podnikatelské sféře“ tak, jak se objevuje v sebraném datovém materiálu – kvalitativních hloubkových rozhovorech s českými podnikatelkami a podnikateli.

PROJEKT

Projekt „Životní strategie v české podnikatelské sféře“ je kvalitativním výzkumem životních drah žen a mužů podnikatelek a podnikatelů, jejich podmínek života a životních strategií. Životní strategie jsou v projektu definovány jako způsoby adaptace na společensky dané podmínky kombinace pracovních a rodinných rolí. Pracovní a rodinné podmínky jsou definovány jako diferencované z hlediska genderu a genderově podmíněné. Na začátku je třeba předeslat, že z metodologického hlediska v rámci projektu jasně deklarují východiska, předpoklady a hypotézy ohledně podmínek rozvoje ženských a mužských strategií v práci a rodině, které vycházejí z dlouhodobého studia a sociologických analýz trhu práce z hlediska genderu.

Základní výzkumné problémy, resp. otázky, které byly na začátku projektu vzneseny, zní:

1. Existují rozdíly v životních strategiích mužů a žen v podnikatelském prostředí? Pokud ano, které faktory tyto rozdíly způsobují?
2. Je možné vytvořit typologii životních strategií (kombinace práce a rodiny) podnikatelek a podnikatelů?

TEORETICKÉ PŘÍSTUPY KE STUDIU ŽEN V PODNIKÁNÍ

Projekt teoreticky vychází z poznatků o pozici žen na trhu práce obecně a z teorií genderových vztahů v řízení a podnikání. Základním předpokladem, který byl již mnohokrát ověřen v zahraničních výzkumech, je, že do podmínek a výsledné pozice žen jako podnikatelek se výrazně promítá společenská pozice a obraz žen na trhu práce obecně. Velmi podobné jsou podmínky i diskriminační mechanismy, se kterými se ženy setkávají. Znamená to, že stereotypní image žen v práci funguje i na image podnikatelek a podnikatelů – všechny stereotypní charakteristiky, které jsou spojovány s pozicí žen v práci, jsou připisovány i ženám podnikatelkám (Billing 1996). Jde zejména o nízké schopnosti – kvalifikace, kompetence, neschopnost řídit, nízkou autoritu a nedostatečnou oddanost práci kvůli rodině. I když soukromé podnikání se od jiných typů ekonomické aktivity (např. pozice zaměstnanice/kyně) výrazně odlišuje některými aspekty, jako je autonomie, nezávislost, samostatné rozhodování, odhodlání riskovat, inovace, společenské nastavení hodnot a rolí, připisovaných ženám, výrazně intervenue i do rozhodování, podmínek, možností a zkušeností žen podnikatelek. Faktory, které stejně jako v případě genderových vztahů na trhu práce celkově, výrazně intervenue do podmínek a strategií podnikatelek a podnikatelů, jsou tyto:

- segregace trhu práce podle pohlaví
- oddělení soukromé a veřejné sféry
- genderové stereotypy

Pokud jde o zastoupení žen a mužů v podnikání v různých oborech, nacházíme podobný model horizontální segregace jako na trhu práce obecně. Oddělení soukromé a veřejné sféry, sféry rodiny a práce a nedostatečná sociálně-politická podpora možností kombinovat pracovní a rodinné závazky se na jedné straně promítá do postojů populace, kdy kariérní ambice jsou považovány za neslučitelné s rodinnými plány, a na druhé straně do praktické možnosti zároveň rodinné i pracovní, resp. podnikatelské plány realizovat.

Cílem projektu je zkoumání životních strategií jako sociologicky uchopitelného prolínání pracovních a rodinných podmínek a jejich subjektivního vnímání v životě českých podnikatelů a podnikatelek. Projekt tak vychází z předpokladu, že strategie spojení práce a rodiny je pro úspěch podnikatelů a podnikatelek v této profesní sféře klíčovou determinantou.

Výzkum zaměřený na ženy podnikatelky jako zvláštní skupinu se ve světové sociologii začal rozvíjet koncem 70. let. (Do té doby totiž autoři, kteří se podnikáním zabývali, neuvažovali o rozdílech na základě genderu.) Šlo zejména o komparativní analýzy psychologických a sociologických charakteristik v dominantně mužských oborech. V 80. letech se objevila klasifikace žen podnikatelek na tradiční a moderní na základě jejich vzdělání, předchozí podnikatelské zkušenosti a orientace. Za spíše tradiční byly považovány ženy se stereotypními ženskými pracovními rolemi. Moderní typ podnikatelek pak byl novou skupinou, nazývanou také jako „Second Generation“, která se objevila v 80. letech. Mnohé z nich byly ženy, které opustily podniky, aby byly především svou vlastní paní, využily vzdělání a technické schopnosti, přičemž ne na prvním místě se snahou vydělávat peníze. Více se podobaly mužům podnikatelům a angažovaly se v mužských oborech. Byly obvykle tvrdě pracující, bílé, starší, vdané a měly vysokoškolské vzdělání s administrativním nebo řídicím základem. V 90. letech se objevily ženy s velkým podílem schopností a znalostí daných alespoň desetiletou zkušeností v podniku. Ženy podnikatelky byly nejdříve srovnávány s muži a poměřovány stejnými hodnotami (Moore 1999). Podnikající osoby byly jednotně identifikovány s maskulinními charakteristikami.

V 90. letech, kdy už je výzkum podnikání z hlediska genderu poměrně rozvinutý, je možné identifikovat několik základních výzkumných témat o ženách podnikatelkách:

1. Chování, stereotypy a role – osobní život a klima nebo kultura pracovního místa má velký vliv na to, zda individuuum začne podnikat. Podnikatelé více než manažeři kladli důraz na hodnoty seberepektování, svobody, smyslu pro dosahování úspěchu, vzrušující život a instrumentální hodnoty být čestný/á, ambiciózní, schopný/á, nezávislý/á a imaginativní. Ženy podnikatelky hodnotí výše vnitřní stabilní atributy („Vždycky jsem chtěla být svým vlastním pánem“) nad vnějšími stabilními atributy, volenými muži o začátku podnikání („Objevil jsem díru na trhu“). Ženy hodnotí rovnost výše než muži.

2. Výkon, rozsah vlastnictví a stav půjček – ženy mají tendenci mít méně formálního vzdělání a mají méně zkušeností v oboru, kde začínají, jejich firmy jsou menší, mají nižší růst příjmů a méně produktivní zaměstnance než muži. Začít podnikat znamená pro ženy postupný proces. Sebedůvěra je pro ženy rozhodující silou.

3. Sítě a interaktivní přístup – ženy tvoří menší sítě, více aktivní a menší podniky. Ženy podnikatelky svým zaměstnancům nabízejí spíše family-friendly organizaci práce. Ženy jinak přijímají úspěch a neúspěch.

4. Kariérní typologie podnikatelů – Např. Moore, Butner (1997) – rozlišují „corporate climbers“ a „intentional entrepreneurs“. Corporate climbers se vyšplhali v podniku nahoru, restrukturalizace je donutila hledat nové uplatnění – je možné je dále rozdělit na

„manažerské podnikatele“, „pragmatiky“ a „dosahovatele potřeb.“ Narozdíl od corporate climbers intencionální podnikatelé nikdy neusilovali o organizační kariéru, vždycky chtěli pracovat sami pro sebe.

Jako nejdůležitější faktory při tvorbě podniku pro ženy podnikatelky byly postupně identifikovány tyto: nezávislost, osobní rozvoj, svoboda práce, výzva, sebeurčení, rodinné zájmy, organizační dynamika a bariéry rozvoje.

METODOLOGIE A VÝBĚR RESPONDENTŮ

V ČR v současnosti samostatně podniká 10 % žen (8 % bez zaměstnanců, 2 % se zaměstnanci) a 21 % mužů (15 % bez zaměstnanců, 5 % se zaměstnanci) (Zaměstnanost a nezaměstnanost v ČR. ČSÚ 2003). Ženy převládají v oborech: obchod, opravy motorových vozidel a spotřebního zboží, veřejné, sociální a osobní služby, nemovitosti a pronájem, zdravotní a sociální péče; muži v oborech: stavebnictví, zpracovatelský průmysl, doprava, skladování a spoje.

Výzkum životních strategií mužů a žen v podnikání je prováděn kvalitativní metodou polostrukturovaného hloubkového rozhovoru. Výběr respondentů je založen na principu porovnání dvojic – muž x žena – přibližně se shodujících v definovaných znacích (pohlaví, věk, počet a věk dětí, podnikatelé se zaměstnanci, délka podnikání, místo bydliště). Byly zvoleny čtyři obory podnikání (služby, obchod, doprava, stavebnictví) a cílem bylo získat minimálně dvě, ideálně čtyři dvojice v každém oboru tak, aby bylo možné porovnávat strategie mužů a žen s podobnými výchozími charakteristikami. Obor podnikání se totiž vedle dalších sociálních charakteristik ukazuje jako jeden z rozhodujících faktorů. Celkem bylo provedeno 32 hloubkových rozhovorů.

MOTIVACE VSTUPU DO PODNIKÁNÍ: JAK TO ZAČALO?

Z výsledků zahraničních sociologických výzkumů podnikatelek a podnikatelů vycházejí jako nejčastější tyto typy motivací ke vstupu do podnikání:

- nutnost udržet rodinný podnik,
- alternativa nezaměstnanosti při problémech vůbec nalézt zaměstnání,
- šance nebo náhoda - nevýrazná snaha být podnikatelem/kou + vysoká kvalifikace, zkušenost,
- přirozený vývoj - ženy a muži v řídicích pozicích, snaha o rozšíření podniku nebo osamostatnění v oboru,
- nutnost - vysoké osobnostní charakteristiky a kvalifikace,
- „čistý/á podnikatel/ka“ - volba životního stylu i profesionální dráhy, inovace (Orhan, Scott 2001).

Jednotlivé typy motivačních faktorů se objevují s různou intenzitou u podnikatelů a podnikatelek a dokonce mohou být kombinovány v jedné podnikatelské strategii. Analýza motivačních faktorů, které přispívají k rozhodnutí vstupu do podnikání je v projektu „Životní strategie v české podnikatelské sféře“ prováděna s ohledem na důležité identifikační znaky podnikatelů a podnikatelek: obor, vzdělání, věk, stav, počet dětí, velikost firmy, délka podnikatelské dráhy, předchozí zaměstnání atp. Jako další velmi důležitý znak se v průběhu analýzy ukázala identifikace partnera/ů v podnikání (společníka/ů). Poměrně velký podíl podnikatelů a podnikatelek v souboru provedených rozhovorů totiž podniká se svým životním partnerem/kou, což, jak se ukázalo, výrazně ovlivňuje podobu životních strategií tak, jak jsou v projektu definovány. Rozdělení rolí v partnerském vztahu a vztahu s partnerem v podnikání výrazně ovlivňuje už motivační faktory na začátku podnikání. Zároveň analýza prokázala výrazné rozdíly v motivačních faktorech nebo strategiích, které hrály roli pro podnikatelky a podnikatele.

PODNIKATELKY

Na základě zahraničních výzkumů podnikatelských strategií žen je možné identifikovat dva základní typy motivace k podnikání žen:

Nutnost, nespokojenost, která se nejčastěji projevuje a) nemožností nalézt jiné odpovídající zaměstnání nebo potřebou kombinovat práci a rodinu a b) negativní zaměstnaneckou zkušeností (např. diskriminace, skleněný strop apod.).

Potřeba seberealizace – touha po nezávislosti, zisku, statusu, inovaci (Goffee, Scase 1985, Orhan, Scott 2001, Billing 1996).

V souboru podnikatelek se jako nejvýznamnější ukázaly 4 typy motivačních faktorů vstupu do podnikání. Jednotlivé typy motivací jsou dále v textu ilustrovány citacemi z hloubkových rozhovorů s podnikateli a podnikatelkami a doplněny důležitými znaky jejich životní situace. Jména byla všem osobám změněna.

Seberealizace, nezávislost, víra ve vlastní schopnosti

„Tak jako chtěla jsem si prostě vyzkoušet svoje schopnosti, no, asi teda, jestli se to podaří to, co jsem teda vymyslela, v čem budu podnikat, protože zase nebylo tolik těch nákladů z mé strany, protože mám ekonomické vzdělání, tak jsem se rozhodla jít tou cestou ekonomickou. Pak se naskytla taková příležitost, že sem prostě si řekla, že zkusím ten cestovní ruch. ... Optimistická jsem byla. Tím, že jsem jakoby tu problematiku vůbec neznala, tak jsem proto do toho měla takový ten elán, že jsem neměla žádný strach z ničeho, protože jsem ani nevěděla, co mi může hrozit. Asi takhle, no.“ (Helena, 55 let, vdaná, podniká 11 let v cestovním ruchu jako jediná majitelka firmy, syn: 35 let).

„Já asi nejsem ten typ, který by jako byl vlastně zaměstnanec. Protože jako nemám ráda takové ty nalajnované věci. Takže trochu si ráda dělám věci podle svého. To tak asi jo. Asi věděla od začátku, že chci. Vlastně, že nechci být zaměstnaná, že si to chci dělat podle sebe. Se všemi riziky, co to nese.“ (Zora, 40 let, vdaná, podniká s manželem 11 let ve stavebnictví, 2 děti: 11 a 14 let).

Neplánovaně – náhoda, příležitost

„No, přiznám se, že jsem neměla jako takovej nějaký cíl, že bych samostatně podnikala, víceméně mě k tomu přinutily okolnosti a to díky tomu, že vlastně mi známý májí firmu, se kterou teda, která se jim v restituci vrátila, ta firma funguje pořád, na výrobu asfaltových lepenek, potřebovali, protože si k tomu ještě zařídili autodopravu a potřebovali někoho, kdo by je tak jako metodicky vedl a kdo by jim zajišťoval prostě přepravu, který oni měli. No a vzhledem k tomu, že nejideálnější bylo, aby na to měl člověk volné ruce, tak vlastně jsme na to postavili firmu.“ (Marta, 46 let, vdaná, podniká s kolegyní 7 let v autodopravě, 3 děti do 15 let).

„Já jsem byla opravdu humanitní vždycky a věnovala jsem se hodně jazykům, věnovala jsem se prostě hudbě a tak dále a vlastně hned po revoluci jsem si zařídila živnost na tlumočení a překlady a právě díky tady této živnosti jsem se seznámila se svým rakouským partnerem, který je většinový majitel tady této firmy, a spolu jsme firmu založili. Takže tak jsem se k tomu dostala.

...

Od překladů k autům, přesně tak. a v té době jsem rozlišovala pouze západní typy a Škodovky, žádný jiný druh aut mi nebyl znám. ... já jsem se prostě pro to velice nadchla, protože já jsem od malička nebo od mládí takový vedoucí organizační typ, vždycky jsem bývala předsedkyně třídy a prostě vedoucí všeho. I dětských prostě různých aktivit a tak dále, takže já jsem se nebála prostě cokoliv organizovat a velice, velice prostě lehce jsem zjistila, že existují taky nějaké Fordy a Peugeoty a že ty Peugeoty mají třeba nějaké další ještě druhy, takže ... a že třeba brzdové destičky od Fordu

nesedí na Peugeotu, to nebylo vůbec nic tak těžkého.“ (Blanka, 42 let, vdaná, manžel je zaměstnancem ve firmě, podniká již 7 let samostatně v obchodě s autolaky, 3 děti do 7 let).

Manželka, pravá ruka manžela

„...tady tu činnost dělám, teda autodopravu, asi z toho důvodu ... nějaký změny, pak je to manžela velkej koníček, kterej teda v autodopravě dělal a zajímal se o to, takže asi si myslím jako převážná většina žen spíš jeť ve spolupráci s manželem, takže spíš jakoby pomoci s tím, že muži se asi moc nezabývají tady tou administrativou, nebo neradi zabývají, úřady a tak dále, takže to většinou zůstává na těch manželkách, takže to je asi celý, nebo většina podnikání, si myslím, co je.“ (Jiřina, 45 let, podniká 13 let s manželem v autodopravě, 2 děti: 17, 22 let).

Možnost kombinace práce a rodiny

„Pracovala sem na dráze pětadvacet roků, jezdila sem jako vlakvedoucí, ... a než měl jít syn potom do školky, tak sem šla do pokladny, protože přeče jenom ty jízdy, to – správně cigánskej život, v noci začínáte, v noci končíte, pak už to nejde, protože dítě jde do školky, tak to je ...“ (Jana, 50 let, vdaná, podniká 11 let s manželem v autodopravě, syn: 21 let).

„Možná, že i v té době, trošičku byly děti menší, takže jsem byla víc doma, než nějaký to pravidelný zaměstnání, bylo asi snazší, že jsme si mohli s tou prací udělat i v odpoledních hodinách nebo ...“ (Jiřina, 45 let, podniká 13 let s manželem v autodopravě, 2 děti: 17, 22 let).

PODNIKATELÉ

Na rozdíl od žen, které zakládají své podnikání často na náhodě, příležitosti nebo vztahu s partnerem, a vstupují tak do oborů, ve kterých nemají výrazné zkušenosti, muži rozvíjejí své podnikání výrazně více na základě svých zkušeností v oboru. Pokud vstupují do oblasti, kde nemají zkušenosti, interpretují toto rozhodnutí jako inovaci a vznik něčeho nového, co na trhu zatím chybělo.

Využití zkušeností v oboru a růst nezávisle

„Já podnikám od roku 98, předtím jsem v branži byl zaměstnán úplně od píky, to znamená, že jsem byl deset let v konkurenční firmě, to jsem začal úplně od začátku v roce 91, no, a jak rostla firma, tak jsem rostl taky, ale pak už jsem neměl kam růst a prostě byl jsem tam devět let, nebo sedm let, prostě dlouho, tak nějak vykristalizovalo se to samo, že jsem si řekl, že to zkusím sám. Takže jsme se rozešli s tím bývalým zaměstnavatelem férově, tykáme si a pořád chodíme spolu na hokej, nemáme problémy. Tak to tak nebylo, že bych musel být podnikatel, to jako nebyl ten motor, motor byl spíš potom, že sem měl pocit, že ty moje mantinely můžou být jinde, než jsou, a to byl ten důvod, proč jsem šel pryč, ne proto, že jsem chtěl podnikat.“ (Bořek, 40 let, podniká s manželkou 6 let v obchodě, syn: 5 let).

„Našel jsem díru na trhu“

„V roce 94 jsem, vlastně na konci roku 94 jsem tu činnost u té firmy skončil, rok jsem pracoval u leasingové společnosti a po roce prostě mě to táhlo z té závislé činnosti jakoby zaměstnance, kde vždycky je nějaký šéf, který vás nějakým způsobem svými rozhodnutími ovlivňuje, tak mě to táhlo samozřejmě k tomu, abych byl sám. Tak jsem si říkal, co budu dělat, a vymyslel jsem, že prostě, v té době už začínala se trošičku zvedat ta životní úroveň našich obyvatel, a tak jsem si říkal – ty lidi teď začnou dbát trošičku o sebe, nejenom o to, co jedí a kde bydlej, ale taky, jak vypadaj a jak se cítí, tak jsem si říkal, že bych mohl dělat nějaký sportovní centrum. V té době, dneska už je ta situace taky jiná, ale v té době vlastně ten trh byl silně nenasyčen těhle věcí, v celých Čechách bylo tolik kurtů, kolik je dneska na Praze 4. Takže jsem se rozhodl, že prostě postavím centrum, do kterého dám

squashový kurty a prostě další věci, který nějakým způsobem souvisejí s tou regenerací a rekondicí a relaxací, prostě masáže, sauna. No, a to jsem začal dělat, to jsem začal o tomto nápadu uvažovat v roce 95, a dva roky trvalo, než jsem sehnal pozemek, než jsem začal stavět.“ (Ondřej, 40 let, podniká 10 let ve službách jako jediný majitel firmy, trojčata: 7 let).

Dalšími motivačními faktory, které se objevily u podnikatelů, byla snaha vydělat peníze, která však častěji šla ruku v ruce v případě mužů s dalšími faktory, a dále strach z propouštění při restrukturalizaci firem. Muži také vytvářejí plány většího růstu oproti ženám, které vstupují do podnikání. Popsané strategie vstupu do podnikání a motivační faktory se u jednotlivých podnikatelek a podnikatelů prolínají, a nejde proto vždy čistě o jeden typ, ale roli často hraje více motivačních faktorů, přičemž často je ve vyprávěních jeden zvyzněn. U žen se neukázala strategie začít podnikat ve stejném oboru, ve kterém byly dříve zaměstnané, zdaleka tak významná jako u mužů. U mužů se naopak tato strategie zdá jako nejsilnější. U mužů se ani v jednom případě neobjevila motivace vstoupit do oboru, který zvolila partnerka, jak tomu je v případě části podnikatelek. Muži obecně vstupují do podnikání častěji než ženy nezávisle na vztazích – partnerce nebo dětech. Také možnost kombinovat práci a rodinu nepředstavuje u mužů důležitý motivační faktor. Pokud je tato výhoda ve výpovědích mužů artikulována, je interpretována spíše jako nezařazený důsledek podnikatelské pracovní pozice.

Alena Křížková

Literatura:

- Aspects of Women Entrepreneurship. Stockholm: NUTEK 1996
 Billing, D. Y., Alvesson, M.: Gender, managers, and organizations. New York: Walter de Gruyter 1994
 Collinson, D. L., Hearn, J.: „Men and Masculinities in Work, Organizations and Management.“ Pp. 1-32 in Kimmel, M., Hearn, J., Connell, R. W. 2004. The Handbook on Men and Masculinities. Thousand Oaks, Ca: Sage 2004
 Crompton, R.: „Employment, flexible working and the family“ British Journal of Sociology, 2002, 53, s. 537-558
 Goffee, R., Scase, R.: Women in charge. The Experiences of Female Entrepreneurs. London: George Allen & Unwin Publ. (LTD) 1985
 Halford, S., Leonard, P.: Gender, Power and Organizations. London: Palgrave 2001
 Hakim, C.: Work – Lifestyle Choices in the 21st Century. Preference Theory. New York: Oxford University Press 2000
 Kanter, R. M.: Men and Women of the corporation. New York: BasicBooks 1977
 Křížková, A.: „Kariéerní vzorce žen v managementu. Strategie žen v rámci genderového režimu organizace.“ Sociologický časopis 39, 2003, s. 447-467
 Mills, A. J., Tancred, P. (eds.): Gendering Organizational Analysis. Newbury Park, London, New Delhi: Sage Publications 1992
 Moore, D. P.: Women Entrepreneurs. Approaching a New Millennium. In: Powel, N. G. (ed.): Handbook of Gender and Work. London: Sage Publ. 1999 (pp. 371-389)
 Orhan, M., Scott, D.: Why women enter into entrepreneurship: an explanatory model. Pp. 232-243 In: Women in Management Review 2001, Vol. 16, no. 5.
 Powel, N. G. (ed.): Handbook of Gender and Work. London, Sage Publications 1999
 Wajcman, J.: Managing like a man. Cambridge: Polity Press 1988
 Zaměstnanost a nezaměstnanost v ČR. ČSÚ 2003

Poznámky:

- 1 Tato stat vznikla v rámci projektu „Životní strategie v české podnikatelské sféře 90. let“, podpořeného grantem Grantové agentury Akademie věd ČR reg. č. B7028201.

ŽENY V KRAJSKÉ POLITICE

Jedním ze silných mocenských nástrojů na současné české politické scéně se stávají krajská zastupitelstva, především pak krajské rady a hejtmani. Při samotném vzniku krajů před čtyřmi roky, při prvním naplňování řad jejich zastupitelů a výběru hejtmánů mnozí nemuseli ještě tušit, jaké možnosti působení v krajských funkcích může otevřít, jaké závazky zároveň budou postupně na kraje přeneseny. V letošním volebním klání již měli mnozí daleko lepší představu. Kraje a jejich pravomoci jsou téměř vyprofilované a z části je zřejmé, jaké další pravomoci na ně ještě přejdou. Kraje spravují síť středních škol, významná zdravotní zařízení i síť regionálních silnic (2. a 3. třídy). Budou připravovat strategické dokumenty (např. územní plány vyšších územněsprávních celků) a plány rozvoje kraje, které jsou nezbytné pro získávání dotací z EU a prostřednictvím tzv. NUTS2 se budou významně podílet na jejich rozdělování. Do budoucna by měly kraje také disponovat většími finančními obnosy (počítá se s 14% státního rozpočtu), což silně ovlivní investice v regionech.

Je zřejmé, že v krajských volbách dnes má smysl bojovat, protože je takřkajíc „o co usilovat“. Jak konstatovala jedna z náměstkyní hejtmana v minulém volebním období: „...možná si [v počátku] nikdo neuvědomoval, že krajské volby opravdu budou o možnosti ohromného ovlivnění toho systému, takže muži trochu zaspali. Čili až teď si to uvědomili, a teď začal ohromný boj...“⁴ Reflektuje tak některé možnosti, které měly ženy v počátku působení krajů a představu, že v nových volbách jde daleko více o boj mužů proti mužům. Dovolme si zde podívat se na situaci v krajských zastupitelstvech výhradně prizmatem zastoupení žen. Nemusí mnoho říkat o kvalitě práce zastupitelstev, ale rozhodně hovoří o pozici žen na české politické scéně a nastiňuje vnímání politiky jako celkově mužské záležitosti.

SLOŽENÍ ZASTUPITELSTEV V PŘEDCHOZÍM VOLEBNÍM OBDOBÍ

Počty členů krajského zastupitelstva jsou dány rozmezím 45-65 zastupitelů a určuje je zákon na základě velikosti daného kraje. Každý kandidát musí nejprve projít vnitřním výběrem v rámci své strany či sdružení, posléze získat tzv. volitelnou pozici na kandidátce, teprve při zvolení zastupitelem se otevírá šance na získání pozice v radě kraje či dokonce na hejtmanském postu. To vše se odehrává za intenzivní komunikace mezi jednotlivými stranami i uvnitř stran.

Jak si v této struktuře vedly v minulém volebním období ženy? Zatímco počet žen v zastupitelstvech je tedy do značné míry ovlivněn počty žen a jejich umístěním na kandidátkách², do krajských rad a na posty náměstků hejtmana se vybírá mezi již zvolenými zastupiteli. Volba poměru žen a mužů v těchto orgánech záleží mimo jiné především na vůli zvoleného zastupitelského orgánu.

Z hlediska poměru počtu zastupitelů a zastupitelek na tom byl v minulém období nejlépe Plzeňský kraj, kde bylo ze 45 členů zastupitelstva 13 žen (29%). Dále Liberecký kraj s 9 ženami ze 45 zastupitelů a Moravskoslezský kraj se 13 ženami z 65 zastupitelů, což v obou případech znamenalo 20 % podíl žen. Naopak nejmenší podíl žen byl ve Zlínském kraji, kde ze 45 zastupitelů byly pouze 3 ženy, a v Jihočeském kraji (4 ženy mezi 55 zastupiteli).³ Představíme-li si zasedání některého z těchto krajských zastupitelstev, kde bylo např. v Jihočeském kraji přítomno 51 mužů a mezi nimi se ztrácely 4 ženy, ať již jakkoli aktivní, pak je sledovaná disproporce zřetelnější.

Zastoupení žen v krajských radách bylo rovněž nízké. Největší podíl žen byl v Libereckém kraji a kraji Vysočina – 2 ženy z 9 radních. Ve čtyřech krajích naopak nezasedla v radě ani jedna žena (Jihomoravský, Královéhradecký, Středočeský a Olomoucký kraj). Zdárně, že nepřítomnost žen v krajské radě znamená znemožnění působení ženy jako náměstkyně hejtmana.⁴

Z hlediska podílu žen na vyšších mocenských funkcích v podobě náměstkyně hejtmana byla nejlepší situace v Libereckém kraji, kde ženy tvořily polovinu ze 4 náměstků. Dále v kraji Moravskoslezském a kraji Vysočina (1 náměstkyně ze 4). V Karlovarském kraji byla jedna žena mezi pěti náměstkyní hejtmana a u všech ostatních byl nejužší poradní sbor hejtmana naplněn pouze muži. Nepřítomnost žen na pozici hejtmana tedy nebyla nijak zvlášť kompenzována přítomností žen v radách či na náměstkovských pozicích.

SITUACE PO NOVÝCH VOLBÁCH

Momentálně jsou k dispozici informace týkající se počtu a poměru kandidátek jednotlivých stran a počtů a poměrů v jednotlivých krajích. Zároveň jsou k dispozici i předpokládaná složení jednotlivých zastupitelstev.⁵ Budeme zde vycházet z údajů čerstvě zveřejněných Českým statistickým úřadem.⁶

Kandidáti

Jak již bylo naznačeno, kandidátní listiny vytváří startovní čáru pro další pozice. Ženy se na nich mohou objevovat nejen proto, že některé mají silnější postavení v rámci své strany. Často jsou totiž na kandidátky umísťovány z prostého důvodu – „dobře to vypadá“. Nemyslíme jen s ohledem na vzhled žen, ale dnes už i s ohledem na skutečnost, že část voličů skutečně zajímá, jestli je na jimi volené kandidátce dostatek žen na volitelných pozicích.

Největší počty žen najdeme spíše na kandidátkách menších či neparlamentních uskupení (nejvíce SOS, Nezávislí, Evropská demokraté).⁷ Parlamentní strany ČSSD, KDU-ČSL a KSČM pomyslně pracují s pětinovou kvótou, tedy u všech najdeme na kandidátkách celkově kolem 20 % žen, bez ohledu na pořadí míst, na nichž se ženy objevují. Méně žen je jen na kandidátkách ODS – 17 %, není to však nijak výrazný rozdíl. Nejvíce žen z hlediska všech platných kandidátek všech politických stran se objevilo na kandidátkách Jihočeského a Olomouckého kraje (téměř 30 %). Nejméně pak v kraji Královéhradeckém a Vysočině (kolem 20 %).

Zvolení zastupitelé a zastupitelky

Vzhledem k výsledku voleb, podle něž je jasným vítězem ODS, následovaná KSČM, lze také rozumět výsledným počtům žen v krajských zastupitelstvech za jednotlivé strany. V krajských zastupitelstvech zasedne v nejbližší době z ODS celkem 16 % žen a z KSČM 17 % žen. Za KDU-ČSL a ČSSD 12 %.⁸ Vyšší počet žen za ODS při jejich nižším počtu na kandidátkách této strany lze vysvětlit celkově výraznou početní převahou kandidátů této strany, kteří uspěli. Do zastupitelstev se tedy ve velké části krajů dostali i ti, kteří byli na místech s menší pravděpodobností zvolení, často obsazovaných ženami.

Z hlediska zastoupení žen v jednotlivých krajských zastupitelstvech je situace mezi kraji poměrně vyrovnaná, až na některé výjimky. Průměrný počet žen v krajských zastupitelstvech je 15 % (pouze o 1 % vyšší než v minulém volebním období). Nad touto hranicí je s 20 % Plzeňský kraj, s 18 % Jihočeský a Jihomoravský a se 17% Liberecký kraj. Naopak výrazněji pod průměrem se nachází Pardubický kraj s 9 % žen, respektive 4 ženami mezi 45 zastupiteli!

Ve srovnání s předchozím volebním obdobím došlo k výrazné změně především v Jihočeském kraji, kde mezi 55 zastupiteli namísto původních 4 zastupitelek zasedne v novém volebním období 10 žen. K výraznějšímu zvýšení počtu žen došlo i v Jihomoravském kraji (o 6 %), kde bylo nově zvoleno 12 žen namísto původních 8. Naopak k výraznějšímu poklesu počtu žen došlo v Plzeňském kraji, z původního vysokého počtu 13 zastupitelek je v novém 45ti členném zastupitelstvu jen 9. Může se zdát, že není třeba dělat takové závěry, když se jedná o pokles o „pouhé 4 ženy“. Při těchto nízkých počtech to však např. u Plzeňského kraje znamená pokles účasti žen na celkovém počtu zastupitelů o 9 %. U Jihočeského kraje se naopak jedná o dvaapůlkrát větší počet žen na celkovém počtu zastupitelů oproti předchozímu volebnímu období, to znamená zvýšení podílu žen o 11 %.

Jenom žádnou hejtmanku!

Pozastavme se ještě u nevyšší krajské pozice, a sice hejtmanské funkce. V předchozím volebním období byla výrazně vnímána skutečnost, že na žádné z vůdčích pozic se v jednotlivých krajích neobjevila žena. Za uplynulých 4 roky jsme si mohli vyvzknout na to, že hejtman je prostě muž. Představa či očekávání, že by se tato skutečnost mohla po nových volbách změnit, že by snad některá lépe situovaná strana uhodila na ženskou notu a do voleb šla a ve volbách zvítězila se ženou jako kandidátkou na hejtmanský post, se rozhodně nenaplnily. Momentální situace nasvědčuje tomu, že v nových hejtmanských pozicích vystřídají muže jiní muži.

K dispozici jsou zatím, co se týče budoucích hejtmánů, pouze informace z tisku, který nad výsledkem spekuluje na základě původních deklarací jednotlivých stran o jejich kandidátech na hejtmanskou pozici a zároveň dominantním volebním výsledku či možných koalicích jednotlivých stran. Pouze ve dvou krajích se ještě vedou politická jednání, v ostatních jsou již známa konkrétní jména.⁹ Výsledkem je opět plně mužské osazení hejtmanských funkcí v celé České republice. Jakoby si dominantní politické strany řekly, že žena na danou pozici skutečně nepatří. Nebo politici čekají, že žena obsadí hejtmanskou pozici v některém jiném kraji než právě v tom jejich, aby byla společenská „kvóta“ naplněna, ale nemuseli ji plnit právě oni. To se pak ale špatně domluvili.

Můžeme doufat, že ženy v novém volebním období více upozorní na svou pokračující marginalizaci v regionální politické sféře, že se budou více prosazovat a profilovat v každodenní politice regionů. Můžeme také jen doufat, že uvažování českého voliče se postupně změní a přiměje jednotlivé politické strany k jiné spolupráci se ženami při sestavování kandidátek do voleb, nejen krajských.

*Lenka Václavíková Helšusová
autorka vyučuje na Technické univerzitě v Liberci*

Poznámky:

- 1 Václavíková Helšusová, L., Osobní zkušenosti žen v regionální politice. In: Rakušanová, P., Analýza nízkého počtu žen v politických rozhodovacích funkcích, SÚ AV ČR, 2004, s. 34.
- 2 Voliči mají preferencemi možnost některá pořadí ovlivnit, nicméně nijak výrazně.
- 3 Viz Enlargement, Gender and Governance: The Civic and Political Participation and Representation of Women in EU Candidate Countries, Working Package 4, SÚ AV ČR, 2003 a Rakušanová, P., Analýza nízkého počtu žen v politických rozhodovacích funkcích, SÚ AV ČR, 2004.
- 4 Všichni náměstci ve všech krajích jsou členy rady kraje.
- 5 Lze předpokládat, že ještě může dojít k některým změnám, např. kvůli odstoupení některých kandidátů a nastoupení jiných na jejich místo.
- 6 www.volby.cz
- 7 Vybíráme pouze ze stran, které ve volbách získaly alespoň v některých krajích mandáty.
- 8 Více mají některé malé politické strany – např. SOS v Libereckém kraji, kde se jedná o 29 % žen, což jsou nicméně 2 ženy ze 7 zastupitelů.
- 9 Hejtmani musí být zvoleni novým zastupitelstvem, nicméně lze předpokládat, že většinové koalice si své dopředu domluvené kandidáty schválí. Viz např. Lidové noviny, 9. 11. 2004, s. 3.

KOMENTÁŘE, WORKSHOP

REFLEXE VÝZNAMNÝCH UDÁLOSTÍ POLITIKY ROVNÝCH PŘÍLEŽITOSTÍ MUŽŮ A ŽEN V PERIODICKÉM TISKU

Tento článek vznikl na základě monitoringu periodického tisku, konkrétně tří českých deníků: Právo, Lidové noviny a Mladá fronta Dnes.¹ Byla určena data událostí souvisejících s tématem „ženy“ v letech 1996, tj. začátek představního období, až 2004, které se vztahovaly ke vstupu České republiky do Evropské unie. Při výběru článků z tisku jsem se zaměřila na sedmidenní období (dva dny před vybranou událostí a čtyři dny poté).

Z vybraných událostí jsem nakonec analyzovala tři (více však než o speciální mediální analýzu² se jedná o popis témat): první významné datum, které se vztahuje k „ženským“ tématům a gender problematice, je 8. březen, Mezinárodní den žen. Za druhé jsem vybrala událost schvalování dokumentu „Priority a postupy vlády při prosazování rovnosti mužů a žen“, v této souvislosti jsem analyzovala články od roku 1998 do roku 2004. Třetí událostí datovanou k 10. říjnu 2001 bylo založení (schválené vládou) Rady vlády pro rovné příležitosti žen a mužů. Poslední dvě události, na které se zaměřím v tomto článku, se zejména vztahují k tématu EU, vzhledem k tomu, že jak vládní dokumenty, tak Rada vlády pro rovné příležitosti byly součástí procesu přibližování legislativy a státních institucí požadavků EU.

VLÁDA SCHVÁLILA ZALOŽENÍ RADY VLÁDY PRO ROVNÉ PŘÍLEŽITOSTI ŽEN A MUŽŮ, 10. ŘÍJEN 2001

Lidové noviny (LN) tomuto tématu věnovaly dva články, stejně jako Mladá fronta Dnes (MfD), v deníku Právo se nevyskytl jediný článek informující o této události. Jedna zpráva v MfD sděluje, že „*Ministr práce a sociálních věcí Vladimír Špidla včera prosadil ve vládě zřízení Rady pro rovné příležitosti žen a mužů. ... Špidla prosadil i přes nechuť svých kolegů. ... argumentoval tím, že zřízení rady, ...by mělo být i jistým signálem pro Evropskou unii*“¹, cituje autor článku V. Špidlu (MfD, 11. 10. 2001). Článek dále obsahuje důležité informace o Radě vlády, například to, kolik bude mít členů, jaký je její úkol, ale také kolik bude „stát peněz“, jak budou placeni členové Rady. Citován je tiskový mluvčí Úřadu vlády: „*Ženy nejsou sice v Česku diskriminovány a priori, přesto však zde existovaly a stále ještě existují diskriminační tendence vyplývající z kulturní tradice. A to má rada řešit.*“ (MfD, 11. 10. 2001). Nakonec je podán výčet některých neziskových organizací, které především „volaly“ po vytvoření Rady vlády. Den poté vyšel ve stejném deníku komentář reagující na založení Rady vlády pro rovné příležitosti. Autor kriticky hodnotí politiku vládnoucí sociální demokracie a její „oblubu“ v zakládání různých rad, komisí a orgánů a myslí si, že základem sociálnědemokratického myšlení je to, že „*stát je tu od toho, aby za vás (za nás) řešil všechny problémy a obtíže, která nás (vás) mohou postihnout.*“ (MfD, 12. 10. 2001). V tomto komentáři je vyjádřen skeptický postoj ke snaze politiků řešit společenské problémy tím, že se založí nová rada, která navíc bude ke své činnosti potřebovat dost peněz ze státního rozpočtu, ale fakticky nic nevyřeší a nic nezmění. „*Rada pro boj s diskriminací žen nás nepřijde draho, sotva milion ročně. ... Vláda možná věří, že jde o kýžené 'přibližování k lidu'. Ve skutečnosti však jen expanduje do oblastí, kde není ničemu prospěšná. Krom vlastní pýchy: všemu rozumím, vše řeším. Mám na to radu s komisí.*“ (MfD, 12. 10. 2001). Článek, který by vyzdvihoval pozitivní úlohu nově schválené Rady vlády pro rovné příležitosti mužů a žen, se neobjevil.

Ve zprávě v LN „Vladimír Špidla stupňuje boj o přízeň žen“ (LN, 11. 10. 2001), která obsahovala informace o sledované události, je především zdůrazněna role ministra práce a sociálních věcí V. Špidly, pod jehož vedením ministerstvo iniciovalo a provedlo řadu zákonných opatření a změn „*ve vztahu k ženám a rovnoprávnosti*“, které jsou na konci článku vyjmenovány (např. změna zákoníku práce – řeší problém diskriminace v pracovněprávních vztazích a problém sexuálního obtěžování na pracovišti, sjednocení mezd, zavedení pozitivní diskriminace ve státní správě a další). Na vybranou anketní otázku v LN „*Co si slibujete od nově vytvořené Rady pro rovné příležitosti mužů a žen?*“ zveřejnily LN dvě odpovědi od čtenářek, ve kterých byla vyjádřena nedůvěra k činnosti vlády, citují obě dvě: „*Další vyhozené peníze, další úředníci, opět žádné přímé pravomoci ...*“, „*Úspěšné a zcela nesmyslné plýtvání penězi státu.*“ (LN, 12. 10. 2001)

Zdá se, že vybraný periodický tisk si této významné události z oblasti rovných příležitostí příliš nepovšimnul, věnoval ji velmi málo prostoru, a pokud ano, sdělení vyzněla spíše v negativním smyslu. Bohužel se neobjevil komentář, který by vyrovnával kritické názory na založení Rady vlády, a také v samotných článcích se neobjevilo příliš mnoho podstatných informací o významu a úloze Rady vlády pro rovné příležitosti žen a mužů.

VLÁDA PRAVIDELNĚ SCHVALUJE DOKUMENT „PRIORITY A POSTUPY VLÁDY PŘI PROSAZOVÁNÍ ROVNOSTI MUŽŮ A ŽEN“, 1998 – 2004

Zobrazování této události v periodickém tisku se mohlo opakovat každoročně a mohli jsme sledovat určitý vývoj, avšak při monitoringu tisku bylo zjištěno, že se touto problematikou příliš nezabývá. V prvních letech sledovaného období jsem nenarazila na jediný článek, který by sděloval, že vláda schválila zprávu - dokument „Priority a postupy vlády při prosazování rovnosti mužů a žen“.

Tab. č. 1. Počet článků v periodickém tisku o dokumentu „Priority a postupy při prosazování rovnosti mužů a žen“

	Mladá fronta Dnes	Právo	Lidové noviny
8. 4. 1998	0	0	0
10. 5. 1999	0	0	0
7. 6. 2000	0	0	0
9. 5. 2001	0	(6)*	3
15. 5. 2002	0	1	0
7. 5. 2003	2	0	1
12. 5. 2004	2	1	1

* Pozn.: Počet článků, které se vztahují k problematice, ale není v nich přímo uvedena sledovaná událost (tzn. fakt, že vláda schválila dokument „Priority a postupy vlády...“)

První články jsou z roku 2001. Deník Právo si v tomto roce 11. května (datum schválení byl 9. 5.) zvolil jako „Téma dne“ téma „*pozitivní diskriminace*“ a ačkoliv nikde není přímo řečeno, že se projednával a byl schválen zmíněný dokument, je patrné, že články s touto problematikou souvisí. Jeden text obsahuje informace o snaze ministra práce a sociálních věcí Vladimíra Špidly prosadit více žen do vedoucích funkcí ve státní správě, o „*násilném protlačování žen do funkcí*“ (Právo, 11. 5. 2001), další obsahuje výsledky výzkumu veřejného mínění na téma nerovnosti a diskriminace žen na trhu práce, další se zmiňuje o problematice „*sklepněného stropu*“, jiný obsahuje odpovědi na anketní otázku „*Byli byste pro zavedení pozitivní diskriminace žen?*“ a objevil se také článek, který vyjmenovává návrhy vlády v oblasti rovných příležitostí pro ženy a muže. Stejně tak Lidové noviny se zabývají problematikou pozitivní diskriminace žen, kterou navrhuje V. Špidla, v článku „*Špidla chce více žen do vedoucích funkcí*“ (LN, 10. 5. 2001). Členka ženské nadace Gender Studies M. Marksová-Tominová přispěla do novin článkem „*Pozitivní diskriminace žen je jen první krok*“ (LN, 11. 5. 2001), který začíná uvedením faktu, že „*Vláda tento týden schválila již čtvrtou verzi dokumentu Priority a postupy vlády při prosazování rovnosti mužů a žen*“, a pokračuje: „*Jde o jediný oficiální dokument, v němž se naši politici touto problematikou zabývají a díky za něj.*“ Za problematiku však autorka považuje skutečnost, že jednotlivá ministerstva nejsou schopna zadané „*úkoly*“ plnit a že prozatím mají úředníci nedostatečné vzdělání v oblasti rovných příležitostí apod. Svůj názor na pozitivní diskriminaci, kvóty pro vedoucí funkce ve státní správě nebo na otázku rovných příležitostí žen k ekonomické aktivitě sděluje P. Šustrová v jiném článku „*Budou ženy rovny mužům?*“ (LN, 12. 5. 2001)

„*Ženy stále za muži*“ je název článku z roku 2002 sdělující: ze zprávy o plnění vládního programu při prosazování rovnosti mužů a žen vyplývá, že ženy v naší společnosti stále nemají rovné postavení s muži, ačkoli „*posílily právní předpoklady k rovnosti pohlaví.*“ Zpráva (tj. dokument „Priority a postupy vlády...“) uvádí, jak se píše v článku, jako hlavní překážku v prosazování rovnosti mužů a žen „*postoj veřejnosti, která o tuto problematiku nemá dostatečný zájem.*“ (Právo, 16. 5. 2002). Témata, kterými se vláda zabývala, byla například: nižší příjmy žen oproti mužům, nedostatečné zastoupení žen v rozhodovacích funkcích, násilí na ženách. Článek se také zmiňuje o skutečnosti, že se dosud žádná žena nedomáhala svých práv soudní cestou, „*Situaci by mělo zlepšit především vzdělávání, osvěta a veřejná diskuse.*“ (Právo, 16. 5. 2002).

Podobný obsah má sdělení z roku 2003 v Lidových novinách („*Rovnost pohlaví v praxi neexistuje, přiznal kabinet*“), ve kterém nalezneme některé ze závěrů zprávy o plnění priorit a postupů vlády při prosazování rovnosti mužů a žen za rok 2002: „*Český právní systém sice zajišťuje rovnoprávnost mužů a žen, v praxi tomu tak ale není.*“ (LN, 9. 5. 2003), dále si můžeme přečíst několik údajů (čísel) ukazujících zvyšování rozdílů v platech mezi ženami a muži nebo procentní poměr zaměstnanosti mužů a žen v určitém věku. Dozvídáme se také, že podle premiéra Špidly je nadále nutné zlepšovat institucionální mechanismus v oblasti rovnoprávnosti žen a mužů „*a posilovat povědomí veřejnost*“ (LN, 9. 5. 2003). Také Mladá fronta Dnes přináší

článek o této události („Ženy berou o čtvrtinu méně než muži“, 9. 5. 2003), který navíc obsahuje příklady různých problémů žen „ze života“: ženy na trhu práce, například po mateřské dovolené, ženy s malými dětmi na vesnici, diskriminace v zaměstnání (dokonce i ve státních úřadech) atd. Pro názornost je uvedeno, jak by mohly v praxi fungovat vládní návrhy týkající se tzv. pozitivní diskriminace. V článku se též upozorňuje na problematický přístup žen, které se diskriminaci v zaměstnání nebrání (formou stížností nebo dokonce soudní cestou). Konečně i zde je uvedeno několik čísel, které ukazují na nerovnost v platech u žen a mužů v časovém srovnání. Jiný článek („Učebnice se musí přepsat, mámy povýší na úroveň otců“) je pak tematicky zaměřen na oblast školství, konkrétně na obsah učebnic pro žáky, které potvrzují genderové stereotypy. Vláda nařídila ministerstvu školství, aby zkontrolovalo obsahy učebnic, které by měly být případně přepsány tak, aby v nich ženy měly rovné postavení s muži, navíc, aby byly napsány způsobem, který by vyhovoval žákům obojího pohlaví. Toto téma je uvedeno v souvislosti s nerovností na trhu práce (MfD, 9. 5. 2003). V Právu si můžeme přečíst rozhovor s předsedkyní Rady vlády pro rovné příležitosti Annou Čurdovou, nikoliv v návaznosti na sledovanou událost. Rozhovor se týká řady významných otázek souvisejících nejen s Radou vlády pro rovné příležitosti, mimo jiné jsou v něm také zmíněny priority vlády v oblasti rovných příležitostí, které se však podle Anny Čurdové „zatím nedostaly do širokého povědomí. ... je to tím, že prozatím není společenská objednávka.“ (Právo, 12. 5. 2003).

Z článku v deníku Právo s názvem „Na pracovištích v Česku panuje diskriminace“, se dozvídáme o stínové zprávě o rovnosti žen a mužů v Česku. Podle této zprávy by vláda měla vytvořit zvláštní ministerstvo pro rovnost mužů a žen. Dále je uvedena poznámka o vládní zprávě o rovných příležitostech a ministru práce a sociálních věcí s komentářem: „není to jen v zákonech, ale je třeba měnit přístup společnosti, a to není snadné ani rychlé“ (Právo, 13. 5. 2004). Je zde také srovnání s Evropskou unií (problém nerovnosti platů žen a mužů) a zmínka o tzv. genderovém rozpočtování, které připravuje ministerstvo financí, což je opět dáno do souvislosti s EU, ve které se tento koncept již prosazuje. Výsledky projednávání vlády uvádí také článek v MfD, kde se vedle informace o tzv. „genderovém rozpočtování“ můžeme dozvědět i to, že vláda chce uzakonit stejný věk odchodu do důchodu pro obě pohlaví, že ženy mají stále nižší platy než muži a „navíc se nedokážou prosadit do vedoucích funkcí“ MfD, 12. 5. 2004). a konečně Lidové noviny v roce 2004 uveřejnily článek „Kontrola rovnosti pohlaví je jak z Orwella“, který popisuje, jakým způsobem chce tím stínové zprávy o rovnosti mezi pohlavími v Česku kontrolovat rovnost pohlaví: „Dvojčlenná úderka z ministerstva pro rovnost mužů a žen se bude neslyšně zjevovat na chodbách úřadů, nakukovat do kanceláří a plížit se nákupními centry. Večer pak může popřípadě šmírovat u rodinných domků tam všude ... by ve styku s muži mohla utrpět ženina důstojnost.“ (LN, 13. 5. 2004)

Pokud bychom chtěli zhodnotit, jakým způsobem vybraný periodický tisk informuje o činnosti vlády, která pravidelně schvaluje dokument o rovných příležitostech žen a mužů, můžeme konstatovat, že se této problematice věnuje velice málo, zvláště v prvních letech byla naprosto opominuta. Zdá se, že tisk zpravuje o základních otázkách vztahujících se k dokumentu. Některé články se dokonce více věnují konkrétním problémům (např. rovné příležitosti ve školství, na trhu práce atd.). Podstatné informace a fakta o situaci v naší společnosti v oblasti rovných příležitostí žen a mužů a nerovném postavení žen se také touto cestou dostávají k široké veřejnosti. Dozvídáme se, jaká nová legislativní opatření vláda plánuje zavést, víme o institucích, které řeší problém rovnosti žen a mužů. Nicméně, jak také zaznívá ve zprávách vlády (viz výše), veřejná diskuse a vzdělání nebo dokonce alespoň určité povědomí o této problematice v naší společnosti stále chybí, k čemuž by média mohla přispět tím, že by jí věnovala větší prostor.

Hana Víznerová

Poznámky:

1 V rámci projektu „Constructing Supranational Political Spaces: The European Union, Western Enlargement, and Women's Agency“, reg. č. BCS-0137954, financné podpořeno National Science Foundation.

2 Například: obsahová analýza, textová analýza, strukturální analýza.

VÝZKUM AKTUÁLNÍCH GENDEROVÝCH OTÁZEK A POLITIKA ROVNÝCH PŘÍLEŽITOSTÍ

Přípravě posledního čísla bulletinu „Gender, rovné příležitosti, výzkum“ předchází závěrečný workshop „Možnosti a otázky aplikace sociologického výzkumu do praxe a politiky rovných příležitostí mužů a žen“, který bude hodnotit pětileté úsilí týmu „Gender v sociologii“ v jeho záměru zkoumat různé okruhy otázek a problémů v oblasti politiky rovných příležitostí mužů a žen. Workshop je připravován tak, aby byl dán prostor jak zajímavým poznatkům z výzkumů tohoto období, tak přístupům, názorům a potřebám, které má soudobá společenská praxe, konkrétně pak její aktéři a nositelé, zde pak zejména ti, kteří jsou na úrovni státní správy odpovědní za prosazování politiky rovných příležitostí.

Tým v rámci projektu „Aktuální otázky formování politiky rovných příležitostí mužů a žen v souvislosti s připraveností české republiky na vstup do Evropské unie“ cíleně zpřístupňoval výsledky výzkumu různým skupinám uživatelů a zájemců a přispíval k rozvinutí společenské debaty o tématech souvisejících s rozdíly, nerovnostmi či diskriminací žen. Smyslem projektu bylo přinést relevantní sociologickou analýzu, intervenovat do problematiky rovných příležitostí, ověřovat „převodní mechanismy“ mezi výzkumem a praxí. Konceptuální rámec projektu byl vymezen teoreticky i metodologicky na úrovni soudobých genderových a feministických studií, ale soudobá vládní rozhodnutí, opatření či probíhající mediální diskuse mají vlastní rámce, záměry a často i jazyk. Formování oblasti vědní politiky, kterou často nepřesně nazýváme aplikovaným výzkumem (většinou totiž nic neaplikujeme), má svá úskalí a rizika, která jsou specifická pro sociální a humanitní vědy. Oblast sociologických výzkumů genderové problematiky nevymíjaje. K vyhodnocení sociologické intervence a ke kritickému posouzení výsledků projektu přispějí také poznatky, které se vztahují k vlastnímu procesu transferu výzkumných dat a analýz. Chci zde poukázat na ty, které souvisejí bezprostředně se soudobou vědeckou praxí a konceptem vědní disciplíny v akademické sféře.

Předpokladem je, že přenos výsledků do praxe je samozřejmou a radostnou činností. Vychází se z toho, že obě strany, jak věda, tak praxe, jsou si vědomy svého poslání, a tak věda připravuje a praxe užívá. Samozřejmě není v tomto procesu nic. Věda brzy přijde na to, že nepřispívá nepřináší problémy, kdežto opak celou řadu. Například státi a články v aplikované vědě nemají odraz v ISCI, projekt je zpočybňován jako sekundární, rozuměj méně vědecký a náročný, na půdě vědy tolerovaný, ale přehlížený. Spolupráce se státní správou může být chápána jako účelová, zjednodušená cesta k prosazení výsledků výzkumu – což po roce 1989 opravdu není ve vědě populární. Na straně praxe pak věda zjistí, že uživatelé jsou přinejmenším různí. Ve většině případů se rozdíly prokáží právě v kruciólním bodu, což je různý stupeň znalosti zkoumané problematiky. V přenosu poznatků a argumentace pak tento stav ztěžuje komunikaci obou sfér a také efektivitu dopadu výsledků. Charakteristiku dokresluje skutečnost, že se jedná o ženská témata, která jsou stále některými strukturami vědy či uživatelů vnímána jako nadbytečná nebo dokonce „feministická“. Také program podpory cíleného výzkumu a vývoje (takto je sřešní podpora totiž konstruována) určuje zásadní pravidla aplikací a přínosů věd praxi s ohledem na technické a přírodní vědy a společenské aplikace opomíjí.

Tento nástin otázek, se kterými se potýkáme, není pochopitelně vyčerpávající, mnohé další, často subtilnější a skryté provázejí podobné projekty velmi intenzivně. Přesto, že úkolů a zadání, se kterými současný výzkum a věda pracují, je mnoho a přístupy k tématům, jejich výběr, vědecké výsledky jsou v akademické sféře ve velice náročných procesech pravidelně evaluovány, nelze opomíjet úkol přispívat společenské praxi. Mám za to, že k vědě bytostně patří i potřeba přinášet užitek společnosti, která její činnost podporuje. Na tom nic nemění skutečnost, že v případě genderových poznatků to

znamená většinou přímou konfrontaci s politikami, vládními koncepty a mechanismy, které vládní záměry ustanovují. A vlastní proces je složitý a výsledky obtížně spočitatelné. Ale i to patří k vědecké práci – protože tam, kde nejsou nastaveny parametry a měřítka je na výzkumu, aby je přinesl a ustavil. Má k tomu oporu v teorii i metodologii a nezbytné instrumenty. V případě genderového výzkumu to znamená stále pokračovat v úsilí pomoci těm, kteří brání nebo nerozumí gender diskurzu. Jen odstranění bariér a porozumění otázkám, které souvisejí s genderovou organizací společnosti, může přinést posun i ve sféře společenské praxe. Cílem je participace různých společenských uskupení a aktérů na změně genderových vztahů ve společenských a politických souvislostech. Česká společnost stále obtížně a špatně reflektuje genderové rozdíly a souvislosti. Lze proto stále zkoumat, co vše je potřeba pro zviditelňování a společenskou i vědeckou reflexi genderových asymetrií efektivně udělat.

Marie Čermáková

VNÍMÁNÍ GENDEROVÝCH NEROVNOSTÍ NA TRHU PRÁCE ČESKOU POPULACÍ

ZMĚNY V PRŮBĚHU OBDOBÍ TRANSFORMACE SPOLEČNOSTI

Průzkum veřejného mínění o postavení žen na trhu práce byl proveden ve spolupráci dvou oddělení Sociologického ústavu AV ČR – oddělení Gender & sociologie a Centra pro výzkum veřejného mínění jako zakázka Ministerstva práce a sociálních věcí ČR v dubnu roku 2003. Šlo o reprezentativní výzkum populace České republiky starší 15 let. Výzkum byl proveden kvótním výběrem vzorku 1067 respondentů (521 mužů, 546 žen) na základě proporcionálního zastoupení kvótních znaků v populaci ČR.

Výzkum se zaměřil jednak na názory populace o postavení žen na trhu práce a srovnání s muži v různých aspektech pracovního i rodinného života. Šlo o identifikaci oblastí genderových nerovností a diskriminace na trhu práce a převládajících zdůvodnění těchto nerovností v populaci. Druhou oblastí, které výzkum blíže postihl, jsou možnosti kombinace pracovního a rodinného života a strategie, které ženy a muži využívají jak na trhu práce, tak i v rodině, aby harmonie mezi těmito sférami dosáhli.

V tomto příspěvku se zaměřím na to, jak česká společnost vnímá rozsah nerovností v postavení žen a mužů na trhu práce a jak se v tomto názoru liší muži a ženy. Zároveň tyto názory srovnám v čase s daty z výzkumu, který proběhl v roce 1995.

OSOBNÍ ZKUŠENOST SE ZNEVÝHODNĚNÍM V PRÁCI

V roce 2003 jsme ve Výzkumu veřejného mínění o postavení žen na trhu práce dospěli k překvapivému výsledku: 33 % mužů a 40 % žen má pocit, že někdy byli v práci oproti ostatním znevýhodněni (viz tabulku 1.). I když poměrně velký podíl žen i mužů uvádí, že se na vlastní kůži někdy se znevýhodněním v práci setkali, připisují tomuto znevýhodnění zcela odlišné důvody.

Tabulka 1. Odpověď na otázku: Máte pocit, že jste někdy byl(a) v práci oproti ostatním znevýhodněn/a?

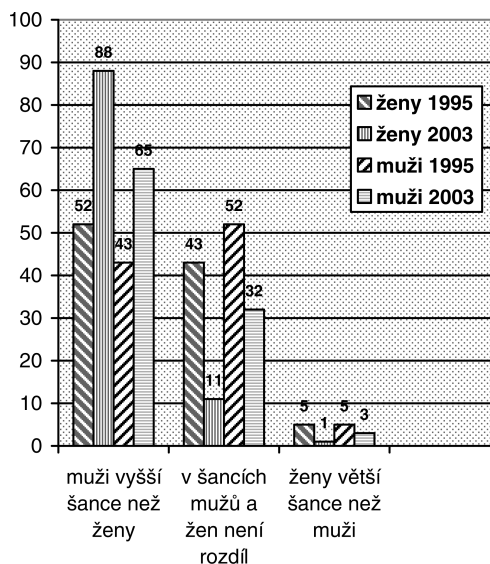
	Ano	Ne
Muž	32,6	67,4
Žena	39,7	60,3

U žen hrálo jednoznačně hlavní roli pohlaví a to u 54 % žen (jen u 10 % mužů), následuje věk u 45 % žen a vzdělání u 38 % žen. U mužů jsou třemi nejčastějšími důvody znevýhodnění: věk (51 %), vzdělání (40 %) a zdravotní stav (23 %). Pohlaví jako důvod znevýhodnění, které muži osobně zažili, je pro ně až na posledním místě spolu se znevýhodněním z důvodu rasy a národnosti.

VNÍMÁNÍ GENDEROVÝCH NEROVNOSTÍ A JEHO ZMĚNA V PRŮBĚHU POSLEDNÍ DEKÁDY

Většina české populace (77 % celkem resp. 88 % žen a 65 % mužů) si myslí, že při srovnání postavení mužů a žen na trhu práce je jasné, že ženy obecně nebo některé skupiny žen jsou znevýhodněny (viz graf 1.). **Horší pozici žen si nejlépe uvědomují ženy samotné.** 36 % žen oproti pouze 14 % mužům si myslí, že ženy jsou na trhu práce jednoznačně znevýhodněny. Polovina ženské, ale i mužské populace si myslí, že znevýhodněny jsou v práci některé skupiny žen. Pouze desetina žen (11 %), ale celá třetina mužů (32 %) si myslí, že v postavení mužů a žen není podstatný rozdíl. O tom, že v práci jsou znevýhodněny některé skupiny mužů, je přesvědčeno pouze 1 % žen a 3 % mužů.

Naproti tomu podíváme-li se na odpovědi na tuto otázku, která byla reprezentativnímu vzorku populace položena v roce 1995¹, zjistíme, že před 8 lety byly názory mužů a žen na tuto problematiku výrazně odlišné od současnosti. Podle názoru 52 % žen a 43 % mužů měli muži v roce 1995 větší šance dosáhnout úspěchu než ženy podobných kvalit. Ve stejném roce bylo o rovných šancích mužů a žen v zaměstnání přesvědčeno zhruba 52 % mužů a 43 % žen. Jak ilustruje graf 2., **mezi muži i ženami výrazně vzrostla míra percepce genderových nerovností na trhu práce v období mezi lety 1995 – 2003.** U žen došlo dokonce k 36 % nárůstu souhlasu s názorem, že ženy (buď jednoznačně všechny ženy nebo některé skupiny žen) jsou v práci oproti mužům znevýhodněny, u mužů je nárůst souhlasu s tímto názorem ve stejném období 22 % (viz graf 1.).

VZROSTLO DISKRIMINAČNÍ CHOVÁNÍ V ZAMĚSTNÁNÍ NEBO POPULACE DISKRIMINACI JEN VÍCE VNÍMÁ?

Co způsobilo tak vysoký nárůst v souhlasu s názorem, že existuje znevýhodnění žen v zaměstnání v průběhu posledních 8 let a zároveň pokles souhlasu s hodnocením šancí mužů a žen v práci jako vyrovnaných u žen dokonce o 32 % a u mužů o 20 %? Možná jsou dvě vysvětlení: buď došlo ke skutečnému nárůstu diskriminačního chování v práci vůči ženám, a to i přes to, že v posledních pěti letech došlo k zavedení významných legislativních opatření proti diskriminaci mimo jiné také na základě pohlaví (zejména novely zákoníku práce a zákona o zaměstnanosti, vznik institucí na podporu genderové rovnosti), nebo je nárůst souhlasu s existencí genderových

nerovností odrazem zvýšené pozornosti jednak díky těmto legislativním změnám a jednak díky s tím související diskusi o těchto problémech ve společnosti. Jelikož došlo ke změně v desítkách procent, nemůžeme vyloučit ani jedno možné vysvětlení a zřejmě půjde ve skutečnosti o jejich kombinaci. Nemůžeme vyloučit, že skutečně došlo k nárůstu nerovností v neprospěch žen v práci, ani to, že zároveň významný vliv na tyto změny má zvýšená senzitivita české populace k nerovnému zacházení. Zejména vážné je třeba brát alarmující podíl žen (88 %), ale i mužů (65 %), kteří jsou si v současnosti vědomi toho, že ženy nemají s muži srovnatelné šance. Sociologové v zemích, kde jsou již dlouhodobě zavedena antidiskriminační opatření, upozorňují na fakt, že tato opatření zdaleka nestačí a nijak výrazně míru znevýhodnění v praxi nesnižují. Zdá se, že i česká společnost bude muset reagovat na nutnost vytvářet jiné nebo podpůrné mechanismy, které by postavení žen na trhu práce zlepšily.

Alena Křížková

Poznámky:

¹ Data z roku 1995 jsou z výzkumu „Muži a ženy na trhu práce 1995 – sociologické šetření pracovních vztahů a postojů mužů a žen“ (495 mužů a 492 žen) realizované Sociologickým ústavem AV ČR za podpory Grantové agentury ČR.

NABÍDKA A POPTÁVKA PO FAMILY-FRIENDLY FORMÁCH PRÁCE¹

V českých podmínkách je harmonie mezi pracovním a osobním životem dosahována podle názorů české populace nejčastěji aktivací vlastních sil mužů a žen v rodině. V období péče o nezletilé děti však aktivují české rodiny ve větším rozsahu než v jiných fázích rodinného cyklu také další zdroje podpory. Ty hledají jednak v rámci širších rodinných sítí, jednak ve sféře služeb pro rodinu, a v neposlední řadě také ve vyjednávání family-friendly podmínek na pracovišti (NS 2003).

O tom, co lze rozumět pod pojmem family-friendly formy práce, jsme již psali na stránkách tohoto bulletinu vícekrát. Nyní se zaměřím na to, jaká existuje mezi českou populací poptávka po vybraných family-friendly formách práce, a dále na to, jaká je jejich nabídka na českém trhu práce.

V rámci analýzy dat NS 2003 jsem poptávku měřila součtem 1) ekonomicky aktivních respondentů, kteří deklarovali spokojenost se stavem harmonizace práce a rodiny ve svém životě a zároveň využívali sledovanou family-friendly formu práce (viz tabulku 1 - A) a 2) ek. aktivních respondentů, kteří deklarovali se stavem harmonizace práce a rodiny ve svém životě nespokojenost a zároveň se domnívali, že by jim sledovaná alternativní forma práce skloubení práce a rodiny usnadnila (viz tabulku 1 - B). Nabídku sledovaných alternativních forem práce jsem definovala jako celkový počet všech ek. aktivních, kteří uvedli, že je daná forma práce na jejich pracovišti a na obdobné pracovní pozici, kterou zaujímají oni sami, využívána, a to bez ohledu na to, zda ji využíval/a respondent/ka sám/a (viz tabulku 1 - C).

Tabulka 1: Family-friendly formy organizace práce (v absolutních číslech)

	A	B	C	D = C - (A+B)	E
flexibilní pracovní doba	84	163	133	-114	123
práce vykonávaná z domova	47	93	68	-72	78
zkrácený pracovní úvazek	25	69	179	85	150

Zdroj: NS 2003

Pozn: a – Počet EA, kteří jsou se stavem harmonizace P/R ve svém životě spokojeni a kteří dané formy práce využívají a zároveň ji považují za důležitý předpoklad úspěšného sladování P/R ve svém životě; B – Počet EA, kteří jsou se stavem harmonizace P/R ve svém životě nespokojeni a kteří by chtěli danou formu práce využívat, jelikož

ji považují za důležitý předpoklad úspěšného sladování P/R ve svém životě; C – Počet všech EA, kteří uvádějí, že je daná forma práce na jejich pracovišti a na obdobné pracovní pozici, kterou zaujímají oni sami, využívána; D – Rozdíl mezi „poptávkou“ a „nabídkou“ dané formy práce na českém trhu práce; E – Počet všech EA, kteří se domnívají, že je daná forma práce na jejich pracovišti a na obdobné pracovní pozici, kterou zaujímají oni sami, aplikovatelná, i když není v současné době nabízena.

Ze srovnání takto definované nabídky a poptávky po sledovaných family-friendly formách práce vyplynulo, že s výjimkou práce na zkrácený pracovní úvazek, existuje na českém trhu práce vyšší poptávka než nabídka sledovaných forem práce (viz tabulku 1 - D).² Fakt, že u zkráceného pracovního úvazku nebyl sledován převis poptávky, lze vysvětlit tím, že se čeští muži o zkrácené pracovní úvazky nezajímají, a pokud ano, tak především ze zdravotních a nikoliv rodinných důvodů. Většina žen s nezletilými dětmi však považuje zkrácený pracovní úvazek pro ženy s nezletilými dětmi za správné řešení harmonizace práce a rodiny (viz tabulku 2). Vzhledem k nedostatečné nabídce částečných úvazků pro ženy s nezletilými dětmi (které je na rozdíl od mužů poptávají) a vzhledem k tomu, že je práce na částečný úvazek svázána se signifikantním poklesem příjmů zaměstnanec a dalšími omezeními, je však práce na částečný úvazek využívána v ČR zřídka. Pouze 2 % mužů a 9 % žen z celkového počtu zaměstnanců má v ČR zkrácený pracovní poměr (ČSÚ 2004).

Tabulka 2: Názory žen, pečujících o nezletilé děti, na pracovní participaci ženy ve vybraných fázích rodinného cyklu (v %)

	celý úvazek	částečný úvazek	v domácnosti	neví
když je některé z dětí v předškolním věku	12	51	33	4
když nejmladší dítě začne chodit do školy	21	62	12	5

Zdroj: ISSP – Rodina a měnící se gender role 2002 – pouze ženy s nezletilými dětmi. N=260.

Flexibilní pracovní dobu i takovou organizaci práce, při níž lze alespoň část práce vykonávat z domova (například na počítači), využívají podle NS 2003 naopak častěji muži než ženy. Obě formy práce jsou přitom muži i ženami požadovány za účelem harmonizace pracovního a rodinného života ze sledovaných family-friendly forem práce nejčastěji. Muži tedy častěji než ženy zastávají takové pozice na trhu práce, které jim poskytují určitou pracovní nezávislost. Ženy, které nesou většinu péče o děti a domácnost, využívají paradoxně častěji takové formy práce, které nezávislost charakterizovat nelze.

Z výzkumu NS 2003 dále vyplývá, že situaci převisu poptávky po sledovaných family-friendly formách práce nad jejich nabídkou nelze připisovat výlučně charakteru pracovních pozic, jež nejsou s obdobnými úpravami organizace práce slučitelné (viz tabulku 1 – D, E). Převis poptávky po sledovaných family-friendly formách práce lze tak zřejmě vysvětlovat také neochotou zaměstnavatelů family-friendly pracovní místa nabízet, a případně také nedostatečnou účinností způsobů, jimiž zaměstnanci (či jejich zástupci) family-friendly formy práce vyjednávají.

Hana Hašková

Zdroje dat:

ISSP – „Rodina a měnící se gender role“ (2002). Datový soubor je k dispozici v SoU AV ČR. „Trh práce v České republice za roky 1993-2003“. Praha: ČSÚ, 2004. NS (2003). Datový soubor je k dispozici v SoU AV ČR.

Poznámky:

¹ Tento článek čerpá z dat „Průzkumu veřejného mínění o postavení žen na trhu práce“ (NS 2003), který byl realizován v roce 2003 v rámci SoU AV ČR jako zakázka MPSV. Pro dotazníkové šetření byl stanoven kvótní výběr 1067 obyvatel ČR, starších 15 let.
² Omezení této analýzy spočívají především v charakteru použitých dat. Např.: V rámci poptávky sčítáme jednotlivé respondenty – individua, zatímco v rámci nabídky pracujeme s celými organizacemi, z nichž každá zvlášť může poskytovat právě jedno anebo také větší počet family-friendly pracovních míst. Kromě toho je nabídka sledovaných forem práce definována jejich skutečnou aplikací (at respondentem samotným nebo některým z jeho kolegů na obdobné pracovní pozici), zatímco poptávka je definována skrze jejich

aplikaci nebo záměr jejich aplikace respondentem samotným. Také vzhledem k omezenému počtu respondentů šetření je třeba brát uvedené výsledky NS 2003 spíše orientačně.

RODIČOVSKÁ DOVOLENÁ A GENDEROVÁ (NE)ROVNOST V RODINĚ A NA TRHU PRÁCE

INSTITUT RODIČOVSKÉ DOVOLENÉ

Rodičovská dovolená představuje jeden z nástrojů možného zrovnoprávnění mužů a žen v jejich každodenním životě. V tomto institutu je vyjádřen nový společenský, politický a institucionální přístup k genderovým rolím mužů a žen nejen v jejich soukromí, ale i ve sféře placené práce. Přestože poprvé byl legislativně zaveden již před 30 lety ve Švédsku, u nás vstoupil právně v platnost teprve před necelými 4 roky. Co zavedení rodičovské dovolené fakticky znamená?

PEČUJÍCÍ MATKY A PRACUJÍCÍ OTCOVÉ

Až do konce roku 1984 žádný zákon ani jeho novely vážící se k poskytování mateřského příspěvku neumožňovaly, aby muž mohl tento příspěvek pobírat. Nebyl totiž ženou, resp. matkou, a tak nebyl považován za „kompetentního“ rodiče. Všichni rodiče, bez ohledu na konkrétní životní situace a bez ohledu na své individuální schopnosti a předpoklady, se museli vměstnat do normy: ženy do normy „pečující matky“ a muži do normy „živitele“. Změnu přinesla až novela (zákon č. 110/1984 Sb.) doposud platného zákona č. 107/1971Sb., podle níž tento příspěvek mohl být poskytnut i muži, „který celodenně a řádně pečuje aspoň o jedno dítě ve věku dvou let, jde-li o muže svobodného, ovdovělého, rozvedeného nebo z jiných vážných důvodů osamělého a který nežije s družkou.“ (par. 13a, odst. 1) Tak byla, na základě rodinného stavu muže, který však zároveň vypovídal o existenci, resp. neexistenci, případně absenci ženy-matky v rodině, vymezena jedna kategorie oprávněných osob. Do druhé kategorie podle odst. 2 téhož paragrafu byli zahrnuti ženatí muži, pokud pečují „v rodině celodenně a řádně o dítě ve věku do dvou let manžel, protože žena z vážných důvodů nemůže o dítě pečovat...“ Oběma vymezením je společné nejen to, že ošetřují pouze závažné životní situace, ale rovněž pojetí pečujícího rodiče. To je postaveno na implicitním předpokladu, že jediným rodičem schopným pečovat o dítě je žena – ať biologická nebo náhradní matka. Muž se objevuje až jako druhý v pořadí, a to tehdy, vyskytne-li se situace, kdy žena-matka dítěte neexistuje nebo „absentuje“, případně je (z nějakého důvodu) nezpůsobilá se o dítě postarat, „selhává-li“ ve vymezené roli. Otec pečující o nejmenší dítě je zákony pojednán jako anomálie, jako naprostá výjimka, odchylka od normy, která je možná jen za nadefinovaných, striktně daných podmínek. Uvedené zákonné vymezení za socialismu tak ve své podstatě konzervovalo konvenční uspořádání genderových rolí mužů a žen.

RODIČOVSKÝ PŘÍSPĚVEK – ZROVNOPRÁVNĚNÍ RODIČOVSKÝCH ROLÍ

Průlom do výše uvedeného vnímání rodičovských rolí přinesl až zákon o rodičovském příspěvku (č. 382/1990), účinný od 1. října

1990, podle něhož nárok na něj má rodič, „jestliže osobně celodenně a řádně pečuje alespoň o jedno dítě ve věku...“ Nehovoří se již o ženě (matce), ani muži (otci), ale o rodiči. Muž sice začal být právně pojímán jako rovnocenný (rodič), ale pouze ve sféře soukromé, k jeho zrovnoprávnění ve sféře placené práce, resp. zaměstnání stále ještě nedošlo. A tak muž v řádném pracovním poměru nemohl využít zákona o rodičovském příspěvku, aniž by přitom neztratil své zaměstnání. V realitě byl pak muž pečující o malé dítě stále nesamozřejmostí, a tak byl často prezentovaný i v médiích (viz výroky typu: „otců na MD je jako šafránu“, „je to bílá vrána apod.). I když některá média prezentovala tyto tatínky s určitými sympatiemi, samo spojení „tatínek na mateřské dovolené“ působí kontradiktoricky a utužuje dojem, jaké uspořádání je vlastně to „správné“. Explicitně to vyjádřil například titulek: „muž na mateřské je podezřelý“.

RODIČOVSKÁ DOVOLENÁ - ZROVNOPRÁVNĚNÍ VE SFÉŘE PLACENÉ PRÁCE (ZROVNOPRÁVNĚNÍ DEFINITIVNÍ?)

Zavedením rodičovské dovolené novelou do Zákonníku práce se muž a žena zrovnoprávnějí coby rodiče i ve sféře placené práce. Zrovnoprávnějí se však fakticky? Výsledky výzkumu „Podpora využívání rodičovské dovolené muži“ sice indikuje, že populace akceptuje takové uspořádání, kdy „otec je doma s dítětem, zatímco žena pracuje“, a považuje jej za legitimní, pokud k němu dochází z existenčních důvodů (tedy zejména tehdy, když je to pro pár ekonomicky výhodné). Realita pečujících otců, resp. jejich výroky o sobě samých však spíše naznačují, že muži si v dané situaci zachovávají určité „výsady“, dokáží ji využít ve svůj „prospěch“ k demonstraci svého úspěchu, a to nejen v prostoru soukromí, ale někdy i při návratu zpět do sféry placené práce. Jejich dominance v rodině a následně i ve sféře práce tak nemusí být nutně oslabena, včlení-li muži pečovatelsví umně do své maskulinní identity. I když změna v reálném chování těchto mužů je bezesporu důležitá, není důležitější než změna v percepci a hodnocení reality samotnými aktéry, jejich blízkým sociálním okolím, ba společností coby celku o dané skutečnosti. Sama změna v chování je nedostatečná, nevede-li k restrukturalizaci vnímání a „hodnocení“ reality, k jiné než doposud obvyklé bipolární a silně normativní konstrukci genderových rolí a identit.

Zatímco úkolem formálních – právních opatření a úprav je rozšiřování legálního prostoru pro svobodnou volbu, úkolem výzkumu (genderové analýzy) je zejména odhalování přetrvávajících limitů a bariér jakéhokoliv druhu, stejně tak jako identifikace a návrh možných nediskriminačních řešení.

Hana Maříková

Poznámky:

1 Projekt byl realizován jako zakázka MPSV ČR (č. GK MPSV-01-93/03) financovaná ze státního rozpočtu.

GENDER & SOCIOLOGIE SOU AV ČR

adresa: Sociologický ústav AV ČR,

Gender & sociologie,

Jilská 1, Praha 1, 110 00

telefon: +420 2 2222 0924, fax: +420 2 2222 0143

E-mail: genderteam@soc.cas.cz, Internet: www.genderonline.cz

Gender, rovné příležitosti, výzkum - bulletin týmu Gender & sociologie vydává Sociologický ústav Akademie věd České republiky. Čtvrtletník je součástí projektu „Aktuální otázky formování politiky rovných příležitostí mužů a žen v souvislosti s připraveností České republiky na vstup do Evropské unie“ v rámci Programu podpory cíleného výzkumu a vývoje AV ČR (reg. číslo: S7028002). Vychází čtvrtletně a je distribuován zdarma v nákladu 350 ks. Číslo 4/2004 vyšlo v prosinci 2004. Vydání připravily členky týmu: Marie Čermáková, Radka Dudová, Hana Hašková, Alena Křížková, Hana Maříková (redaktorka čísla) a Eva Nechvátalová. Korespondenci zasílejte prosím na adresu: Sociologický ústav AV ČR, Gender & sociologie, Jilská 1, Praha 1, 110 00 nebo e-mailem: genderteam@soc.cas.cz. ISSN 1213-0028

ALENA KŘÍŽKOVÁ, KAREL PAVLICA: MANAGEMENT GENDEROVÝCH VZTAHŮ

POSTAVENÍ ŽEN A MUŽŮ V ORGANIZACI

Publikace, která vyšla před několika měsíci v nakladatelství Management Press, je prvním uceleným uchopením problematiky genderu v managementu a organizacích v českém kontextu. Autoři poskytují stručný úvod do problematiky gender studies, aby se posléze podrobně věnovali představení disciplíny managementu genderových vztahů a problematice genderovaných a genderově integrovaných organizací. Zvláštní kapitola je věnována popisu a analýze postavení žen v managementu. Publikace je zamýšlena jako učební materiál určený k rozvoji a stimulaci genderové citlivosti čtenářů, proto jsou jednotlivé kapitoly ukončeny praktickými cvičeními, která vyzývají k hlubšímu promyšlení předložené problematiky a její konfrontace s vlastní zkušeností.

Autoři definují management genderových vztahů jako poddisciplínu managementu diversity, jejímž předmětem je problematika vytváření rovných příležitostí pro muže a pro ženy v organizacích. Zaměřuje se na zkoumání a vytváření genderově integrovaných organizací, na analýzu společenských a kulturních podmínek, v nichž organizace operují, a na procesy, jimiž je možné rovných příležitostí v organizacích dosáhnout.

V další části publikace jsou proti sobě postaveny genderované organizace a organizace genderově integrované. Zatímco v genderované organizaci přetrvává jednostranné ovlivnění organizace hodnotami a normami zvýhodňujícími příslušníky jednoho pohlaví, genderově integrovaná organizace respektuje principy genderové rovnosti a nikdo z jejích členů není zvýhodněn tím, že je muž nebo žena. Mezi zásady, jimiž se takováto organizace řídí, patří například to, že pracovní a soukromý a rodinný život představují stejně důležité hodnoty, že hodnoty spolupráce a vzájemnosti převyšují orientaci na soupeření a že podnik je odpovědný za společenské důsledky svých aktivit. Autoři dále představují metodiku zavádění genderové integrace do organizací - benchmarking genderových vztahů.

Jedna z kapitol knihy je věnována analýze společenského a kulturního kontextu genderové integrace - otázkám socializace v souvislosti s genderovými rolami, otázkám postavení muže a ženy v rodině a genderové segregace v práci. Zároveň nabízí odpovědi, jak nerovnosti v těchto oblastech odstraňovat. Kapitola zabývající se problematikou uplatnění žen v managementu uvádí čtenáře do studií genderových nerovností v organizacích a managementu a ilustruje konkrétní problémy výsledků výzkumu postavení českých žen - manažerek, který autorka realizovala v minulých letech.

Poslední kapitola knihy se úzce zaměřuje na oblast učení mužů a žen v genderově integrované organizaci. Tím potvrzuje charakter publikace jako učebního a vzdělávacího textu, a nejen tedy suchého teoretického uvedení do tématu postavení žen a mužů v organizaci. Kniha bude velice užitečná pro personalisty a personalistky, pro muže a ženy pracující na manžerských pozicích anebo zaměřující na těchto pozicích pracovat, a obecně pro všechny, kteří se zajímají o otázky rovnosti mužů a žen v pracovní i soukromé sféře.

Radka Dudová

CLAIRE M. RENZETTI, DANIEL J. CURRAN: ŽENY, MUŽI A SPOLEČNOST

Nakladatelství Karolinum 2003, s. 642, 1. vydání

Objemný svazek, který publikace *Ženy, muži a společnost* představuje, vyšel v loňském roce a představuje první (!) ucelený úvod do genderových studií na našem knižním trhu. Přestože poznatky obsažené v publikaci se vztahují k jinému socio-kulturnímu prostředí a byly získány v jiném společenském kontextu (USA), mnohé z nich mají obecnější platnost, a tak mohou přispět k obohacení našeho poznání, některé z nás mohou dokonce inspirovat k vlastním úvahám či analýzám na dané téma.

Jak pšíí editoři díla v Předmluvě k českému vydání, tato publikace byla vybrána k překladu, protože u nás většinou chybí znalost a reflexe vývojových trendů západního myšlení druhé poloviny 20. století. Rozvoj genderových studií i potenciál genderové analýzy u nás stagnuje, a tak je žádoucí posunout diskusi o genderové problematice o něco „dál“. Tato publikace je tedy jakýmsi „odrazovým můstkem“. Kniha byla vybrána k opublikování nejspíš i proto, že prezentuje srozumitelné výsledky mnoha feministických či genderových bádání, ať v podobě empirických dat nebo v podobě obecnějších koncepcí a teorií. Z publikace je zřejmé, že i když feministický výzkum poukazuje na podobnosti a rozdíly v chování, postojích a zkušenostech mužů a žen, neposuzuje jejich „relativní“ hodnotu, spíše se snaží o holistický (nikoli tedy parciální) pohled a přístup, který má napomoci identifikovat a postihnout procesy a mechanismy, jakými se ženy a muži v důsledku svého odlišného postavení ve struktuře společnosti vyrovnávají s odlišnými možnostmi – volbami a omezeními, jimž jsou vystaveni. Zmíněný přístup by měl vést i k odhalení strategií, jimiž na své relativní postavení muži a ženy reagují. Feministický výzkum, ani genderová analýza nevyklučují mužskou zkušenost, trvají však na zahrnutí ženské zkušenosti a hledisek a na jejich kritické reflexi.

V knize jsou vymezeny 3 základní okruhy otázek, či přesněji řešena tři hlavní témata, která dělí knihu na tři části: „Ženy a muži: liší se?“, „Jak nás učí naše příslušné role?“, „Jak nás udržují v našich příslušných mezích“. Prvním tématem je odlišnost mužů a žen, kterou řeší kapitola první (Studium genderu: obecný přehled) a druhá (Biologie, pohlaví a gender: interakce přírody a prostředí). Druhá část je pak věnována socializaci: ve třetí kapitole je probíráno téma genderové socializace v raném dětství, čtvrtá je věnována školství a genderu a pátá jazyku a médiím. Poslední, nejobsaženější třetí část se snaží dát odpověď na to, jak jsme jako muži a ženy společností nejen usměrňováni, ale i kontrolováni. Pozornost je zaměřena na gender a intimní vztahy (v kapitole 6.), gender, zaměstnanost a ekonomiku (7. kapitola), gender, kriminalitu a spravedlnost (kapitola 8.), devátá kapitola pak pojednává o politice, vládě a armádě, desátá o spiritualitě ve vztahu k genderu, poslední jedenáctá je věnována problematice zdraví.

Publikace je obsáhlá nejen co do počtu stran, ale, jak je patrné z právě uvedeného výčtu, i tematicky. Jsou zde obsažena z hlediska „feminismu“ či genderových studií témata dnes již „klasická“ (jakými jsou právě „odlišnosti“ mužů a žen, socializace, problematika zaměstnanosti, ale i třeba uspořádání rodinných rolí apod.), ale i témata novější a v jistém smyslu i „ožehavější“, jako například pornografie na internetu, sexuální turistika, sexuální vykořisťování dětí nebo pro nás třeba i problematika bezdomovectví právě z genderového aspektu.

Vzhledem k rozsahu publikace nejsou všechna témata propracovaná do hloubky stejně (rovnoměrně), lečterá z nich pouze čtenáře a čtenářky uvádějí do problematiky (jak je tomu třeba v případě dělby práce v domácnosti, harmonizace práce a rodiny, vědě z genderového aspektu, ale i v případě některých dalších témat a problémů). Autoři díla seznamují čtenáře nejen s fakty, ale i s hlavními nebo nejnovějšími teoriemi, které jsou známé a váží se k anglo-americkému prostředí.

Kniha je doplněna slovníčkem pojmů a obsáhlou bibliografií. Ta obsahuje nejen publikace k originálnímu anglickému vydání, ale je rozšířena i o původní české a slovenské publikace vztahující se k problematice feminismu, genderu či obecně problematice žen, i když nejsou psány vždy jen v českém či slovenském jazyce, dále obsahuje přehled monografií, sborníků, studií a článků vztahujících se tematicky nejen k České republice, ale i střední, případně východní Evropě. V knize je rovněž zahrnut jmenný a věcný rejstřík.

ALENA VODÁKOVÁ, OLGA VODÁKOVÁ (EDS.): ROD ŽENSKÝ – KDO JSME, ODKUD JSME PŘIŠLY, KAM JDEME?

Sociologické nakladatelství (SLON) 2003, s. 356, 1. vydání

I tato publikace vyšla v loňském roce, i tato publikace je poměrně obsáhlá. Její autorky, resp. iniciátorky a editorky si kladly za cíl „uvést“ čtenáře a čtenářky do problematiky nejen kolem feminismu

a genderu, ale žen a jejich zkušenosti vůbec. Editorky publikace na rozdíl od předchozí knihy zvolily ale termín, který českým uším nezní tak „cize“ a sice termín rod, resp. spojení rod ženský. Učinily tak nejen v naději, že tento pojem bude pro naši doposud málo zasvěcenou širší veřejnost přijatelnější a možná i pochopitelnější, ale i proto, že publikace pojednává o ženské (případně mužské) zkušenosti, a to nikoli z ryze feministického či z genderového hlediska (kdy se tyto přístupy mohou, ale také nemusejí překrývat).

Oba pojmy (gender i rod ženský) jsou vysvětleny ve „slovníčku pojmů“ nazvaném Historie feminismu v heslech, který plní funkci orientačního průvodce feminismem, jeho historií i současností. I tato kniha si klade obdobně jako ta předchozí spoustu otázek, a to nejen ve svém názvu: **Kdo jsme?** Jsme především lidé, nebo především ženy? Co znamená být ženou ve společnosti? Co nás spojuje s muži a co nás od nich odděluje? Jsme matky a (nebo) profesionálky? Čeho se bojíme, o co stojíme?

Odkud jsme přišli? Jak jsme putovaly dějinami a proč jsme došly tam, kam jsme došly? Máme vůbec vlastní minulost? A hlavně: **Kam jdeme?**

Poučenému čtenáři či čtenářce se tyto otázky mohou zdát příliš naivní, někomu zbytečné, neboť jsou již „vyřešené“ nebo překonané. Méně poučený čtenář či čtenářka však mohou být jimi inspirováni k vlastnímu hledání odpovědí na ně.

Kniha je rozdělena do pěti základních kapitol, které obsahují nejen původní statě, ale i ukázky z literatury či denního tisku bezprostředně se vztahujících k danému tématu. Některé oddíly obsahují i osobní výpovědi žen - profesionálek. Základními okruhy publikace jsou: Žena magická a náboženská, „Strážkyně krhu“ (hospodyně, matka, partnerka), Žena v „prostoru veřejném“, Žena prizmatem vědních disciplín, „Strašidlo feminismu“. Samostatný oddíl Intermezzo obsahuje pohled mužů na ženy. V publikaci je rovněž již výše zmíněný slovník hesel vážících se k feminizmu či genderovým studiím a seznam literatury dostupné v českém jazyce. Publikace je „oživena“ fotografiemi ženských soch, které vypovídají svým vlastním „jazykem“ o možném pojetí ženství v době svého vzniku.

Hana Maříková

NOVÁ SPOLEČNÁ EDIČNÍ ŘADA GENDER SONDY NAKLADATELSTVÍ LIBRI A SLON

Cílem řady je přiblížit širší čtenářské veřejnosti otázky a problémy spojené s postavením žen ve společnosti. Vzhledem k tomu, že jde o téma zajímavé a aktuální, ale někdy i poněkud kontroverzně nahlížené, klade si nová knižnice za cíl rozptýlovat různá podezření a apriorní předsudky o ženách a feminizmu, resp. feminismech.

V TÉTO EDIČNÍ ŘADĚ DOPOSUD VYŠLO:

Blanka Osvaldová: Česká média a feminismus

2004, 160 s., 240 Kč

Autorka se rozhodla v této publikaci osvětlit nejen problematiku feminizmu, ale i toho, jak byl v české společnosti vnímán a jak byl prezentován v médiích po roce 1989. Pojem feminismus, třebaže nebyl pojmem novým, byl v 90. letech vnímán jako termín importovaný, vnucovaný české společnosti různými feministickými skupinami „zvenčí“, byl a do jisté míry zůstává vnímán jako něco „podezřelého“, „nevědeckého“, neprobádaného, i když na západ od našich hranic prožívá svou již třetí fázi.

PŘIPRAVUJE SE K VYDÁNÍ:

Jana Malínská: Do politiky prý žena nesmí – proč?

**Vzdělání a postavení žen v české společnosti
v 19. a na počátku 20. století**

2005, cca 180 s., cca 220 Kč

Práce je rozdělena do dvou hlavních částí sledujících vývoj a střetávání demokratických a méně či více nedemokratických názorů na české dívčí školství od jeho skromných počátků až po uzákonění řádného vysokoškolského studia žen. Autorka na základě dobové i současné literatury a pramenů objasňuje filosofickou podstatu argumentů jednotlivých stran sporu, obtížnost procesu emancipace žen v oblasti vzdělávání a popisuje reflexi tohoto procesu v liberálním a konservativním tisku. Kniha je doplněna bohatou obrazovou dokumentací.

**Alena Vodáková: Feminismus a gender
(Průvodce základními pojmy a problémy)**

2005, cca 200 s.

Kniha si klade za cíl objasnit nosné pojmy a vyložit základní feministické teorie, zaznamenává též i diskusi, rozpory a nedorozumění kolem feminizmu a genderu. Tato publikace je určena nejen těm, kdo studují danou problematiku, ale i širší laické veřejnosti, která se o tuto problematiku zajímá.

ABC FEMINISMU

NESEHNUTÍ Brno, 2004, s. 232, 1. vydání, 120 Kč

Abc feminizmu je nejnovější kniha NESEHNUTÍ Brno, která srozumitelným a kvalitním způsobem přibližuje problematiku ženských práv, feminizmu a gender studií širokému okruhu laické i odborné veřejnosti. Výběr textů odráží nejvýznamnější současná témata feministického hnutí, jakými jsou rovné příležitosti žen a mužů v zaměstnání i v rodině, postoj společnosti k ženskému tělu a ženské sexualitě, domácí násilí nebo obchod se ženami. Přináší také vysvětlení problematiky genderových stereotypů v každodenním životě či v jazyce a souhrnný přehled historie i současnosti ženského hnutí.

Autorkami jednotlivých kapitol jsou významné představitelky ženského hnutí v České republice.

Kniha je součástí dlouhodobé kampaně NESEHNUTÍ *Ženská práva jsou lidská práva*, jejímž cílem je vyvolat širší diskusi o nerovném postavení žen a mužů ve společnosti.

Více informací o kampani i knize a též seznam prodejních míst jsou k dispozici na webových stránkách <http://zenskaprava.ecn.cz>

Knihu si můžete objednat: NESEHNUTÍ Brno,

Údolní 44, Brno 602 00,

e-mail: nesehnuti.brno@email.cz, web: <http://nesehnuti.ecn.cz>

